

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№1 (105)

Алматы
«Қазақ университеті»
2023

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 1 (105) наурыз

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Алимқұлов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Маликова Ш.Б., з.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Қабанбаева Г.Б., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Муксинова А.Т., (Қазақстан)
Абикинов А.А., з.ғ.к. (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Шелухин С.И., PhD, профессор (АҚШ)
Ганс Йохим Шрамм, құқық докторы, профессор (Германия)
Алиев А.И., з.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Репецкая А.Л., з.ғ.д., профессор (Хакасия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Махамбетсалиев Д.Б., магистрант (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гүльмира Шаққозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Пішімі 60x84/8. Көлемі 12,66 б.т.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

D.B. Makhambetsaliyev Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru**RELIGION, MORALITY, LAW
AND ABORTION POLICY**

The abortion controversy often affects both religion and politics. Abortion is a highly politicized issue, as governments often seek to amend abortion laws according to elected leaders' preferences or the electorate's mood. However, few studies establish a causal relationship between leader preferences and abortion outcomes. In this article, we reveal whether the religious affiliation of legislators affects the number of abortions in the districts they elect, provided their party affiliation.

The question is why the debate about abortion does not stop, why it becomes an arena of intense struggle not only around changes in the family, where politics is at stake.

Regulation of abortion was not widespread at the time of the republic's founding, but it became pervasive within the next century. By the twentieth century, abortion had become strictly regulated throughout the nation. As time progressed, numerous states relaxed their laws in response to pressure for political change.

Typical grounds for allowing abortion included pregnancies that presented a danger to the mother's life, resulted from rape or incest, or carried the likelihood of congenital disabilities, to establish a woman's freedom to choose as a fundamental national right, advocates for a woman's freedom to choose expanded their plan from the legislature to the courts.

A natural person explains this by a lack of political commitment. We investigate the role of preferences of legislators around the world. In particular, since Muslims express more tremendous opposition to abortion than Hindus, we ask whether Muslim legislators are more effective in reducing sexual intercourse.

Key words: abortion rights, politics, liberal views, conservative views, embryo.

Д.Б. Махамбетсалиев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru**Түсік жасатуға қатысты дін, мораль,
заң және саясат**

Түсік жасау туралы даулар көбінесе дінге де, саясатқа да әсер етеді. Түсік жасау – бұл өте саясаттандырылған мәселе, өйткені үкіметтер көбінесе аборт туралы заңдарға сайланған көшбасшылардың қалауына немесе сайлаушылардың көңіл-күйіне сәйкес түзетулер енгізуге тырысады. Алайда, аз ғана зерттеулер көшбасшының қалауы мен түсік түсіру нәтижелері арасындағы себеп-салдарлық байланысты анықтайды. Бұл мақалада біз заң шығарушылардың діни көзқарасы олардың партияға тиесілі болған жағдайда сайлайтын округтердегі түсік жасату санына әсер ете ме, жоқ па, соны ашамыз.

Мәселе мынада, түсік жасау туралы пікірталас неге тоқтамайды, неге олар саясат қауіп төндіретін отбасындағы өзгерістер төңірегінде ғана емес, қарқынды күрес алаңына айналады деген сұрақ туындайды.

Мемлекеттер құрылған кезде түсік жасатуды реттеу кең таралмады, бірақ ол келесі ғасырда кең таралды. XX ғасырға қарай түсік түсіру бүкіл елде қатаң реттеле бастады. Уақыт өте келе көптеген мемлекеттер саяси өзгерістерді қажет ететін қысымға жауап ретінде өз заңдарын жеңілдетті.

Түсік түсіруді шешудің әдеттегі негіздері жүктілік болды, бұл ананың өміріне қауіп төндірді, зорлау немесе қан араласу нәтижесінде пайда болды немесе туа біткен ауытқулардың ықтималдығын тудырды. Әйелді негізгі ұлттық құқық ретінде таңдау еркіндігін нығайту үшін әйелді таңдау еркіндігін жақтаушылар өз жоспарларын заң шығарушы органнан бастап соттар арқылы кеңейтті.

Жеке тұлға мұны саяси міндеттеменің жоқтығымен түсіндіреді. Біз бүкіл әлем бойынша заң шығарушылардың қалауының рөлін зерттейміз. Атап айтқанда, мұсылмандар индустарға

қарағанда түсік жасатуға қатаң қарсылық білдіргендіктен, біз мұсылман заң шығарушылары жыныстық қатынасты азайтуда тиімдірек пе деп сұраймыз.

Түйін сөздер: түсік жасау құқықтары, саясат, либералды көзқарастар, консервативті көзқарастар, эмбрион.

Д.Б. Махамбетсалиев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru

Религия, мораль, закон и политика в отношении аборт

Споры об абортах часто затрагивают как религию, так и политику. Аборты – это крайне политизированный вопрос, поскольку правительства часто стремятся внести поправки в законы об абортах в соответствии с предпочтениями избранных лидеров или настроением электората.

Однако лишь немногие исследования устанавливают причинно-следственную связь между предпочтениями лидера и исходами аборт. В этой статье мы раскрываем, влияет ли религиозная принадлежность законодателей на количество аборт в округах, которые они избирают, при условии их партийной принадлежности.

Вопрос в том, почему дебаты об абортах не прекращаются, почему они становятся ареной напряженной борьбы не только вокруг изменений в семье, где на карту поставлена политика.

Регулирование аборт не было широко распространено во время основания республики, но оно стало повсеместным в течение следующего столетия. К двадцатому веку аборты стали строго регулироваться по всей стране. С течением времени многие государства смягчили свои законы в ответ на давление, требующее политических перемен.

Типичными основаниями для разрешения аборт были беременности, которые представляли опасность для жизни матери, были результатом изнасилования или кровосмешения или несли в себе вероятность врожденных отклонений. Чтобы закрепить свободу выбора женщины в качестве основного национального права, сторонники свободы выбора женщины расширили свой план от законодательного органа до суда.

Физическое лицо объясняет это отсутствием политической приверженности. Мы исследуем роль предпочтений законодателей по всему миру. В частности, поскольку мусульмане выражают более решительное несогласие с абортами, чем индуисты, мы спрашиваем, являются ли мусульманские законодатели более эффективными в сокращении половых сношений.

Ключевые слова: права на аборт, политика, либеральные взгляды, консервативные взгляды, эмбрион.

Introduction

The debate around abortion has not subsided yet. The public, from the Supreme Court to the tabloid press, 1989 declared abortion «an internal legal problem that has politically divided society to the maximum extent» (Justice Blackmun, 1989:3079) in the United States. Today, this issue has firmly taken its place in politics.

The policy regarding abortion in the United States is full of contradictions. However, this contradiction is a relatively recent event in the history of the practice. This analysis aims to clarify this and demonstrate that most of the problems associated with this issue arise from violations of individual rights. Today, despite landmark legal precedents, this violation exists institutionally, from the letter of federal and State laws to the whims of individual doctors and practitioners.

Considering the problem of abortion, it should be noted that it has always been at the center of moral

discussions. It traces the confrontation of the polar positions of opponents and defenders of artificial termination of pregnancy concerning each other. Since humankind realized the connection between sexual intercourse and the onset of pregnancy, it has tried to regulate fertility and population in the same way as food production. Not considering abortion the best means of birth control, we believe it is inevitable reproduction's social reality.

Historically, this was one of the ways to increase the interval between the appearance of children since, on average, a woman had seven births, and in some cases up to twenty, as a result of which she turned into a childbearing machine. The right to abortion has firmly taken its place in politics. The attitude towards it determines the unique position between *liberals and conservatives*. Its change indicates changes in the distribution of power.

The right to abortion has firmly taken its place in politics. The attitude towards it determines the unique position between liberals and conservatives.

Its change indicates changes in the distribution of power. The key questions here are: is abortion justified, is it not essentially murder, and does a fertilized egg, the embryo, have the right to life?

The orthodox-prohibitive position on abortion is based on the moral values of religious culture. The church and mosque are still the most robust rear of opponents of artificial termination of pregnancy, drawing their arguments from the source of religious morality. Different points of view have developed within the latter framework, but they are all united by a negative attitude toward abortion. Under English law, birth control and abortion were legal, acceptable, and applicable (Sanger A., 2005).

Two positions can be distinguished: extreme (Catholics, Buddhists) and softened anti-abortion (Protestants, Orthodoxy, Islam). Although they differ in the degree of categorical attitude to abortion, the initial central thesis remains unchanged: the embryo is a human being. Since the right to life is inalienable for every human being, the origin also has such a right, according to anti-abortion advocates. Naturally, *we disagree* with such conspiracies.

Result and discussion

The Catholic Church is guided by the thesis of the Vatican, according to which the life that begins with the fertilization of an egg is not a continuation of the life of the mother or father – it is the life of a new human being. It could never have become human if it had not already been. Another argument of the Catholic Church is the following thesis: the human body does not have an impersonal character but represents unity with its individual «*I*» («*I have a body*»), but also «*I am my body*», because the body and spirit form one substance, a kind of unified whole).

The following thesis is formulated based on the awareness of the importance of the human body: physical life is a fundamental value compared to other, even very significant values (freedom, solidarity, etc.) because all of them are possible only with the physical existence of a person (Callahan D., 1973).

A highly irreconcilable attitude to abortion also characterizes Buddhism because one of the central ideas of Buddhist ethics is not to take anyone's life but to choose whether to be a person or an animal.

So, supporters of the extreme position do not recognize any exceptions, no mitigating circumstances: abortion is unacceptable, even if pregnancy and childbirth are dangerous to the

mother's life, for example, with heart disease, kidney disease, etc.; abortion is intolerable even if pregnancy occurred as a result of rape. The argument is simple: the child is not to blame in either case. Why should he suffer? How can you kill an innocent being who had no conscious intention of killing his mother and was not involved in the circumstances of conception, therefore does not bear any responsibility for them, and does not deserve such punishment as deprivation of life?

We want to refute this argument by saying, «If a rapist commits a crime against sexual integrity against girls or women, it does not mean that they have already become pregnant or the sperm has reached the egg. In any case, the rapist of the victim [the woman] does not want to give birth to a child, regardless of who the child is from. This is quite acceptable from the point of view of jurisprudence».

For women of color – one-third of the patients of abortion clinics – both the experience of abortion itself and the meaning that opponents of abortion put into it differ from what it means for white women. The absence of people of color in the crowds of demonstrators of the «rescue operation is striking». Apart from the rare black preachers and their followers, it is overwhelmingly a white Christian movement. Despite all the troubles that their colored friends had from abortions and from white feminists («for choice»), it is felt that they realize that there is racism behind the anti-abortion campaign.

It manifests itself in at least three directions: in the sexual «denigration» of people of color, especially black women, in the patriarchal ideology preached by white opponents of abortion; in the existence of legal racial discrimination in access to abortion, and the eugenic background of the doctrine of pronatalism.

The desire of ardent opponents of abortion to restore the purity of white daughters hides a constant perception of the sexual «uncleanness» of black daughters. The definition of «bad black women» as «promiscuous, immoral, and available» dates back to the first slave traders and, beyond any doubt, to sexual violence against black women during slavery (Gloria Joseph, 1981:196). As a result of the historical legacy of sexual violence, shame, and insults from white society, young black women are brought up in an atmosphere of ambiguous sexual attitudes that they receive in the family and from other women.

The so-called softened anti-abortion position in religious morality supporters includes Orthodox, Protestant, and Muslim religions. We emphasize

that these denominations are against abortion but recognize the existence of exceptional cases (medical indications, pregnancy resulting from rape, etc.).

The Orthodox Church acknowledges that the embryo has human dignity at any stage of development, including blastocidin. «The one who will be a man is already a man», Tertullian argued at the turn of the II and III centuries (Tertyllian K.S., 1984:180). «We have no distinction between the fruit of the formed and the uneducated», wrote St. Basil the Great (IV century) in his First canonical Epistle in the Book of Rules of the Orthodox Church (Sv. Vasilua Velikogo Pravilo 2, 1992:309-310). Proceeding from this, the Orthodox Church considers intentional abortion at any stage of pregnancy murder as a criminal encroachment on the sacred gift of human life. At the same time, considering abortion seems morally acceptable when fetal development threatens maternal life. Of course, in cases where a choice is needed between the mother's and the fetus's life, Orthodox ethics orients the mother to self-sacrifice as the highest manifestation of love for her neighbor (mainly for her child). Nevertheless, the preference given in such circumstances to the mother's life falls into the category of involuntary sins when the harm of the deed is recognized. Still, the personal guilt of the individual is mitigated (Harakas S., 1994:93).

In the ethics of Islam, the attitude to abortion is determined by the moral and legal status of the embryo. In verse 228 of the second Surah of the Quran, it is written that a divorced woman cannot remarry before 90 days, which avoids doubts about paternity. For the same reason, a widowed woman should wait 130 days, or four months and ten days, before she decides to get married again. Therefore, by setting the time limits from 90 to 130 days, the Quran indirectly determines the period during which the embryo acquires the status of a human personality. Based on these provisions and the legend of the Prophet Muhammad, according to which Allah breathed «al rukh», i.e., the soul, into the embryo, whose age reached three months and one week, it can be concluded that the embryo as a human being can be talked about from the first week of the fourth month, i.e., on the hundredth day of pregnancy.

Hence, the supposed moral «justification» of abortion is performed for medical reasons. Only in the last two decades, «when traditional justifications for abortion restrictions have become a cultural anachronism and are constitutionally unacceptable,

the moral value conferred on the embryo has turned out to be a central issue of American culture and law» (William L., 1988:1-2, 11-25).

The American cultural space and the abortion discourse have been saturated with embryo images as never before. The idea of a natural embryo pales in front of a symbol that reflects several losses – from sexual innocence and «good» mothers to imperial America in the context of current U.S. reproductive policy. The more familiar this symbolic embryo becomes to society – in civil lawsuits as a victim, in hospitals as a patient, in the media as a video star – the more independent it evolves from a pregnant woman, who is generally displaced from the epicenter of the abortion problem.

Without endowing such images with moral significance, we must understand where they draw their magical power. In the last 15 years, it has become clear that the neoconservative state has played a role comparable to the position of fundamentalists and the Catholic Church in advertising the «people's embryo». Just as the abortion debate in many posts can be defined as a manageable crisis – a conscious strategy of the right-wing conservatives who use abortion issues to consolidate their power and strengthen their positions among the masses – in the same way as the conservatives of the 1980s used images of the embryo to solve broader problems.

The difference that shows Islam is the absence of the institution of clerics. Therefore, the responsibility for making a decision falls on the believer himself. The concept of «ijtihad» in Islam (the ability and correct to interpret) allows a Muslim believer to comprehend the problems that arise himself. Hence, changing one's attitude to abortion becomes possible, considering new circumstances connected with the progressive achievements of medicine, biology, and biotechnology.

The embryo plays a symbolic role in shaping the electorate's consciousness and identifying the legal wing. At this point of some ideological intersection of the opposing sides, we come close to the border separating the traditionalist (orthodox) position on abortion from other parts.

A series of arguments in defense of abortion originates in the depths of civil morality and begins to gain strength and form a liberal position.

A liberal approach to the problem of abortion

Civil, or public, morality, of course, reflects the ethical confrontation on the issue of abortion, which has developed in the traditions of various religious

denominations. Since the landmark *Roe v. Wade* judgment found that the Fourteenth Amendment «right to personal privacy includes an abortion decision» (410 U.S. 113, 153-54 (1973)), courts and lawyers have tried to balance women's privacy rights with government interests in the health and safety (*Whole Woman's Health v Hellerstedt*, 136 S. Ct. 2292, 2309) of women, professional ethics, and fetal life.

At the same time, as a result of the process of secularization, it increasingly relies on the so-called liberal, democratic values, which are based on the autonomy and self-determination of the individual, the right and freedom of choice in those cases when it comes to consent or refusal from medical intervention. The legislation of the states of Europe and America, which prohibited the medical practice of abortion until the first half of the 20th century, was formed under the influence of moral and religious institutions. In that case, modern legislation legalizing abortion is based on a liberal ideology. Not sharing the ideas of traditional morality, the liberal consciousness builds its argumentation of the «morality of abortion».

The fundamental flaw of the inappropriate burden standard in its current form is that it treats abortion rules in isolation, which allows for a gradual encroachment on the right of access to abortion. Similarly, when a State declares its interest in preventing morbidity or mortality, the question should be whether the regulation of abortion is different from procedures with a similar degree of risk.

The starting point of this argument is the principle that «a woman has the right to an abortion». This principle was recognized as key in the struggle of liberalism with conservative legislation pursuing an abortion. Under the domination of liberal legislation permitting such operations, the principle of «a woman has the right to an abortion» as a value imperative loses its positive meaning. The uniqueness and importance of the liberalism argument lie in the fact that it demands the liberating and egalitarian promises of Kantian liberalism and the rule of law in liberal societies very seriously and takes the possibility of extending these liberating and egalitarian promises to citizens who turn out to be women and those women who turned out to be pregnant.

She concludes that consent to the risk of harm does not imply consent to its occurrence. In our opinion, potentially more dangerous; if we agree to the risk of pregnancy when engaging in consensual

sexual intercourse. A liberal society demands recognition and rethinking of our universality.- we share universal character traits that require respect – and the rule of law in a liberal society requires that the same cases be solved similarly. From a liberal point of view, equality and freedom depend on recognition, and equal treatment ensures our universality. Consequently, in a liberal society, pregnant women should be treated equally to non-pregnant women.

Therefore, the principle of «*man is the master of his body*» appears in the arsenal of liberal ideology, which implies the need to recognize the right to dispose of everything that happens in this body. To illustrate this principle, proponents of a position justifying abortion usually cite examples of this kind.

Young women have standard features that, in turn, require equal respect and dignity, and the heart of liberalism is to give this equal respect and the fulfillment of healing despite their apparent distinguishing characteristics: pregnant women and only pregnant women have physical and biological attachment or are connected to another human life. And this is necessary from the liberal legal point of view that the State, through its laws, treats pregnant women in the same way as other persons in a similar situation should be treated equally (Judith Jarvis Thomson, 1986).

From a legal point of view, it is legitimate to ask the question: does anyone (the society of music lovers, the director of the hospital, etc.) have the right to dispose of your organs? Only you can grant this right yourself and voluntarily because the right to your own body is an exclusive, inalienable right of every person.

The core belief in liberal legalism is that our common humanity requires equal treatment; the law should treat us equally because of the essential aspects we are similar. To do otherwise is chauvinistic, nationalistic, racist, alienating, subjugating, discriminating, and from a liberal perspective, illegal. Liberalism requires public and State recognition. Our common universal nature and liberal legalism need the rule of law and treatment equally.

We can best assess fairness requirements by studying the similarities and responding to them. If other people in a similar position are allowed the right of self-defense, it should be the same. If others legitimately expect the protective assistance of the State. At the same time, her expectations should also be honored. To do less is to treat her differently

when she is in a similar position to kick her out of the legal community or to let her stay, but only at the cost of exploiting her, is to use her, not equally respect her.

If a born child attacks a man (or woman) to appropriate some necessary part of the body against his will, this person will be allowed to repel the attack, and he can expect the State to help him in this. Why should a pregnant woman be treated or looked at differently? If we make a treat and view it differently, perhaps it will be because we are so carefully accustomed to treating pregnant women as natural nurses of human life and their bodies as unaffected carriers for this function, which are convenient to us concerning her will, her consent or lack of it, her motives, interests, and subjectivity, which may be contrary to this, just not the case? Suppose we insist on the absolute difference between a woman who is pregnant not by mutual consent from a man who was attacked, maybe because for two millennia, we have considered women, but not men, as beings who make their earthly contribution to human survival and to do this without their «consent». In that case, their will or desire to do so someday becomes a severe problem.

Analogies emphasize the differences and the similarity of what is being compared, which occurs here. Thus, there are differences between the fruits of one side and born people, grizzly bears, and natural disasters on the other, which analogies quite dramatically draw our attention. Of course, not all differences matter. But I think there are at least three such differences; it could be noticeable.

Firstly, an attack by a natural-born person, primarily from a narrowly political one, threatens the world – and, consequently, the State – in such a way that an invasion of an unwanted fetus in a woman does not. Perhaps this is not the difference that should matter to a liberal state, which probably should care more about protecting rights than its safety. Still, there may well be at least one of the reasons why a person is given much greater protection from overt violence by a born person than against covert violence by a fetus, even under a liberal regime.

Subordination of a woman to the needs of the fetus, even if this subordination constitutes an invasion and appropriation of her body, can happily coexist with a regime that ensures the legal equality of born citizens by enforcing measures between them.

The second difference concerns the nature of the harm. Even recognizing the profound changes

in a woman's physical body caused by a normal pregnancy, this pregnancy, even if it proceeds without consent, usually does not threaten death, prolonged bodily injury, or even immediate disruption of a woman's life, plans and projects as it most often happens with a violent attack by a natural person.

Women whose pregnancy does not occur by mutual consent are usually not afraid for their lives; they are not worried that the fetus will kill them. To a large extent, they can lead their everyday lifestyle during pregnancy. The fear of death or serious bodily injury, which makes up most of the harm caused by attacks by natural-born people, is not such an essential part of the attack, caused almost certainly not by pregnancies without consent.

This is not to underestimate the physical changes caused by all pregnancies: desired, unwanted, consensual, and without consent. But these changes are simply different from the changes we usually associate with violent attacks. And the differences, by definition, will have to be solved in some other way than the same.

How can a conservative society, through a judicial body, undermine abortion rights?

For years, conservative lawmakers have passed increasingly strict abortion laws, knowing the Court would overturn them. Now Republicans will have to defend their views at the ballot box. And it might not be suitable for them. In early September, the Supreme Court allowed the Texas abortion law for six weeks (*Whole Woman's Health et al. v Austin Reeve Jackson, Judge, et al.*, 594, S. Ct. 1-12); it was presented as a significant victory for anti-abortion conservatives. After all, Republican lawmakers in dark red states have long passed increasingly stringent abortion laws, only to see many of them taken to Court later. One direction has finally been given (at least for now).

For decades, Republican state legislators had the opportunity to vote and pass strictly restrictive abortion laws without experiencing political consequences. The courts usually ordered the statutes even before they took any effect. Politicians had to tick the «pro-life» box, which is essential for some of their voters, while their voters have never lived following these strict laws. This minimized the political reaction to their votes.

A woman's right to terminate a pregnancy has its roots in the U.S. Supreme Court. The earliest court cases on the establishment of a «privacy zone»

(*Griswold v. Connecticut*, 381 US 479, 485 (1965)). In the *Roe* case, the Court overturned the absolute ban on abortion in Texas, ruling that it violated the due process clause of the Fourteenth Amendment. The subsequent trial was mainly focused on the restrictions imposed before viability. In assessing the constitutionality of these restrictions, the Court developed a test to determine whether the regulation imposes an «undue burden» on the right to early abortion.

Starting with *Casey*, the Court continued to apply the unreasonable burden standard. First, in the case of *Stenberg v. Carhart*, the Court considered a Nebraska law prohibiting a particular type of abortion procedure called «dilation and extraction», which the legislature named «partial-birth abortion» (*Casey*, 505 U.S. at. 846).

The Supreme Court again raised the issue of an undue burden on the right to access abortion two terms ago in *Whole Woman's Health v. Hellerstedt* (136 S. Ct. 2292 (2016)). More importantly, changing data may be difficult to attribute to a specific law or policy for courts and plaintiffs. A decrease in the number of abortions may mean that women themselves perform illegal abortions or seek them out of the State rather than abandon them altogether.

Even when the number of abortions is declining, it is difficult to say whether this is despite the need for women to access abortions and not for other reasons, such as personal beliefs, better access to contraceptives, or economic changes. There is another fundamental problem with the number of abortions: women who have had abortions and report abortions can overcome barriers to access. This is a discrepancy between the courts' issues and the data they look at, not only abortion rights.

The same is true with the rules aimed at protecting the integrity of the medical profession. In terms of safety, abortion is as safe as – if not safer than – many other medical procedures. An analysis of the legislations of various countries shows that there is no disagreement on the question of whether someone has the right to arbitrarily dispose of another person's body (or organs): granting such a right is an exclusively voluntary decision of the donor (in this case, the mother).

The ideology of abortion opponents has a more extraordinary aura of righteousness than theology, separating the pleasing from them, displeasing to God, and the innocent from the sinners. It equips the neoconservative government with a banner of moral legitimacy and a new political language

to legitimize its aggressive policies. The embryo itself becomes a powerful symbol of helplessness that requires patriarchal protection. «*Saving the Embryo*» is inseparable from «*Saving America*» and needs a strong male leader. And therefore, the ongoing martyrdom of the embryo is as necessary for a patriarchal conservative state as the communist threat or hostage-taking in the third world.

In domestic politics, embryo images are used to justify the «*reprivatization*» campaign of the neoconservative government – its relentless twenty-year efforts to destroy the social protection system. Focusing on the embryo creates a contradiction between it and the pregnant woman, implicitly extended to all mothers and their children, especially the poor. The bad image of «*mothers killing their children*» becomes an integral part of the background noise accompanying the policy of discrediting the right of women to speak on behalf of their children, as well as social programs to help poor mothers and children. Saving embryos from their mothers perfectly distracts attention because society cannot provide millions of children with food, housing, education, work, and health care, not to mention such problems as AIDS, drugs, and environmental destruction.

Unlike poor mothers and children, the embryo does not require social security and services and does not need to go to school or look for work or shelter. It is unlikely that any other social program would have created the Reagan and Bush administrations a reputation for «*morality*» at such a small cost. So, the embryo protection policy becomes an indicator, an identifier not only of «*morality*», «*Christian*» values, and protection of the (traditional, patriarchal) family but also of financial constraints and their consequence – stubbornness towards the poor.

An ever-increasing role in the development of the image of the embryo and indirectly in how the State uses it has been played since 1984 by the media, in particular, the propaganda film «*The Silent Critic*», showing an ultrasound recording of the aborted fetus 12, which marked a dramatic change in the abortion dispute. With extraordinary skill, statistical and frozen ultrasound images of the embryo are transformed into a «*child*» that exists in real-time, linking these images with electronic media, translating anti-abortion rhetoric from religious-mystical to medical-technological and «*reviving*» the idea of the embryo, the embryo.

To date, a curled-up profile with a large head and handles like fins floating in formaldehyde have become so familiar that even the most ardent

feminists do not doubt its reality. It can also explain the switch of pregnancy and abortion policy in the United States to the embryo in the context of new medical technologies. Opponents of abortion use the data of neonatologists, the results of ultrasound examinations, prenatal diagnostics, fertilization, electronic tracking of embryo development, and a whole range of means of heroic «embryo therapy» to create, if not an embryo-personality, then at least an embryo-patient.

Undoubtedly, the opportunity to observe an embryo in the womb at increasingly early stages of development, to see how it kicks, spits, defecates, and grows, would seem to confirm its «separateness». At the same time, the complete subordination of a pregnant woman to the power of obstetric «management» and the requirements of its modern technologies comes from an embryo-centered culture and a policy of hostility to the «choice of a woman». Infertile women and families feel obliged to solve their problems through expensive and lengthy courses of treatment.

Doctors and district attorneys feel entitled to force women to have a cesarean section and prosecute them for behavior that «violates» the fetus's rights.

An essential aspect of these trends is the increasing attention to the «viability» of the embryo. From the moment when retired U.S. Supreme Court Justice Sandra Day O'Connor stated in *Roe v. Wade* that the division of pregnancy into trimesters «contradicts itself», as modern technologies push the point of «viability» further and further, images of increasingly premature and small «rescued» embryos and aborted «live births» literally captured the imagination of the press, courts, television.

Such images blur the boundaries between the embryo and the child; they reinforce the idea that from the beginning, the source has an independent and separate personality from the mother (as they call it, «*Mute Cry*»). The problem is not only considering late abortions in favor of the embryo, not the pregnant woman, but rather that all abortions fall under the category of late, and all embryos are endowed with the aura of the myth of «viability».

To resist embryo centrism, feminists insist that we should not talk about the non-existent viability of embryos but only about the fact that some of them can be *transplanted* at some stage. The embryo is biologically dependent on the pregnant woman and will most likely be socially reliant on her after birth. This dependence is the basis of her moral obligation to take care of the embryo and her moral right to

decide whether to leave it. The technical ability to transfer an embryo into some artificial life support system does not matter for determining the rights and responsibilities based on social and lie-in relations.

But even within recognized medical definitions, such increased attention to the embryo's viability during late abortions is greatly exaggerated.

Contrary to these objective facts, the images of the embryo – in popular culture, medical technology, and public policy – create an atmosphere in which abortion as a «woman's choice» has become even more fragile than ever since the legalization of abortion in 1973.

Religion, morality, and abortion policy

Comparing fertility and birth outcomes by districts with and without Muslim legislators will not consider the influence of legislators' preferences if the presence of Muslim legislators correlates with voter preferences or other geographical, political, or demographic characteristics. Since aggregation problems do not allow us to use the standard regression gap design, we are instrumenting the fraction of Muslim legislators in the district with the section of Muslim legislators who won the close elections of non-Muslims.

Islam attaches the utmost importance to the sanctity of life, and this principle guides all schools. Islam opposes abortions after the first 120 days of pregnancy. Views vary depending on schools and scientists about the acceptability of abortions up to this stage, and many scientists believe that life begins from conception.

Currently, our society is going through a sexual revolution, which has brought the issue of abortion to the forefront of religion, medical fees, and legal thought. Throughout history, religious faith has had a vital influence on society's attitude to abortion. Religious issues touch upon perhaps the most frequently discussed aspects of abortion.

Many Catholics believe that the soul is a gift from God given at conception. This leads to the conclusion that terminating a pregnancy at any time is equivalent to taking a human life and, therefore, against the will of God. Some Catholics believe that abortion should be legal until the child becomes viable, i.e., it can support itself outside the uterus. Most ancient civilizations forbade abortions. Ancient Judaism forbade the observation of the birth of a child, except during famine. Assyrian law provided the death penalty for anyone involved (*Abortion Act 1967*).

Doctors have not yet reached a consensus about when the fetus becomes a human life. Some doctors argue that abortion should be allowed with impunity before the sixth month of pregnancy since, until that time, the fetus is no more than a growing plant (Just How Great Are the Risks of The Pill? 1986). On the other hand, many prominent doctors believe that a fertilized egg has a human life from conception. They refer to the International Code of Medicine and Healthcare to support this argument. Cal ethics states that a doctor will show maximum respect for a person's life from conception. The third point is that the circumstances should decide to terminate a pregnancy in a particular case.

Sociologists have found themselves in a similar predicament because of the problem. Some social philosophers claim that man is not just a chemical machine and has a soul from the earliest stage of fetal development (Meeting of the Ass'n for the Study of Abortion, 1986). Consequently, the fetus cannot be destroyed with impunity. Control of human reproduction following this view, attention should be focused on preventing conception instead of abortion.

Even though religious beliefs continue to permeate our atmosphere regarding abortion, most people today agree with Judge Holmes that «we should not allow moral biases to influence our minds in settling legal differences. This is confirmed by the fact that attitudes towards abortion have now changed, while the need for abortions has decreased the number of ways to save the mother's life or health or prevent fetal deformities. According to experts, the demand for abortions has grown astronomically» (O.W. Holmes, 1881). The main factor contributing to this change in attitude was the growing antagonism towards double standards, which allowed those with social status and financial opportunities to have an abortion (Howells, 1967). Those in the lower social and economic classes are deprived of this opportunity. We are at the epicenter of the worldwide pill movement, and abortions are available in the slums and Fifth Avenue.

The growing number of abortions exposes doctors to increased risk, the danger of liability for misinterpretation of the law. It seems that doctors face an uncertain fate when performing an abortion. This uncertainty will continue unless the legislature or the courts amend the exemption. Very few states repeal all abortion laws, as the Abortion Research Association recommends.

The U.S. Supreme Court has gone too far – some critics are taking individual action too far in

the Bill of Rights areas. However, he did not directly address the problem, or the cases under discussion, while the solved patients do not shed much light on his decision. The best we can do is study the related areas and draw some analogies. Suppose the State does not have convincing secondary interests that outweigh individual human rights. In that case, this cannot prevent worrying about marriage, home, children, and a person's daily life or habits. This is one of the most fundamental concepts that the Foundation-This was meant by the fathers when they drafted the Constitution.

Reconciliation with a controversial doctrine is more challenging to achieve in the judicial process than in the legislative process. The courts cannot come out to reform our society. The problem reaches the Court as a judicially considered issue and is drawn up narrowly; therefore, the Court's decision is contractual and punitive. On the other hand, legislative bodies have such opportunities for investigation in hearings. They can address broad social conditions and correct evil as probable and existing.

Regulation of issues such as abortion, euthanasia, assisted insemination, and the death penalty, among others, is usually negotiated about moral values rather than distribution requirements. As such, they are commonly referred to as «moral politics». Abortion is the quintessence of honest politics, capable of causing conflict with other moral policies and causing massive disputes with minor changes in its regulation (Engeli, I., Green-Pedersen, C., Thorup Larsen, L., 2012). Since moral politics is based on a battle over basic principles, it loses legitimacy when it becomes incompatible with social values. Moral politics is devoid of legitimacy by two mechanisms: «voice», when social movements and mobilization rise to challenge politics, and «exit», when people stop following politics.

Thus, a change in morality policy is likely caused by cultural pressure and widespread non-compliance. This process is evident in the trajectories of abortion policy in Europe: they have generally moved towards permissiveness driven by lifestyle changes, strong feminist social movements, pressure caused by unsafe abortions, government efforts to reduce abortions without banning them, and the ability of women to access abortion while traveling; severe reversals are rare.

However, in Poland, the public delegitimization of the abortion law did not lead to liberalization; even though mass protests against further restrictions did not allow legislation bills prohibiting abortions,

persistent attempts are being made to introduce additional restrictions, and legislators practically do not support liberal reforms. What explains the difference in policy outcomes here? A comparison of these cases shows that the framework of moral policy is missing a critical component that can explain the obstacles to liberalization in Poland: we argue that this is the persistent political influence of the Catholic Church, where the church has an effective veto over politics and can hinder the liberalization of abortion even in the face of its delegitimization, which must be taken into account.

Catholicism is intertwined with Nationalism in Poland, while religious and national borders coincide (Brubaker, R., 2012:2-20). In Poland, the Catholic Church took a direct and active part in the legislative process and restricted access to abortion by extra-legal means. At the same time, church officials and Catholic activists demonstrated strong unity in their uncompromising position against abortion.

Is abortion a constitutional right?

The current Supreme Court is not following the U.S. Constitution. In *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization* (2022), the Supreme Court overturned *Roe v. Wade* (1973), which guaranteed the constitutional right to abortion. However, the constitutions of some states independently protect the right to abortion.

In *Roe v. Wade*, the Supreme Court ruled that the right to privacy implied by the 14th Amendment protects abortion as a fundamental right. However, the Government has retained the right to regulate or restrict access to abortions depending on the stage of pregnancy. And after the fetus's viability, immediate bans on abortions were allowed if they contained exceptions to preserve life and health.

For the next 49 years, states, healthcare providers, and citizens fought over what restrictions the Government could impose on access to abortions, especially in the second and third trimesters. But at that time, abortion was legal in all 50 states.

In his article for the majority in *Dobbs*, Justice Samuel Alito said that the only legitimate rights not listed, that is, rights not explicitly specified in the Constitution, are those that are «deeply rooted in the history and traditions of the nation» and «implied in the concept of orderly freedom». Abortion, according to the majority, is not such a right.

Sarah Weddington, who was only 26 years old when she appeared before the Supreme Court judges on December 13, 1971, built her arguments

in favor of the constitutional right to abortion based on the 9th and 14th Amendments, arguing that «meaningful» freedom should include the right to terminate an unwanted pregnancy.

Although the justices largely accepted Weddington's arguments, Judge Byron White demanded to know whether the right to abortion extends up to the moment of birth. After some hesitation, Weddington replied in the affirmative. According to Weddington, legal personality begins at conception. Until then, there should be an unlimited constitutional right to abortion.

After Weddington sat down, Texas Assistant Attorney General Jay Floyd stood up to defend the State's law. He began inexplicably with a misogynistic joke: «It's an old joke, but when a man argues like that with two beautiful ladies, they have the last word». The stunningly inappropriate comment was followed by three seconds of deathly silence.

Abortion as a tool prohibiting the selection of signs

According to current judicial doctrine, the State cannot do this: *Roe* and *Casey* believed that a pregnant woman has a constitutional right to an abortion; that this right can be exercised for almost any reason that a woman considers appropriate; and that the State cannot issue or apply laws whose purpose or result is to restrict a woman's choice regarding abortion. The State cannot prohibit the reason – any reason – for which an abortion is performed or performed.

The cases considered by the Court make the right to abortion unlimited – clearly so, before viability and, in fact, so, as a result of a radical «exclusion for health reasons» even after viability. As a result, according to court disputes, abortion should be allowed as a matter of constitutional law, which should be carried out for almost any reason during the entire nine months of pregnancy, up to the moment of live birth.

Bans on the selection are based on a challenge: does the Constitution grant the right to abortion when the only reason is the race, gender, or disability of an unborn human child? Is there a constitutional right to kill a living human fetus because they are a colored child because they have Down syndrome, or because (in a perverse inversion of the traditional expression of joy) «it's a girl!»?

Thus, at a superficial doctrinal level, prohibitions on the selection are based on a direct challenge to

Court decisions on abortion. And at a deeper level, bans on an assignment based on a trait undermine the legal and moral assumptions underlying the judicially created constitutional right to abortion uniquely: they refute «this» human fetus.

The unborn human embryo has human traits, qualities, and abilities – a distinctive feature of a person. Bans on abortions based on selection by sex force impartial people (including judges) to confront and combat the alleged «ethos» of the human fetus in light of its – or her – undeniable human qualities. And this struggle tends to trigger a moral intuition: the unborn fetus is part of our shared humanity. Moral intuition is a powerful intuition that combines the sometimes differing moral instincts of the traditionalist right and the progressive and feminist left.

This potentially changes the rules of the game. If the intuition about the wrongness of abortion based on the selection of signs has a moral significance – the intuition that it is simply wrong to kill a fetus for a race, gender, or disability – then this is because of the implicit recognition of the humanity of the fetus. If killing a fetus because it is female (or black or disabled) is considered terrible, then it can only be because it is believed that the human fetus has the moral status of a person – because «it» is a girl or a boy, a member of the human family.

Constitutional law tends to follow moral intuitions. And the legal instinct that follows from the recognition that the fetus has human characteristics – a distinctive, individual human identity – is that it should not be permitted to kill the fetus based on such human qualities.

Thus, bans on abortion based on a trait represent significant, severe, and apparently, inevitable legal and moral challenges to the constitutional and legal regime. Moreover, there is no doubt that today abortions are sometimes performed for eugenics reasons – quite often even to choose a gender and eliminate disability. Abortion rights once had proponents of eugenics (among others). The right to abortion can be used for eugenics purposes (among other things). Indiana's Trait Selection Law was partly a response to this story and this reality.

None of this denies that for the prohibitions on abortions based on sex to remain in force, quite profound changes will be required in the current judicial practice of the Court regarding abortions. The legal prerequisites necessary to maintain such a ban would almost inevitably seriously undermine, if not directly contradict, the provisions and doctrines. These are profound changes. It is difficult to consider

them fully compatible with the modern philosophy of abortion, even if this doctrine is plausibly distinguishable or can be reformed to accommodate such shifts.

Do the principle of stare decisis require the abolition of bans on abortions based on selection based on? Does stare decisis prohibit making severe changes to the Court's practice regarding abortion or altogether abandoning it? With almost any concept of the power of precedent, prohibitions on selecting traits present a different and distinguishable problem.

But in a broader and fundamental sense, the judicial doctrine of stare decisis cannot – according to the Constitution, it cannot – prevent the Supreme Court from reviewing and rejecting principles and past decisions that, as it is convinced, contradict what the Constitution provides and permits. Put: if the proper task of constitutional interpretation is to interpret and apply the document itself accurately, then past court decisions that contradict this document cannot be used as binding in a subsequent case.

This is a simple principle of the supremacy of the Constitution – the same code that fuels arguments in favor of judicial review in cases. It follows from this that a precedent can inform, guide, convince – and perhaps even serve as a starting point from which a subsequent interpreter should justify a departure – but it cannot revise the Constitution itself.

Any version of the stare decisis doctrine that links the Court to past decisions and principles contradicting the Constitution is unconstitutional. The Court recognizes that the stare decisis doctrine is in no way required by the Constitution but is simply a general judicial policy and practice. The declaration is not required by any rule of law to be fairly traceable to the Constitution's text, structure, or history – and the Court has repeatedly stated that this is not the case. It is well known that the Court often overturns its past decisions.

The judicial doctrine of stare decisis remains in constant motion, and different judges struggle to formulate their formulations and changes of the principle.

Conclusion

Perhaps abortion and the embryo act as empty signifiers, bearing several meanings at once. The attitude to the image of the root can be determined by the social status of people (gender, race, class, age). However, the social and demographic reality of abortion shows a more specific choice of fears

explaining who and why has been having abortions lately.

If we look at who is doing abortions today, we will understand what caused the ambiguity of answers to questions about abortion and what it means. In other words, we are talking about young, single, working, or studying women, most of whom are poor or belong to the working class – women who want to get an education, improve their skills, and have a sexual life before tying the knot and having children.

More than anything else, it is a fact that explains why, despite the legality, the availability of abortion causes such fierce rejection in a society still permeated with racist and patriarchal values in matters of gender relations.

Contrary to racism and patriarchal attitude toward the family, a deep-rooted belief in «*personal choice*» and «*independence, secrecy*», intimate personal life runs through the red thread in American political culture. For conservatives and liberals, the concept of «*personal intimate*» in constitutional law is associated with procreation, bearing children, and sexuality.

Criticism of the violation of the «personal» sphere as the core of the feminist approach to reproductive rights is essential for women. Today, this criticism has become especially significant. In the era of deepening neoconservatism, many progressive-minded people feel a contradiction between the need to protect the right to privacy since they are constantly under attack and the need to go beyond the usual theoretical and political framework.

It can be assumed that those who support the right to abortion in public opinion polls do so regarding personal freedom and privacy. On the one hand, the statement about abortion as a «*matter of*

personal freedom», and statements like «*women are also people*» and «*a woman's body is her business, and she knows better what is right for her*», inspire hope from the point of view of feminism because they indicate respect for a woman as a moral carrier, as well as the right of a woman to discuss decisions related to procreation and sexuality. The values contained in these statements seem to be extremely important, for example, to protect women in cases of the consent of a spouse or a possible father to an abortion (which American courts have not done so far) or to protect lesbians and homosexuals from court orders on sodomy, *allowing the State to break into their bedroom and check with whom they have sex*.

At the same time, the idea of abortion as a purely personal matter, which should not allow state intervention, is attractive to such a wide circle of the population precisely because, being part of the liberal tradition of the United States, it is so conservative. The U.S. Supreme Court does not decide to ban abortions ultimately reflects the weight of this idea in American political culture: it is impossible to interfere in decisions affecting a person personally.

Legal doctrine can be a helpful tool. In the end, however, it is not technically legal nuances or clever doctrinal moves that matter – in such matters as, for example, whether *stare decisis* is a strict rule (but with a racial loophole) or whether it is possible to compress prohibitions on the choice of traits within the current «unjustified burden». Doctrines are just tools, tools of decision-making. Reality and results are essential.

The reality is that our current constitutional law allows abortions for any reason, including eugenics. As a result, abortions can and do be performed because of the race, gender, or disability of a child who would otherwise have been born.

Литература

- Abortion Act 1967, c. 87, at 2033.
 Brubaker, R., 2012. Religion and nationalism: four approaches. *Nations and Nationalism*, 18(1), pp. 2–20.
 Casey, 505 U.S. at 846.
 Justice Blackmun (1989) Dissent, *Webster v Reproductive Health service*, 109 S. Ct. 3040, 3079.
 How Great Are the Risks of The Pill, *MEDICAL WORLD NEWS*, May 24, 1968, at 23.
 Howells, Legalizing Abortion, 1 *LANCET* 728 (1967).
 Meeting of the Ass'n for the Study of Abortion, Hot Springs, Va., November 18, 1968, reported in *N.Y. Times*, November 24, 1968, at 77, col. 1.
 O.W. Holmes, *The common law* (1881).
 Sanger A (2005), «*Beyond choice: reproductive freedom in the 21st century*» *New York: Public Affairs*.
 Callahan D. (1973) *Abortion: law, choice, and morality*. *New York: Macmillan*.
 Gloria Joseph (1981) *Styling Profiling and Pretending: The Games Before the Fall*. P. 196.
 Тертильян Т.С. *Апология III V 8, Боголовские триады*. – 1984. – С. 180.

- Св. Василий Великий. Правило 2 «Книга правил святых апостолов, святых соборов вселенских и поместных и святых отцов». -1992). – С. 309-310.
- Каракас С. Православие и биоэтика. -1994. – С.93.
- William L. Webster v Reproductive Health Services «Brief of 281 American Historians as Amici Curiae Supporting Appellees» [1988] 1-2, 11, 25.
- 410 U.S. 113, 153-54 (1973).
- 136 S. Ct. 2292 (2016).
- Whole Woman's Health v Hellerstedt, 136 S. Ct. 2292, 2309.
- Judith Jarvis Thomson, Abortion protection, rights, restitution and risks (William Parent Ed., 1986).
- Griswold v. Connecticut, 381 US 479, 485 (1965).
- Engeli, I., Green-Pedersen, C., Thorup Larsen, L., 2012. Morality Politics in Western Europe: Parties, Agendas and Policy Choices. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

References

- Abortion Act 1967, c. 87, at 2033.
- Brubaker, R., 2012. Religion and nationalism: four approaches. Nations and Nationalism, 18(1), pp. 2–20.
- Casey, 505 U.S. at. 846.
- Justice Blackmun (1989) Dissent, Webster v Reproductive Health service, 109 S. Ct. 3040, 3079.
- How Great Are the Risks of The Pill, MEDICAL WORLD NEWS, May 24, 1968, at 23.
- Howells, Legalizing Abortion, 1 LANCET 728 (1967).
- Meeting of the Ass'n for the Study of Abortion, Hot Springs, Va., November 18, 1968, reported in N.Y. Times, November 24, 1968, at 77, col. 1.
- O.W. Holmes, The common law (1881).
- Sanger A (2005), «*Beyond choice: reproductive freedom in the 21st century*» New York: Public Affairs.
- Callahan D. (1973) *Abortion: law, choice, and morality*. New York: Macmillan.
- Gloria Joseph (1981) Styling Profiling and Pretending: The Games Before the Fall. P. 196.
- Tertyllian K.S. (1984) Apologia III V 8, Bogoslovskie triady [Theological Triads]. P. 180.
- Sv. Vasilina Velikogo (1992). Pravilo 2 «Книга правил святых апостолов, святых соборов вселенских и поместных и святых отцов» [Rule 2 «The Book of Rules of the Holy Apostles, the Holy Councils of the Ecumenical and Local and the Holy Fathers»] P. 309-310.
- Harakas S. [1994] Православие и биоэтика [Orthodoxy and Bioethics] P.93.
- William L. Webster v Reproductive Health Services «Brief of 281 American Historians as Amici Curiae Supporting Appellees» [1988] 1-2, 11, 25.
- 410 U.S. 113, 153-54 (1973).
- 136 S. Ct. 2292 (2016).
- Whole Woman's Health v Hellerstedt, 136 S. Ct. 2292, 2309.
- Judith Jarvis Thomson, Abortion Protection, Rights, Restitution And Risks (William Parent Ed., 1986).
- Griswold v. Connecticut, 381 US 479, 485 (1965).
- Engeli, I., Green-Pedersen, C., Thorup Larsen, L., 2012. Morality Politics in Western Europe: Parties, Agendas and Policy Choices. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

А.Р. Заппаров¹, А.М. Сайтбеков², Э.А. Алимова^{2*}

¹Алматы қаласы полиция Департаменті, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰҚЫҚТАР ТУРАЛЫ ХАРТИЯСЫНЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МАҢЫЗЫ

Еуропалық Одақтың заңи кеңістігі жалпы алғанда осы ұйымның құқығы нормаларының таралу шегін білдіреді. Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының оның заңи кеңістігіндегі саяси-құқықтық маңызы аталған құжат ережелерінің таралу шегіне қатысты заңи күші мен жүзеге асырылу жағдайынан туындайды. Демек, Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының оның негізінде әрекет етуші құрылымының қызметін реттеу және қадағалау саласындағы рөлі Хартияның ЕО-ның заңи кеңістігіндегі жаңа саяси-құқықтық маңызымен (міндетті заңи күшке ие болуымен) анықталады. Дегенмен, уақыт өте келе осы салада іргелі зерттеулердің болғанына қарамастан және Қазақстанның Еуропалық Одақ мемлекеттерімен адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау бойынша халықаралық ынтымақтастығына қатысу тақырыбына арналған әдебиеттерді, ғылыми мақалаларды талдау нәтижесінде бұл тақырып отандық заң ғылымында жеткілікті түрде зерттелмегендігі мәлім. Осы айтылғандар, әрине бұл тақырыптың өзектілігін айқындайтын маңызды факторлар болып табылады. Мақаланың негізгі мақсаты болып Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау жүйесіндегі орны мен маңызын дәлелдеу табылады. Мақалада Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы, оның жүзеге асырылу жағдайы мен болашағына қатысты кейбір өзекті саяси-құқықтық мәселелер сараланған. Мақалада сондай-ақ Қазақстан Республикасының аталмыш Хартия бойынша Еуропалық Одақтың серіктесі ретінде тиісті халықаралық-құқықтық міндеттемелер алу мәселесінің шынайы және ықтимал тұстары қарастырылады. Мақалада берілген қорытындылар Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының тәжірибе жүзінде іске асырылуында қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелерді орындау барысында ескерілуі мүмкін.

Түйін сөздер: Хартия, келісім, халықаралық ұйым, мүше-мемлекеттер, серіктес-мемлекеттер, еуропалық құқық.

A.R. Zapparov¹, A.M. Saitbekov², E.A. Alimova²

¹Police Department of the Almaty City, Kazakhstan, Almaty c.

²Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after Makan Esbulatov, Kazakhstan, Almaty c.

*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

Political and legal significance of the Charter of fundamental rights of the European Union

The legal space of the European Union as a whole refers to the extent to which the legal norms of this organization are spread. The political and legal significance of the Charter of Fundamental Rights of the Union in its legal space follows from the legal force and the implementation of the provisions of this document. Therefore, the role of the Charter of Fundamental Rights of the European Union in the field of regulation and supervision of the activities of structures operating on its basis is determined by the new political and legal significance of the Charter (having legal binding force) in the EU legal space. However, despite the fact that over time fundamental research was carried out in this area, and as a result of the analysis of literature and scientific articles on the participation of Kazakhstan in international cooperation with the states of the European Union to protect human rights and fundamental freedoms, it became known that this topic insufficiently studied in domestic legal science. These are, of course, important factors that determine the relevance of this topic. The main purpose of the article is to prove the place and significance of the Charter of Fundamental Rights of the European Union in the system of protection of human rights and fundamental freedoms. The article highlights some current political and legal issues related to the Charter of Fundamental Rights of the European Union, its implementation and prospects. Also, the article considers the real and possible aspects of the issue of obtaining the relevant international legal obligations by the Republic of Kazakhstan as a partner of the European Union under

the aforementioned Charter. The conclusions presented in the article can be used in the practical implementation of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. It can also be taken into account when fulfilling the international obligations of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Charter, agreement, international organization, member states, partner states, European law.

А.Р. Заппаров¹, А.М. Сайтбеков², Э.А. Алимova^{2*}

¹Департамента полиции города Алматы

²Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова

*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

Политико-правовое значение Хартии Европейского Союза об основных правах

Правовое пространство Европейского Союза в целом относится к степени распространения правовых норм этой организации. Политико-правовое значение Хартии основных прав Союза в ее правовом пространстве вытекает из юридической силы и состояния реализации положений указанного документа. Поэтому роль Хартии Европейского Союза об основных правах в сфере регулирования и надзора за деятельностью структур, действующих на ее основе, определяется новым политико-правовым значением Хартии (имеющим обязательную юридическую силу) в правовом пространстве ЕС. Однако несмотря на то, что со временем в этой области были проведены фундаментальные исследования, а в результате анализа литературы и научных статей на тему участия Казахстана в международном сотрудничестве с государствами Европейского Союза по защите прав человека и основных свобод, стало известно, что данная тема недостаточно изучена в отечественной юридической науке. Это, безусловно, важные факторы, определяющие актуальность данной темы. Основная цель статьи – доказать место и значение Хартии Европейского Союза об основных правах в системе защиты прав человека и основных свобод. В статье выделяются некоторые актуальные политико-правовые вопросы, связанные с Хартией Европейского Союза об основных правах, состоянием ее реализации и перспективы. Также в статье рассмотрены реальные и возможные аспекты вопроса о получении Республикой Казахстан соответствующих международно-правовых обязательств в качестве партнера Европейского Союза по вышеупомянутой Хартии. Выводы, представленные в статье, могут быть использованы при практической реализации Хартии основных прав Европейского Союза. Также это может учитываться при выполнении международных обязательств Республики Казахстан.

Ключевые слова: Хартия, соглашение, международная организация, государства-члены, государства-партнеры, европейское право.

Кіріспе

Қашанда адам құқықтары жөніндегі мәселелер өте өміршең болған. Себебі адамның өмірі мен бостандығы ол – кез-келген мемлекеттің байлығы. Адам құқықтарына кепілдік беретін халықаралық шарттардың мәнімен мазмұны да халықаралық құқықтық өзекті мәселелері болып табылады. Сондықтан да, Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы, оның жүзеге асырылу жағдайы мен болашағы заңды әрі ағымдағы мәселе.

Еуропалық Одақтың адам құқықтарын қорғау саласындағы қызметінің құқықтық негізін 2000 жылы 7 желтоқсанда қабылданған Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы (<https://eulaw.ru/treaties/charter/>) құрайды. Соңғы өзгертулер 2007 жылы жасалған.

Хартияның ерекше сипаты – конституциялық және халықаралық құқық жүйесінде бірдей әрекет ететін ең алғашқы фундаменталдық акті.

Оның қатысушылары мүше-мемлекеттер ғана емес, Еуропалық Одақтың органдары да болып табылады. Хартия адам құқықтарын жеке, саяси, әлеметтік-экономикалық деп бөлмей, барлығын бірдей негізгі құқықтар деп анықтайды. Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының тағы бір ерекше белгісі оның құқық әлемдік асқорлық сипатында. Хартияның 53-бабына сәйкес «Аталған Хартияның қандайда бір ережесіне Одақ құқығының, халықаралық құқықтың және Одақ немесе барлық мүше-мемлекеттер қатысушысы болып табылатын халықаралық конвенциялардың, нақтырақ айтқанда, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенциямен мүше-мемлекеттердің конституцияларының тиісті салада қолданылуы мен танылған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын шектейтін немесе оларға кедергі келтіретіндей түсініктеме берілмей тиіс» (<https://eulaw.ru/treaties/charter/>). Хартия

уақыты бойынша ағымдағы мыңжылдықтағы ең кейін қабылданған құжат болғандықтан, ол – барлық жағынан толықтырылған, жетілдірілген адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарт.

Әдістер мен материалдар

Мақалада көзделген мақсаттарға қол жеткізу үшін жалпы және жеке әдістер пайдаланылды. Сәйкесінше, жалпы ғылыми әдістер: талдау, синтез, индукция, дедукция сипатында қолданыс тапты. Сондай-ақ мақалада келесі жеке құқықтық әдістер қолданылды: яғни тарихи, жүйелік және салыстырмалы теориялық-құқықтық әдістер. Зерттеу барысында тарихи әдіс адам құқықтарын қорғау тарихын сипаттау кезінде кеңінен қолданылды. Жүйелік әдіс адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғаудың еуропалық жүйесін талдау барысында және салыстырмалы теориялық-құқықтық әдіс Хартияны Еуропалық Одақтың заңи кеңістігіндегі басқада адам құқықтары жөніндегі құжаттар мен салыстыру барысында қолданылды. Мақаланың әдістемелік негізі жалпы алғанда жүйелі, салыстырмалы және тарихи талдауға негізделген.

Нәтижелер

Осы уақытқа дейін халықаралық құқықтағы адам құқықтарын қорғау саласындағы Еуропалық Одақтың тәжірибесін отандық ғылымда зерттеу толыққанды қолға алынған жоқ. Сондықтан қазіргі таңда Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясын зерттеу аясындағы мақаланың теориялық және тәжірибелік тұрғысында маңыздылығы жандануда, яғни осы тақырыпты жан-жақты зерттеудің алғашқы қадамы деп қарастырылады. Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы ең соңғы жетілдірілген «Құқықтар туралы Билль» болғандықтан, оған әлемдегі басқа да халықаралық ұйымдарға мүше-мемлекеттердің назары ауатыны сөзсіз. Осы орайда Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясына Еуропалық Одақтың серіктес-мемлекеттерінің ынтасы басым, ол елдер де Хартияға қосылуға мүдделі. Хартия нормаларын бұдан былай жүзеге асыруды басшылыққа алатын серіктес-мемлекеттер сияқты болашақта Қазақстан Республикасы да Еуропалық Одақпен ізгі көршілік және әріптестік саясатын орната отырып, Хартияға қосылу мүмкіндігін теориялық

тұрғыдан да, тәжірибелік тұрғыдан да дәлелдеуі арқылы нәтижеге қол жеткізілді.

Талқылаулар

Адам құқықтары туралы идеялар өте ертеректе пайда болған. Алғаш адам құқықтары жөніндегі тұжырымдамалар философияда қалыптасты. Алайда кейбір ғалымдар адам құқықтарын қорғау біздің эрамызға дейін қалыптасқан деген тұжырым жасайды. Мысалы, О.И. Тиунов «Халықаралық гуманитарлық құқық» атты оқу құралында «Римдік заңгерлер табиғи құқық құлиеленушілікті жоққа шығарады, дегенмен барлық адамдар тумасынан еркін және тең болып дүниеге келетінін мойындау қажет және сол құлиеленушілік кезеңінде «азамат құқығы» деген түсінік болған, ол, әсіресе, Афинада б.э.д. V жүзжылдықта кеңінен – шешім көпшілік дауыспен қабылданатын айсайынғы халық жиындары, мемлекеттік лауазымдарды жреби бойынша тағайындау, сайланған алқабилердің сот ісін талдауы, лауазымды тұлғалардың қызметін есеп беру нысанында және оларға қарсы сот ісін қозғау мүмкіндігі мен бақылау мен жауапкершілікке тарту түрінде көрініс тапқан», – деген ой қорытындылайды (Тиунов 1999: 5). Осы орайда, Ежелгі Грекия мен Римде әр адамның өзіне тән құқықтарын білдіретін «адам құқықтары» деген түсінік болмағанын да ескерген жөн. Бұл тұрғыда, Орта ғасырдағы Ежелгі Рим мен Ежелгі Грекиядағы Платон, Аристотель, Марк Аврелий, Цицерон, Марсилиус Падуанский, Филипп де Бомануар және т.б. философтардың адам туралы ойларын айтуға болады. Мәселен, Аристотель «Политика» атты еңбегінде мемлекеттің шығу себептерін қоғамдық өмірден, ондағы тап қайшылықтарынан іздемей, адамның табиғаты мен мүдделері мен байланыстырады. Орта ғасырдағы адам құқықтары негізінен оның қоғамдағы орнына байланысты анықталды. Сонымен қатар, қоғамда антикалық философтардың еркіндік пен теңдік туралы идеялары да бірге дамып отырды.

Адам құқықтарын қорғау тарихын ары қарай баяндау үшін, алдымен, оны белгілі бір кезеңдерге жіктеуді жөн көрдік. Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, біздің заманымызға дейінгі және біздің заманымыздан кейінгі адам құқықтарының тарихы деп бір ажыратып алсақ, біздің заманымыздағы адам құқықтарының түрде ежелгі замандағы адам құқықтарының тарихы, орта ғасырдағы, жаңа замандағы және

қазіргі кезеңдегі адам құқықтарының тарихы деп жіктейміз. Ал енді осы кезеңдерді қабылданған тарихи қайнар көздердің уақыты бойынша нақтырақ былай көрсеткен құба-құп:

1. Ежелгі замандағы адам құқықтарының тарихы – б.э.д. V жүзжылдық – 1215 ж.;
2. Орта ғасырдағы адам құқықтарының тарихы – XIII ғ. – 1689 ж.;
3. Жаңа замандағы адам құқықтарының тарихы – XVIII ғ. – 1948 ж.;
4. Қазіргі кезеңдегі адам құқықтары – 1948 ж. – XXI ғ.

Біздіңше, ортағасырдағы адам құқықтарының тарихында адам құқықтарының жағдайы ерте замандағыдай сақталды деуге болады. Себебі қоғамда адам құқықтарының теңдігі ұғымы әлі де болса, қалыптаса қоймаған. Бұл кезеңдегі адам құқықтарының тарихына таптық-иерархиялық (сословие) құрылым тән. Адам құқықтары туралы теорияның негізін көбіне Батыс ойшылдары қалаған еді. Шығыстың да Әбу-Насыр әл-Фараби, Хофиз Шерози, Әлішер Науаи, Жалолдин Руми, Фезули және т.б. ғұлама ғалымдар адам құқықтары мен бостандықтарының қазіргі заманғы тұжырымдамасының негізін қалады.

Жаңа заман тарихына келетін болсақ, адам құқықтарын қорғау мәселелері Ш. Монтескье, Г. Гроций, Б. Спиноза, Дж. Локк, И. Кант, Г. Гегель, Г. Джефферсон және т.б. ғалымдардың еңбектерімен тығыз байланысты. Сол кезеңдегі ғалымдар адам құқықтары жөнінде жаңа тұжырымдамалар жасады. Ол идеялар табиғи құқық, қоғамдық келісім, құқықтық мемлекет және билік бөлінісі теориясының (Ш. Монтескье, Дж. Локк) негіздерінде көрініс тапқан еді.

Кейіннен адам құқықтары туралы идеялар ұлттық заңнамада бекітілді. Соның нәтижесінде халықаралық-құқықтық актілерден де көрініс тапты. Алғаш рет ұлттық заңнама аясында 1215 жылы Ұлы еріктер хартиясы қабылданды. Алайда, қазіргі кезеңдегі «адам құқықтары жөніндегі халықаралық билль» негізінен БҰҰ Жарғысының адам құқықтары жөніндегі ережелерінен, Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясынан, адам құқықтары жөніндегі екі халықаралық пакті мен азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі Пактіге Қосымша хаттамадан тұрады. Аймақтық сипатқа ие шарттар да бұл жүйеде өзіндік орнын алып отыр. Адам құқықтары жөніндегі халықаралық құқық нормалары халықаралық құқықтың негізгі қайнар көзі – халықаралық шарттарда бекітілген. Халықаралық құқық теориясынан білетініміздей,

халықаралық шарттар заңи күшіне байланысты міндетті және ұсыныстық сипаты бар, ал қатысушылар шеңбері бойынша әмбебап және аймақтық деп бөлінеді. Осы саралауға сәйкес, жұмысымыздың негізгі зерттеу объектісі болып саналатын Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы алғаш қабылданған кезінде ұсыныстық сипатқа ие болса, қазір міндетті күші бар, беделді аймақтық шарт болып табылады. Хартия ережелері Еуропалық Одақ туралы Шарт пен Еуропалық қоғамдастықты құруды көздейтін Шарттарға өзгертулер енгізетін Лиссабон шарты 2009 жылдың 1 желтоқсанында күшіне енгеннен кейін заңи күшке ие болып отыр. Бұл құжат – осыған дейін аталып өтілген шарттардан «сусындайтын» және олардың құқықтық мазмұнын ары қарай прогрессивті түрде дамытатын ерекше арнайы акт деп атауға әбден тұрарлық.

Адам құқықтарын қорғаудың қазіргі еуропалық жүйесін түбінде Еуропа Кеңесі және жеке адамдардың бостандығы мен демократияны қорғауды мақсат еткен бірқатар Батыс Еуропа мемлекеттері 1949 жылы негізін салған бірқатар аймақтық құрылымдар құрады.

Еуропа Кеңесі Жарғысының 3-бабында көрсетілгендей, «Еуропалық Кеңестің әрбір мүшесі өзінің адам құқықтары мен негізгі бостандықтарының...құзыры шегінде барлық адамдарға арналған құқық пен оны жүзеге асырудың басымдық принципіні мойындауға тиіс» (<http://www.coe.int/DefaultRU.asp>). Қырғи қабақ соғыстың бітіп, Шығыс және Орталық Еуропа мемлекеттерінің біразы үшінші бапта айқын көрсетілген қағидаларды қабылдайтынын жариялағаннан кейін, бұл оларға Еуропа Кеңесіне толыққанды мүше ретінде кіруге мүмкіндік берді.

Танымал құқықтанушы және құқық қорғаушы Т. Бюргенталь «Еуропа Кеңесінің адам құқықтары туралы жүйесі заң тұрғысынан екі шартқа: Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция мен Еуропалық әлеуметтік Хартияға негізделеді», – дейді (Бюргенталь 1999: 98). Конвенция негізгі азаматтық және саяси құқықтарға кепілдік берсе, Хартия экономикалық және әлеуметтік құқықтар тізбесін жариялайды. Сондай-ақ, Конвенцияның маңыздылығы сонда, ол Еуропалық Одақтың адам құқықтары саласындағы жұмысына ықпал етті.

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы Конвенцияға 1950 жылы 4 қарашада Рим қаласында қол қойылып, 1953 жылы 3 қыркүйекте ол өз күшіне енді. Конвенцияның 59-бабына сәйкес Еуропа Кеңесіне мүше-мемлекеттер

ғана конвенцияға қатыса алады (<http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-004.htm>). Конвенция кепілдік беретін құқықтардың тізбесі уақыт өте келе қосымша хаттамалармен кеңейтілді.

Басқа құжаттармен салыстыратын болсақ, мәселен, Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы мен Еуропалық конвенция арасындағы тарихи байланыс туралы Конвенцияның кіріспе бөлімінде айтылған.

Ұлттық ұйымнан жоғары тұрған Еуропа қауымдастығын (қазіргі Еуропалық Одақ) тілге тиек ететін болсақ, құрған шарттар әр түрлі институттар, соның ішінде өзіндік Сотын да құрды. Бұл сотқа осы шарттарға түсініктеме беру мен қолдану барысында заңның бұзылмауын қамтамасыз ету міндеті жүктелген. Аз ғана ерекшеліктерді қоспағанда, шарттарда адам құқықтарына қатысты ешқандай кепілдік берілмеген еді. Еуропалық қоғамдастықтың рөлі мен өкілеттігі кеңейген сайын оның заң шығару және әкімшілік әрекеттері жеке азаматтардың құқығын қорғауға да едәуір әсер етті. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Конвенцияға мүше-мемлекеттердің ішкі құқығы мемлекет үкіметінің бұл құқықтарға кепілдік беруін көздесе, Еуропалық қоғамдастық қабылдаған шарттар Еуропалық Одақ құрылымдарының тарапынан бұл құқықтарды қорғаудың қатарлас жүйесін орнатуды көздеді. Бұл құрылымдар өзінің сипаты жағынан ұлттық құрылымдардан жоғары тұрғандықтан мүше-мемлекеттерінің ешқайсысының ішкі конституциялық заңдарымен байланысы болмады деуге болады. Демек, көрсетілген институттар қоғамдастықтың қарауындағы жеке тұлғалар мен заңды тұлғаларға мүше-мемлекеттердің ішкі құқығы мен Еуропалық Кеңес Конвенциясы кепілдік беретін құқықтарды қорғау ісінде құқысыз болып келді. Демек, Хартия Еуропалық Одақ институттары мен органдары, сондай-ақ, Одаққа мүше-мемлекеттер арасындағы қатынастарда адам құндылықтарын қорғауға бағытталған алғашқы «кешендік» сипаты бар құжат болып саналады. Сондай-ақ, Хартияның мақсаты қоғамдағы әлеуметтік прогресс пен ғылыми-технологиялық даму өзгерістерінің аясында негізгі бостандықтарды Хартияда мазмұндай отырып, оларды қорғауды нығайту болып табылады.

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы мен ЕҚЫҰ-ның адам өлшемдері бой-

ынша құжаттарына салыстырмалы-теориялық талдау жасай келе, олардың айырмашылығын қысқаша былай ұсынуды жөн көрдік.

Біріншіден, ЕҚЫҰ қарастыратын адам өлшемдері мемлекеттің ішкі құқығына жатпайды, яғни ішкі құқық нормаларымен реттелмейді.

Екіншіден, міндеттілік сипаттары да әртүрлі. Хартия халықаралық шарттық сипатқа ие және 2009 жылдың 1 желтоқсанында күшіне енген өзгерістер туралы Лиссабон шартының құрамдас бөлігі болып табылады. Шарт қазір 2007 жылдың 12 желтоқсанында қабылданған редакцияда әрекет етеді. ЕҚЫҰ құжаттары заңи міндеттіден гөрі саяси міндетті болып табылады.

Үшіншіден, ЕҚЫҰ шеңберіндегі адам құқықтарын қорғау институционалдық сипатқа ие. Хартияда конвенциялық сипат басым. Осы арада ДЖАҚБ /БДИПЧ/-ның баға жетпес қызметін ескеру қажет. ДЖАҚБ /БДИПЧ/-ның негізгі функциялары: демократиялық сайлау өткізуге жәрдемдесу, адам құқықтарын қолдау тәсілдеріне қолдау көрсету, адам өлшемдері бойынша міндеттемелердің орындалуын бақылау және т.б.

Төртіншіден, ЕҚЫҰ адам құқықтары бойынша мәселелерде үкіметтік емес ұйымдармен тығыз байланыста қызмет етеді және оның қарамағында адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау тәжірибесінің рөлі зор. Мысалы, бұл орайда ДЖАҚБ /БДИПЧ/-ның жыл сайынғы есептерін айта кетсек болады.

Бесіншіден, ЕҚЫҰ аясында «адам өлшемімен» аттас «парламенттік өлшем» деген де ұғым қалыптасқан. Демек, адам құқықтары мен негізгі бостандықтары мағынасындағы «адам өлшемі» ұғымы ЕҚЫҰ-на ғана тән.

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы ХХ ғасырдың ең соңында қабылданғандықтан, ол осы ұйым шеңберіндегі ғана емес, Еуропа Одағындағы ғана емес, сонымен қатар бүкіләлемдік құқықтар мен бостандықтарды заңи қорғау жүйесінің бай тәжірибесіне сүйенеді. Хартияның мәтінін құрастыру барысында оны дайындаушылар бірқатар конституциялық және халықаралық құжаттармен қоса өз жиынтығында «Құқықтар биліні» құрайтын нормаларды да пайдаланған.

Хартияның құрылымы туралы айтатын болсақ, ол кіріспеден, 7 тараудан, 54 баптан және 1 қосымшадан тұрады.

Хартияның басты ерекшелігі – ол тұлғаның негізгі құқықтары мен бостандықтарын жүйеге келтірудің жаңа ерекше жолы. Классикалық

үлгіден айырмашылығы – Хартияда тұлғаның негізгі құқықтары оны жүзеге асыру аясы бойынша емес (жеке, саяси, әлеуметтік-экономикалық), ол қорғайтын құндылықтар бойынша жіктелген. Құндылықтардың ең маңызды дегендері преамбулада көрсетілген: адамгершілік, еркіндік, теңдік және ынтымақтастық.

Осы және өзге де құндылықтарға сәйкес Хартия былайша құрастырылған:

I тарау «Адамгершілік» (1-5 б.б.) – адам тұрмысы онсыз мәнсіз құқықтар мен кепілдіктер бекітілген: ар-намыс құқығы, өмір сүру құқығы, қорлауға тиым салу және т.б.

II тарау «Бостандықтар» (6-19 б.б.) – адамның қоғамдық қатынастардың барлық аясында еркін өмірлік әрекетін қамтамасыз етуге, оны жария биліктің (соның ішінде Одақ институттары да бар) заңсыз араласуынан қорғауға арналған. Бұл тұлғаның бостандық құқығы, жеке басына қолсұғылмаушылық құқығы, жеке және отбасы өмірін құрметтеу, сөз және наным-сенім бостандығы, өнер мен ғылым бостандығы, кәсіпкерлік бостандығы, жеке меншік құқығы мен т.б. тануда көрініс тапқан.

III тарау «Теңдік» (20-26 б.б.) аты айтып тұрғандай, теңдік қағидасымен қатар қоғамның ерекше қамқорлығына мұқтаж халық тобын (балалар, ересек адамдар, мүгедектер) қорғау туралы ережелерді бекітеді.

IV тарау «Ынтымақтастық» (27-38 б.б.) – таптық және басқа да әлеуметтік қарама-қайшылықтарды азайтуға немесе оның алдын алуға арналған еңбек және әлеуметтік құқықтардан тұрады: кәсіпорын қызметкерлерінің ақпарат және кеңес алуға құқығы, ереуілге шығуды қоса алғанда, ұжымдық әрекеттер мен келіссөздер жүргізуге құқығы, бала еңбегін пайдалануға тиым салу, әлеуметтік қамтамасыз етілуге құқығы және т.б.

V тарау «Азаматтық» (39-46 б.б.) – бірінші кезекте Одақ азаматтарына ұсынылатын кепілдіктер мен құқықтарды бекітеді.

VI тарау «Әділеттік» (47-50 б.б.) – жеке тұлғаның қылмыстық-құқықтық және іс жүргізушілік құқық кепілдіктерін қарастырады: нәтижелі шағымдану құқығы мен әділ сотқа құқық, кінәсіздік презумпциясы және т.б. қамтамасыз етуге бағытталған.

VII тарау «Жалпы ережелер» (51-54 б.б.) – Хартияның әрекет ету аясы мен қолдану тәртібін, оның 1950 ж. АҚЕК/ЕКПЧ/ қоса алғанда басқа құқықтар мен бостандықтардың қайнар көзімен арақатынасын анықтайды (Кашкин 2003: 147).

Хартияның тағы бір ерекшелігіне оның негізгі құқықтар мен бостандықтарды жүйелеуімен қатар осы ретте жаңа «тұлға тұтастығына құқық» (3 б.) және «жақсы басқару құқықтарын» (41 б.) тануды жатқызуға болады. Біріншісі адамды ғылыми-техникалық прогресс нәтижелерін (медициналық, биологиялық тәжірибелер, евгеника, клондау, адам денесінің бөлшектерін саудалау сияқты жағдайлар) пайдалана отырып, оның жаны мен тәніне қол сұғудан, ал екіншісі – Одақ институттары мен органдары тарапынан олардың билігін асыра пайдалану қорғайды.

А.Г. Казинян «Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар Хартиясы» атты мақаласында Хартияның құқықтық акті ретіндегі ерекшелігін анықтау үшін оның горизонталь ережелерін, яғни «жалпы ережелер» атты VII тарауында бекітілген баптарына талдау жасауды ұсынады (Казинян 2003: 70).

Зани көзқарас тұрғысынан Хартияның 52-бабы ерекше қызығушылық туындатады. Ол осы Хартия кепілдік беретін құқықтардың шегін бекітеді. Бап үш бөлімнен тұрады, ал мазмұны келесідей: «Осы Хартия таныған құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыруға әсер ететін кез-келген шектеу заңмен қарастырылуы тиіс және аталған құқықтар мен бостандықтардың негізгі мазмұнын құрметтеуі тиіс. Пропорционалдық қағидасын сақтау барысында шектеулер, егер олар қажет және шын мәнінде Одақ таныған жалпы мүдделер болып табылса немесе басқа тұлғалардың құқықтар мен бостандықтарын қорғау қажеттігі орын алған жағдайда орындалуы мүмкін» (<https://eulaw.ru/treaties/charter>).

Аталған Хартияда мазмұндалған құқықтар 1950 ж. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция (АҚЕК/ЕКПЧ) кепілдік беретін құқықтарға сәйкес келуі барысында аталған құқықтардың мағынасы мен шегі Конвенцияда қарастырығандай болуы тиіс. Аталған ереже Еуропалық Одақ құқығы тарапынан бұдан да кең қорғауды ұсынуға кедергі болмайды.

Солай десек те, адам құқықтары туралы барлық классикалық халықаралық-құқықтық актілер осы құқықтарды жүзеге асыруға белгілі бір шектеулер қарастырады. Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы Конвенция Еуропалық Одақтың Хартиясымен салыстырғанда, сот арқылы қорғау механизмін және міндеттемелерді орындаудан бас тарту шарттарын, сондай-ақ, бекітілген адам құқықтары

мен негізгі бостандықтарын жүзеге асырудың шектеулерін қарастырады. Бұл механизмнің ерекшелігі – оның ең алдымен тиісті баптарда шектеулер мүмкіндігі қарастырылған құқықтар мен негізгі бостандықтарға қатысты әрекет етуі. Мысалы, АҚЕК-ның /ЕКПЧ/ 11-бабы кәсіптік одақтар құру құқығын қоса алғанда, бейбіт жиналыстар мен қауымдастықтар еркіндігіне құқықты бекітеді. Сонымен қатар бұл баптың екінші бөлігі осы құқықтарды жүзеге асыруға шектеулер қарастырады және осы құқықтарды жүзеге асыруда олардың қолданылуы заңды болатын негіздер тізімін бекітеді. Онда, нақтырақ айтқанда, былай делінген: «Бұл құқықтарды жүзеге асыру заңмен бекітілген және демократиялық қоғамда ұлттық қауіпсіздік пен қоғамдық тыныштық мүддесі үшін тәртіпсіздік пен қылмыстың алдын алу мақсатында, денсаулық пен руханиятты немесе басқа да тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажет жағдайлардан басқа, ешқандай шектеуге тап болмайды» (<https://eulaw.ru/treaties/charter>).

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының 53-бабы көп қызығушылық тудырады. Бұл бап алдыңғы баптың логикалық жалғасы болып табылады және мазмұны келесідей: «Аталған Хартияның қандай да бір ережесіне Одақ құқығының, халықаралық құқықтың және Одақ, Қоғамдастық немесе барлық мүше-мемлекеттер қатысушысы болып табылатын халықаралық конвенциялардың, нақтырақ айтқанда, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция мен мүше-мемлекеттердің конституцияларының тиісті салада қолданылуымен танылған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын шектейтін немесе оларға кедергі келтіретіндей түсініктеме берілмеуі тиіс».

Лиссабон шарты қабылданғаннан бері Хартия міндетті заңи күшке ие болды. Демек, Хартия ЕО құқық жүйесінің құрамдас бөлігіне айналды. Өз кезегінде осы еуропалық құқықтың жүйесіне кіретін құрылтай құжаттар мен басқа да қайнар көздер мүше-мемлекеттердің құқықтық актілеріне қатысты жоғары заңи күшке ие болады. Тиісінше Хартияның нормалары да мүше-мемлекеттегі құқықтық жүйесіндегі нормаларға қатысты үстемдікке ие бола алады. Алайда 53 бапқа сәйкес Хартиядағы ережелер мүше-мемлекеттердің конституциялық нормаларын қолдануды шектемеуі тиіс. Бұл мәселені шешу үшін осы жоғарыда аталған мақаланың ав-

торы Хартия жобасын дайындау тарихына оралуы жөн көреді.

Хартияның жалпы мазмұнын түйіндейтін ең соңғы 54-бабы ең алдымен, Хартия ережелерінің заңи үстемдігін, екіншіден Хартиядағы нормаларға қайшы келетін нормалардың әрекетсіздігін, яғни күші болмайтынын мойындайды. Сәйкесінше, Хартия мазмұнынан туындайтын міндеттемелерді өзіне алған кез-келген мемлекет сол бойынша жауапты болады, әрі Хартияның міндетті күшін мойындайды.

Лиссабон Шарты күшіне енгеннен кейін Астанада өткен брифингте сөйлеген сөзінде Н.Жустен: «Лиссабон шартының күшіне енуі Еуроодақ пен Қазақстан арасындағы екіжақты ынтымақтастықты дамытуға қосымша импульс береді», – деген болатын (<http://www.nomad.su/?a=3-200911270315>).

Бізді тек географиялық тұрғыдан ғана жақындатып қоймаған Еуроодақ аясының кеңею үдерісі де маңызды рөл атқарып отыр. Еуроодақтың мүше-мемлекеттерімен арадағы Қазақстанның тығыз тарихи байланысы біздің серіктестігіміздің дамуына үлкен серпін болуда.

Жұмыс барысында келтірілген дәйектерге сүйенетін болсақ, Қазақстан Республикасы мен Еуропалық Одақ арасындағы қатынастардың қарқынды дамуы Республиканың аталмыш Хартия бойынша Еуропалық Одақтың серіктесі ретінде тиісті халықаралық-құқықтық міндеттемелер алуына толық негіз бола алады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды. Кемшілік тұспасына мына келесілерді жатқызуға болады: Хартияның жүзеге асырылу механизмі Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенциямен салыстырғанда, нақты көрсетілмеген. Еуропалық Одақ деңгейінде басты механизмі – ЕО Соты, ал Еуропа Кеңесі деңгейінде – Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Сот. Сондай-ақ, Хартия құрылымы жағынан институтаралық келісімдерге жататын болғандықтан, ЕО институттарына арналған шарт болып табылады. Мүше-мемлекеттер ЕО құқығын қолданған кезде ғана Хартия бойынша міндеттемелерге ие болады. Кемшіліктер қатарына Хартияның міндетті күшін ЕО-ға

мүше-мемлекеттердің барлығының бірдей мойындамауын жатқызуға болады.

Жұмысты адам құқықтарын қорғау тарихы мен адам құқықтарын қорғайтын халықаралық құқық саласын зерттеуден бастап, Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы жобасының дайындалуы мен қабылдану тарихына сипаттама берілді және Хартияның адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау саласындағы орнын нақты анықтауға қатысты зерттеулер жүргізілді. Ол осы саладағы құқық қайнар көздерімен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарға ие.

Біріншіден, Хартия уақыты бойынша ең соңғы қабылданған «адам құқықтары туралы билль» болғандықтан, өркениет дамуының ең соңғы жетістіктерін бойына сіңірген. Бұл ретте жаңадан қосылған құқық түрлері (жақсы басқаруға құқық, жеке тұлғаның біртұтастығы және т.б.) туралы айтуға болады.

Екіншіден, аталған құжатта адамның барлық құқықтары, азаматтық, әлеуметтік, саяси және ұжымдық құқықтар алғашқы рет жүйелі түрде көрініс тапқан. Хартияның құрылымына назар аударатын болсақ, онда бөлімдер азаматтық құқықтар, саяси құқықтар деп бөлінбеген, Одақ таныған негізгі құндылықтар атымен аталған: адамгершілік, бостандық, теңдік, ынтымақтастық, азаматтық және т.б.

Үшіншіден, Хартияның өзінде тікелей көрсетілген норма (52 б) бойынша, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау саласындағы басқа қайнар көздердің (мысалы, АҚЕК /ЕКПЧ/, халықаралық пактілер, мүше-мемлекеттердің конституциялық дәстүрі және т.б.) қолданылуына кедергі келтірмейді, керісінше оларды толықтырады.

Төртіншіден, Хартия екі құқық жүйесінде (еуропалық құқық жүйесі мен ішкі мемлекеттік құқық жүйесі) де қолданысқа ие. Демек, оның ережелері ЕО институттары мен мүше-мемлекеттер және олардың аумағында қызмет етуші заңды және жеке лауазымды тұлғалар қызметінің деңгейінде жүзеге асырылады. Сондай-ақ, құқықтар бұзылған жағдайда ішкі соттар да, ЕО Соты да тиісті талапарыздарды қарауға және сол бойынша шешім шығаруға құқылы.

Бесіншіден, Хартия 2009 жылы Лиссабон шарты күшіне енгеннен кейін ЕО-ның құрылтай Шарттары сияқты міндетті күшке ие болды. Сәйкесінше, Хартия нормалары заң иерархиясы бойынша ЕО заңдарынан үстем болады. Хартияға қайшы келетін нормативтік-құқықтық актілер заңсыз болып табылады және ЕО Сотының шешімі негізінде күшін тоқтатады.

Қойылған міндеттердің толық орындалуын бағалау. Адам құқықтарын қорғау тарихы сол уақытта қабылданған маңызды тарихи құжаттарға қатысты 4 кезеңге бөлініп қарастырылды. Осы тұрғыда Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының қабылдануы қажеттілігінің алғы шарттары мен себептеріне тарихи-құқықтық тұрғыда толық талдау жүргізілді.

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясын Еуропа кеңістігіндегі адам құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы құжаттармен салыстырып, талдау жасау барысында, Хартия кепілдік беретін құқықтардың маңыздылығы жеке баптарға түсініктеме беру нәтижесінде ашылды.

Одақтың Хартия негізінде әрекет етуші құрылымының қызметін талдау барысында Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясының оларды реттеу және қадағалау саласындағы рөлі анықталды. Хартияның ЕО шеңберінен тыс, мүше-мемлекеттер мен жеке және заңды тұлғаларға қатысты баптарына талдау жасай отырып, аталған субъектілердің Хартияға қатысты заңи міндеттемелер алуының құқықтық негізі анықталды.

Еуропалық көршілестік саясатына құқықтық баға бере отырып, Еуропалық Одақтың көршілес мемлекеттеріне Хартияның заңды күшінің таралуына қатысты құқықтық негіздерді ЕО құрылтай құжаттарынан, Еуропалық заңдардан және Хартияның өзінен іздей отырып, нәтижесінде нақты дәлелдемелер ұсынылды. Хартияның Еуропалық Одақтың серіктес-мемлекеттеріне заң күшінің таралуының құқықтық негіздерін талдай отырып, Қазақстан Республикасының ол бойынша Еуропалық Одақтың серіктесі ретінде тиісті халықаралық-құқықтық міндеттемелер алу мәселесінің шынайы және ықтимал тұстарын зерттелді.

Әдебиеттер

- Абылкаликов С.И. Италия и миграция: впереди планеты всей? // Современная Европа. 2013. № 1. С. 98.
- Бектурганов Т. Вступление в силу Лиссабонского договора положительно скажется на развитии сотрудничества между Евросоюзом и Казахстаном // “Казинформ” // <http://www.nomad.su/?a=3-200911270315>
- Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы: [монография] / [Н. П. Шмелёв и др.]; под общ. ред. Ал. А. Громыко и В. П. Фёдорова; Федеральное гос. бюджет. учреждение науки Ин-т Европы Российской акад. наук. – М.: Весь Мир; Ин-т Европы РАН, 2014. – 704 с. – (Старый Свет – новые времена). – Авт. указаны на обороте тит. л. – ISBN 978-5- 98153-038-5 (ИЕ РАН). – ISBN 978-5-7777-0643-0 (Весь Мир).
- Бюргенталь Т. Халықаралық адам құқықтары: Қысқаша шолу. – / Ағыл. аудар. – Алматы: Ғылым, 1999. – 352 с.
- Данилюк Е.С. Методология и принципы организации трансграничного сотрудничества регионов Европейского Союза // Региональные исследования. 2012. № 3 (37). С. 127–141.
- European Union security and defence. Core documents 2010. P., 2011. P. 104.
- Europe Diplomacy and Defence. No 605. Brussels. 9 May 2013. P. 2.
- Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation. 2011 ed. Eurostat. P. 35.
- Иришев Б. Путь в Европу. Евросоюз: опыт интеграционной модели (эволюция, ценности и проблемы). Алматы, 2009. С. 311.
- Казинян А.Г. Хартия основных прав Европейского Союза // Московский журнал международного права, № 1 (49), 2003. – С. 70-93.
- Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950г. // <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-004.htm>
- Кузнецов А.В. Еврорегионы: полвека «малой» интеграции // Современная Европа. 2008. № 2. С. 48–59.
- Право Европейского Союза: учеб.пособие // С.Ю. Кашкин [и др.]; отв.ред. С.Ю. Кашкин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 304 с.
- Хартия Европейского Союза об основных правах от 7 декабря 2000 г. (с изменениями от 14 декабря 2007 г.) // Official Journal 2007 C 303/1.
- Тиунов О. И. Международное гуманитарное право. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА, 1999. – 328 с.

References

- Abylkalikov S.I. Italiya i migracija: vpered i planety vsej? // Sovremennaja Evropa. [Italy and migration:the planet vpered i all? // Modern Europe] 2013. № 1. S. 98.
- Bekturganov T. Vstuplenie v silu Lissabonskogo dogovora polozhitel'no skazhetsja na razvitii sotrudnichestva mezhd u Evrosojuzom i Kazahstanom // “Kazinform” // [The introduction of the Lisbon agreement is necessary for the development of cooperation between the EU and Kazakhstan // “Kazinform”] <http://www.nomad.su/?a=3-200911270315>
- Bol'shaja Evropa. Idei, real'nost', perspektivy: [monografija] / [N. P. Shmel'ov i dr.]; pod obshh. red. Al. A. Gromyko i V. P. Fjodorova; Federal'noe gos. bjudzhet. uchrezhdenie nauki In-t Evropy Rossijskoj akad. nauk. [Big Europe. I. P. Shmelev and Dr.]; under obsh. Ed. Well. A. Gromyko and V. P. Fedorova; Federal State University. budget. education of Science in Europe of the Russian Academy of Sciences. Nauk.] – М.: Ves' Mir; In-t Evropy RAN, 2014. – 704 s. – (Staryj Svet – novye vremena). – Avt. ukazany na обороте tit. l. – ISBN 978-5- 98153-038-5 (IE RAN). – ISBN 978-5-7777-0643-0 (Ves' Mir).
- Bjurgental' T. Halykaralyk adam kыkыqtary: Kyskasha sholu. – / Aғыл. aудар. [International human rights: a brief overview. – / Eng. transfer.] – Алматы: Fylym, 1999. – 352 s.
- Daniljuk E.S. Metodologija i principy organizacii transgranichnogo sotrudnichestva regionov Evropejskogo Sojuza // Regional'nye issledovaniya. [Methodology and principles of Organization of transranial cooperation of the European Union Regions // Regional Studies.] 2012. № 3 (37). S. 127–141.
- European Union security and defence. Core documents 2010. P., 2011. P. 104.
- Europe Diplomacy and Defence. No 605. Brussels. 9 May 2013. P. 2.
- Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation. 2011 ed. Eurostat. P. 35.
- Irishev B. Put' v Evropu. Evrosojuz: opyt integracionnoj modeli (jevoljucija, cennosti i problemy) [Way to Europe. Eurosoyuz: experience integration models (evolution, cost and problems).] Алматы, 2009. S. 311.
- Kazinjan A.G. Hartija osnovnyh prav Evropejskogo Sojuza // Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava [Charter of fundamental rights of the European Union // Moscow international law journal] № 1 (49), 2003. – S. 70-93.
- Konvencija o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod ot 4 nojabrja 1950g. [the Convention protects The rights of people and their fundamental rights from November 4, 1950.] // <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-004.htm>
- Kuznecov A.V. Evroregiony: polveka «maloj» integracii // Sovremennaja Evropa. [Euroregion: polveka “Maloy” integration // Modern Europe]. 2008. № 2. S. 48–59.
- Pravo Evropejskogo Sojuza: ucheb.posobie [European Union law: editorial book] // S.Ju. Kashkin [i dr.]; otv.red. S.Ju. Kashkin. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 304 с.
- Hartija Evropejskogo Sojuza ob osnovnyh pravah ot 7 dekabrja 2000 g. Charter of the European Union on basic principles from December 7, 2000] (s izmenenijami ot 14 dekabrja 2007 g.) // Official Journal 2007 C 303/1.
- Tiunov O. I. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. Uchebnik dlja vuzov. [International humanitarian law. Teacher for HES.] – М.: Izdatel'skaja gruppa NORMA – INFRA, 1999. – 328 s.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

А.Б. Сатаева

Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева, Казахстан, г. Астана
e-mail: satayevaaizhan@gmail.com

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ДОКУМЕНТОВ В СУДЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ФИНАНСОВОГО ЦЕНТРА «АСТАНА»

Деятельность Суда Международного Финансового Центра «Астана» находится под пристальным вниманием исследователей в области материального права. Между тем, некоторые аспекты правового регулирования отправления правосудия в Суде Международного Финансового Центра «Астана» остаются без должного внимания со стороны научного сообщества. Автором предпринята попытка исследования процессуального порядка представления документов Сторонами друг другу на этапе досудебной подготовки к разбирательству в Суде Международного Финансового Центра «Астана». Статья посвящена правовой регламентации процесса представления документов в гражданском процессе Суда Международного Финансового Центра «Астана». Автор отмечает исключительность данного института и уделяет внимание соотношению представления документов и раскрытия доказательств. В статье была дана попытка определить цель и задачи исследуемого явления, обозначить субъектов и объекты представления документов на этапе досудебной подготовке к рассмотрению дела. Сравнительно-правовой анализ норм Правил Суда Международного Финансового Центра Астана с действующими нормами Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан позволяет прийти к выводу о различности процедуры представления документов в Суде Международного Финансового Центра и представления доказательств в судах общей юрисдикции Казахстана. Статья будет интересна практикующим юристам, в целях восполнения пробелов знаний, касающихся процедуры представления документов, для более успешного представительства интересов доверителей в Суде Международного Финансового Центра Астана. Научная актуальность исследования детерминирована новизной явления представления (раскрытия) документов для отечественной науки, требующего более пристального и детального изучения с целью возможного дальнейшего заимствования в национальное законодательство.

Ключевые слова: гражданский процесс, доказывание, Суд Международного Финансового Центра «Астана», раскрытие доказательств, доказательства, общее право.

A.B. Satayeva

The University of KAZGUU named after. M.S. Narikbaev, Kazakhstan, Astana
e-mail: satayevaaizhan@gmail.com

On some aspects of the legal regulation of the production of documents to the court of the «Astana» international financial center

The activity of the Court of the «Astana» International Financial Center is under the close attention of researchers in the field of substantive law. Meanwhile, some aspects of the legal regulation of administration of justice in the Court of the «Astana» International Financial Center remain without due attention from the scientific community. The author has made an attempt to study the procedural order of production of documents by the Parties to each other at the stage of pre-trial preparation for the proceedings in the Court of the «Astana» International Financial Center. The article is devoted to the legal regulation of the process of production of documents in the civil process of the Court of the «Astana» International Financial Center. The author notes the exclusivity of this institution and pays attention to the correlation of production of documents and disclosure of evidence. The article made an attempt to determine the purpose and objectives of the phenomenon under study, to designate subjects and objects of the production of documents at the stage of pre-trial preparation for consideration of the case. Comparative-legal analysis of norms of the Rules of the Court of the «Astana» International Financial Center with acting norms of Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan allows to come to a conclusion about difference of procedure of documents' production in the Court of the «Astana» International Financial Center and presentation of evidence in the courts of general jurisdiction of Kazakhstan. The article will be interesting for practicing lawyers, in order to fill the gaps of knowledge regarding the procedure of production of documents, for more successful representation of clients' interests in the Court of the «As-

tana» International Financial Center. Scientific relevance of the study is determined by the novelty of the phenomenon of production (disclosure) of documents for domestic science, requiring a closer and more detailed study in order to possible further borrowing in the national legislation.

Key words: civil procedure, evidence, Court of «Astana» International Financial Center, disclosure of evidence, evidence, common law.

А.Б. Сатаева

М.С. Нарікбаев атындағы КАЗГЮУ Университеті, Қазақстан, Астана қ.
e-mail: satayevaaizhan@gmail.com

«Астана» халықаралық қаржы орталығының сотында құжаттар ұсынуды құқықтық реттеудің кейбір аспектілері туралы

«Астана» Халықаралық Қаржы Орталығы Сотының қызметі материалдық құқық саласындағы зерттеушілердің жіті назарында. Сонымен қатар, «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығының Сотында сот төрелігін жүзеге асыруды құқықтық реттеудің кейбір аспектілері ғылыми қоғамдастық тарапынан тиісті назарсыз қалуда. Автор «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығының Сотында талқылауға сотқа дейінгі дайындық кезеңінде Тараптардың бір-біріне құжаттарды ұсынудың іс жүргізу тәртібін зерттеуге әрекет жасады. Мақала «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығы Сотының азаматтық процесінде құжаттарды ұсыну процесін құқықтық регламенттеуге арналған. Автор осы институттың ерекшелігін атап өтеді және құжаттарды ұсыну мен дәлелдемелерді ашудың арақатынасына назар аударады. Мақалада зерттелетін құбылыстың мақсаты мен міндеттерін анықтауға, істі қарауға сотқа дейінгі дайындық кезеңінде құжаттарды ұсынудың субъектілері мен нысандарын анықтауға әрекет жасалды. «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығы Соты қағидаларының нормаларын Қазақстан Республикасының Азаматтық Процесстік кодексінің қолданыстағы нормаларымен салыстырмалы-құқықтық талдау Халықаралық Қаржы Орталығының Сотында құжаттарды ұсыну және Қазақстанның мемлекеттік соттарында дәлелдемелерді ұсыну рәсімдерінің өзгешелігі туралы қорытындыға келуге мүмкіндік береді. «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығының Сотында сенім білдірушілердің мүдделерін анағұрлым табысты білдіру үшін, құжаттарды ұсыну рәсіміне қатысты білімдегі олқылықтардың орнын толтыру мақсатында мақала тәжірибелі заңгерлерге қызықты болады. Зерттеудің ғылыми өзектілігі ұлттық заңнамаға ықтимал енгізу мақсатында мұқият және егжей-тегжейлі зерттеуді қажет ететін отандық ғылым үшін құбылыстың жаңалығымен анықталады.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, дәлілдеу, «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығының Соты, дәлелдемелерді ашу, дәлелдемелер, ортақ құқық.

Введение

Несмотря на внутренние и внешние политические потрясения, которыми было ознаменовано первое полугодие 2022 года, Казахстан неизменно держит курс на стабильное экономическое развитие и обеспечение защиты фундаментальных прав граждан (<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953/>). Общеизвестно, что за тридцать лет независимости, Казахстан стремился заявить о себе мировому сообществу, как об инвестиционно-привлекательной стране. Необходимость правовых гарантий для инвесторов была очевидна. Решением данного вопроса стало политически взвешенное и дальновидное решение о создании Международного Финансового центра «Астана» (далее – МФЦА) в 2015 году по опыту и подобию Финансовых центров Дубая и Сингапура, где наряду с национальной судебной системой,

функционирует суд на основе англо-саксонского права (далее – Суд МФЦА). Важность принятого решения демонстрирует высказывание Первого Председателя Суда МФЦА Лорда Вульфа: «Весь мир тем самым станет свидетелем как английское общее право применяется не только в Казахстане и его столице, как оно будет развиваться в обществе на многие годы вперед для пользы бизнеса и применяться при отправлении правосудия» (Вульф 2019).

Грандиозный проект соответствующий общемировым стандартам правосудия, воплощенный под руководством главного реформатора гражданского процесса Англии Лорда Вульфа в сердце Евразии, способствует не только росту инвестиций в регионе, но и вызывает интерес у лиц, осуществляющих представительство по гражданским делам, возможно и у судебного корпуса, в качестве образца применения англо-саксонских стандартов при отправлении правосудия. По мнению Ж.К. Асанова, «принципы

английского права были внедрены и применяются судьями высокоразвитых государств, и Казахстан не должен стать исключением» (<https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml/>).

Интерес к Суду МФЦА со стороны научного сообщества возрастает с каждым годом, по причине того, что процедурные правила Суда МФЦА имеют ряд отличительных признаков и особенностей, а порядок отправления правосудия носит иной характер, отличный от привычного нам гражданского судопроизводства. Об интересности эксперимента внедрения принципов Общего права в рамках Суда МФЦА отмечает Н.С. Ешниязов, высказывая идею о наличии сходства в правовых институтах «обычного права казахов» и английского права (Ешниязов 2016: 87). Несмотря на кажущуюся историческую и географическую отдаленность сравнения, реалии современности таковы, что перед юридическими консультантами и адвокатами Казахстана открывается уникальная возможность участия в процессах, проводимых в лучших англо-саксонских традициях в стенах Суда МФЦА. Необходимо отметить, что многие институты английских процедурных правил не имеют аналогов в процессуальном праве Казахстана и носят характер новизны для практикующих юристов нашего государства. Имеющиеся подобные различия в порядке отправления правосудия, о тонкостях которых может быть неизвестно законному представителю, могут привести к нежелательным последствиям для одной из сторон либо к проигрышу по гражданскому делу в суде МФЦА. Одним из таких отличий от национального порядка регулирования судопроизводства является процедура представления документов в соответствии с разделом 17 Правил Суда МФЦА (далее ПСМ) (<https://aifc.kz/files/legals/69/file3/028-0-c40.pdf/>).

В данной статье мы остановимся на одном из ключевых отличий гражданского процесса в Суде МФЦА, как раскрытие доказательств в виде представления документов (production of documents). Несмотря на кажущееся совпадение в наименовании с представлением доказательств в соответствии с нормами Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее ГПК РК), представление документов кардинально отличается от того вида деятельности, который мы привыкли понимать под представлением доказательств. Целью научной статьи является выявление сущности представления документов в Суде МФЦА в

контексте его правового регулирования. В статье будет определена правовая природа представления документов в Суде МФЦА на этапе досудебной подготовки, его цель, задачи, субъектный состав и особенности, а также рассмотрено соотношение представления с раскрытием доказательств, дан сравнительно-правовой анализ с действующим представлением доказательств в соответствии с нормами ГПК РК.

Практическая ценность статьи заключается в том, что она позволит уяснить правовую природу представления документов и избежать возможных ошибок при представлении интересов доверителей в суде МФЦА. Научная актуальность, заключается в том, что процессуальная деятельность по Представлению доказательств в Суде МФЦА является новым и малоизученным явлением в отечественной науке, тем не менее некоторые положения вызывают интерес и требуют дальнейшего изучения, с возможным последующим заимствованием в национальное законодательство в сфере гражданского судопроизводства.

Материалы и методы

При написании статьи исследовался вопрос о правовых аспектах регулирования предоставления доказательств в Суде МФЦА, с целью установления его отличительных признаков от представления доказательств в гражданском процессе РК. Было предположено, что представление документов, есть не что иное как разновидность раскрытия доказательств в Английском процессе, что кардинально отличает его от процедуры представления доказательств в Казахстане.

Теоретическую основу настоящего исследования составляют научные труды таких российских ученых, как В.К. Пучинский, И.В. Решетникова, Г.О. Аболонин, А.Д. Лозовицкая. Научные изыскания этих авторов в большей степени связаны именно с таким институтом англо-саксонского права, как раскрытие доказательств в гражданском процессе. Также были исследованы работы зарубежных авторов, касающихся этой проблематики, так в частности, труды Н. Эндрюса, Дж. Джейкоба, Лорда Г. Вульфа, Сэра Дж. Битсона. Эмпирическую основу исследования составили нормативные акты, регулирующие порядок представления документов в Суде МФЦА, нормы ГПК РК, посвященные пред-

ставлению доказательств, а также Решение Суда МФЦА.

При написании настоящей статьи использовался диалектический подход к изучению сущности представления документов в Суде МФЦА, с этой же целью были применены формально-логические методы, такие как дедукция и индукция, анализ. Формально-юридический и сравнительно-правовой методы позволили провести сравнение правового регулирования представления документов в Суде МФЦА и представления доказательств в соответствии с нормами ГПК РК. Изучение решения Суда МФЦА, посредством применения метода кейс-стадии, позволило наглядно показать процесс правоприменения норм, касающихся исследуемого явления, а также отразить имеющиеся особенности представления документов в Суде МФЦА.

Результаты и обсуждение

Известное деление на англо-саксонскую и романо-германскую, предложенную известным французским компаративистом Рене Давидом, порождает немало споров в научных кругах о так называемой «чистоте» отдельно-взятой правовой семьи. Тем не менее, процесс глобализации и интеграции приводит к взаимопроникновению отдельных элементов, институтов из одной правовой семьи в другую. Представляется рациональной точка зрения И.В. Решетниковой о том, что необходимо избегать крайностей в подобных вопросах, тем не менее отрицать процесс взаимопроникновения нельзя (Решетникова 1997: 9). В частности, полемику вызывает процесс внедрения раскрытия доказательств, как института системы общего права, в гражданский процесс стран континентальной системы права. Как было отмечено еще В.К. Пучинским, процессуальные основы раскрытия доказательств были заложены английскими судами справедливости (Пучинский 2008: 325). Представляет интерес высказывание J. Ясоба, утверждавшего, что раскрытие доказательств, в большей степени известное как явление общего права, обладает исключительной степенью важности именно на этапе досудебной подготовки. По его мнению, раскрытие не есть результат нормотворческой деятельности государства, а является изобретением справедливости (Ясоб 1987: 93).

Примечательно, что благодаря созданию Суда МФЦА на территории Казахстана, мы имеем уникальную возможность, рассмотреть ин-

ститут раскрытия доказательств, не в вырванном контексте, а в так называемых «естественных условиях его существования»: во взаимосвязи с принципами английского судопроизводства, и, что немаловажно, в процессе правоприменения от судейского корпуса из Великобритании. Правила Суда МФЦА разрабатывались при содействии реформатора гражданского процесса в Англии Лордом Вульфом, труды которого посвящены идеям эффективности и доступности правосудия (Woolf 1996: 268). О качестве и эффективности разработанных правил, было отмечено Судьей МФЦА Сэром Дж. Битсоном: «Правила Суда МФЦА, которые были разработаны в соответствии со Сводом правил английского гражданского судопроизводства призваны быть практичными и обеспечить быстрое и эффективное разрешение деловых и финансовых споров способами, которые пропорциональны характеру и сложности дела» (<https://court.aifc.kz/ru/lectures-2/>).

Основы, заложенные английскими судами справедливости в отношении процедуры раскрытия доказательств, заключались в требованиях к сторонам до заседания назвать источники информации о фактах гражданского дела (Пучинский 2008а: 326). Как отмечает А.Д. Лозовицкая, многовековой путь развития раскрытия доказательств Англии, от начала деятельности церковных судебных органов до современных реформ раскрытия, демонстрирует поступательное и динамичное развитие института раскрытия доказательств, и на современном этапе раскрытие доказательств интерпретируется именно как раскрытие документов, в том числе по причине развития цифровых технологий (Лозовицкая 2021: 8). Таким образом, принимая во внимание тот факт, что институт раскрытия доказательств в Англии постоянно совершенствуется, а Правила Суда МФЦА разрабатывались под руководством Лорда Вульфа, то можно предположить, что представление документов в соответствии с Правилами Суда МФЦА, это нечто иное как усовершенствованная разновидность раскрытия доказательств.

Раскрытие в юрисдикции общего права – это процедура на этапе досудебной подготовки в судебном процессе, в которой каждая сторона в соответствии с гражданско-процессуальным законодательством может получить доказательства от другой стороны или сторон с помощью средств обнаружения, таких как опросы, запросы на представление документов, запросы на до-

пуски и показания ([https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_\(law\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_(law))).

Представление документов (production of documents) в соответствии с Правилами Суда МФЦА имеет непосредственное отношение к раскрытию доказательств – институту общего права и тесно с ним взаимосвязано. По мнению Г.О. Аболонина, процедура досудебного представления и исследования доказательств включает в себя представление каждой из сторон доказательств по делу в обоснование своих доводов (Аболонин 2010: 208). Исходя из подобного подхода, можно предположить, что раскрытие включает в себя представление и исследование доказательств сторонами.

Дефиниция представления документов (production of documents) в Оксфордском словаре юридических терминов представлена следующим образом: «Действие стороны по предоставлению в распоряжение документов, находящихся в ее владении, на хранении или в ее распоряжении, для ознакомления другой стороной (см. раскрытие доказательств) или для использования в качестве доказательства в судебном процессе в соответствии с уведомлением о предъявлении» (Martin 2002: 386). Таким образом, исходя из формулировки понятия представления, следует, что для более полного уяснения понятия представления документов необходимо обратиться к раскрытию доказательств. Раскрытие доказательств является этапом гражданского процесса, предшествующим судебному разбирательству, предоставляющий право сторонам требовать от другой стороны раскрытия всех доказательств, имеющих значение по делу, а запрос на представление документов выступает способом, с помощью которого реализуется раскрытие ([https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_\(law\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_(law))).

Если обратиться к представлению документов в суде МФЦА, то этот процесс довольно подробно регламентирован в ПСМ, ему посвящен целый раздел (<https://aifc.kz/files/legals/69/file3/028-0-c40.pdf>).

Характер процедуры предоставления документов в Суде МФЦА носит подготовительный характер перед самым главным судебным разбирательством. Посредством этого этапа реализуются и обеспечиваются такие принципы гражданского процесса, как состязательность и равенство сторон, поскольку стороны до начала разбирательства в равной степени осведомлены об имеющихся доказательствах и имеют равные

возможности к подготовке к слушанию по делу.

Непосредственной целью представления доказательств, как и раскрытия в целом, является обеспечение эффективности отправления правосудия. Задачи представления документов также совпадают с задачами, которые присущи раскрытию доказательств. К ним можно отнести: обеспечение процессуальной экономии, как времени, так и средств тяжущихся; устранение так называемого неравенства Сторон в информированности о доказательствах друг друга; предоставление возможности сторонам оценки доказательств противоположной Стороны, для более тщательной подготовки к разбирательству. В качестве дополнительной задачи можно отметить содействие мирному урегулированию спора до начала разбирательства, которое связано с оценкой Сторон своих доказательств и шансов на победу в сравнении с доказательствами оппонента.

Если говорить о порядке представления документов в Суде МФЦА, то он строится на принципах диспозитивных начал судопроизводства и предоставляет Сторонам право самостоятельно установить порядок на этапе досудебной подготовке, оформив его в виде письменного соглашения. Подготовительный этап в Суде МФЦА представлен в виде конференции по кейс-менеджменту, и одним из условий, согласно пп.6 п. 16.15 ПСМ, является наличие в пакете документов по кейс-менеджменту любого письменного соглашения между Сторонами по представлению документов. Любая сторона вправе сделать запрос на любой документ, упомянутый в иске либо в возражении, до начала разбирательства. Сторона-оппонент обязана предоставить для ознакомления все документы, на которых она основывает свои притязания либо будет использовать в качестве доказательства. Однако, если Стороны не приходят к соглашению о порядке представления документов по делу, либо одна из Сторон отказывается добровольно представить документы, либо не обеспечивает надлежащий поиск запрашиваемого документа, то любая из Сторон вправе обратиться в суд письменно с заявлением на издание приказа на представление документов противоположной Стороной в соответствии с нормами п.17.20. Корреспондирующей обязанностью является предоставление документов для ознакомления либо направление письменного ответа, по какой причине документы не могут быть представлены (утрата документа, выбытие из-под владения и пр.) Суд в приказе о представлении указывает

следующие требования: предоставить документ, осуществить поиск документа в объеме, который указан Судом, предоставить любые документы, полученные в ходе этого поиска. Примечательно, что за неисполнение своих обязанностей по представлению документов в установленный Судом срок, Сторона, нарушившая нормы о представлении, понесет ответственность в виде лишения права опираться на эти доказательства при обосновании своей позиции. Также, непредставление Стороной документа является основанием для вывода Суда о том, что представление документа неблагоприятно для данной Стороны.

Если говорить о правовой регламентации представления документов, то в первую очередь, необходимо отметить, что под понятием «документ» подразумевается любой документ, на котором записана информация любого толка, то есть документы как на бумажном, так и на цифровом носителе, а также «копия документа», под которой подразумевается любой носитель, содержащий в себе скопированную любыми способами информацию прямо либо косвенно (п. 17.1 ПСМ). Примечательно, что нормами ст.ст. 99, 100 ГПК РК, четко разделены между собой письменные доказательства и доказательства на материальных носителях и порядок их представления Суду имеет различия между собой в гражданском судопроизводстве (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/>).

Таким образом, исходя из дефиниции, закрепленной ПСМ, толкование понятия «документа» носит расширительный характер и отражает англо-саксонский подход к классификации доказательств. Так, к примеру, аудиозапись разговора между Сторонами в отношении предмета спора на цифровом носителе будет рассматриваться в качестве документа и будет являться объектом представления на досудебном этапе в Суде МФЦА. Поэтому представителям Сторон и Сторонам необходимо четко понимать, что на подготовительном этапе в порядке представления документов, необходимо предъявлять не только доказательства в документарной и электронной форме, но и все доказательства на материальных носителях, такие как аудиозаписи, видеозаписи, фотографии пр. При этом Сторонам запрещено какое-либо редактирование документов и их копий без согласия Суда и противоположной Стороны. Копия должна полностью соответствовать оригиналу, который может быть истребован Судом для проверки подлинности. Непредставление либо несвоевременное представление ука-

занных доказательств, могут повлечь негативные последствия, например невозможность ссылаться на них во время судебного разбирательства. Сторона может письменно возразить на запрос или приказ о представлении документа, с обязательным указанием по какой причине она выступает против возложенной на нее обязанности представления документов (п.17.11 ПСМ). Если по мнению лица представление документов может нанести ущерб общественным интересам, то оно вправе обратиться в Суд с запросом об издании соответствующего приказа с приложением соответствующих доказательств (п.17. 15 ПСМ). И Суд, удовлетворяя такое ходатайство, вправе принять решение о представлении такого документа только Суду либо пригласить для показаний это лицо, независимо участвует ли оно в деле или нет (п. 17.17 ПСМ).

Необходимо отметить, что представленные документы могут быть использованы Сторонами только для судебного разбирательства. Исключением являются случаи, когда документ был оглашен на открытом судебном заседании, имеется разрешение Суда на использование документа Стороной в иных целях, либо, когда против этого не возражает Сторона, раскрывшая документ, либо лицо, которому документ принадлежит (п. 17.39 ПСМ). При этом Суд может вынести приказ о запрете использования документов вне судебного разбирательства даже при наличии всех вышеперечисленных оснований. Если обратиться к порядку гражданского процесса в Казахстане, то ограничений на использование вне разбирательства раскрытых и представленных документов в ГПК РК не содержится. Полагаем, что подобное регулирование конфиденциальности информации нормами ПСМ на этапе досудебной подготовки заслуживает детального изучения с возможным последующим внедрением в нормы национального законодательства.

Обращаясь к субъектному составу представления документов, невозможно обойти стороной научную полемику о том, является ли Суд субъектом процессуальных правоотношений наряду с другими лицами участвующими в деле. Необходимо отметить о разности подходов к роли Суда в отечественной науке и в странах общего права. Западная модель ориентирована на пассивную роль Суда, который выступает беспристрастным арбитром, и предлагает большую степень вовлеченности Сторон с принятием самостоятельных процессуальных решений

(Эндрюс 2012: VIII). Как было отмечено ранее, стороны в Суде МФЦА на основе взаимного соглашения представляют друг другу документы для ознакомления, и только в случаях, установленных ПСМ, Суд обеспечивает право Сторон на ознакомление с документами по делу до начала разбирательства. У Суда не возникает обязанностей по представлению документов перед Сторонами, но он может наложить эту обязанность на лиц, участвующих в деле в необходимых случаях. Таким образом, если Стороны в добровольном порядке представят друг другу для исследования документы по делу без обращения к Суду и этого будет достаточно для начала разбирательства, то Суд может так и не стать субъектом процессуальных правоотношений по представлению документов. Подобный подход к роли Суда, перекликается с одной из четырех точек зрения о роли Суда, изложенных в трудах Е.В. Васьковского, согласно которой Суд не является субъектом правоотношения и стоит над Сторонами (Головкин 2020: 172).

В соответствии с п. 17.4 ПСМ представление документов производится в срок, установленный Судом, субъектами предоставления по общему правилу являются Стороны процесса. Тем не менее, в отдельных случаях, субъектом может стать иное лицо, при условии, что данное лицо, обладает документами, которые могут поддерживать позицию Истца, либо оказать негативное влияние на позицию одной из Сторон, а также, если эти документы будут способствовать для справедливого рассмотрения спора и экономии расходов (пп.17.32-17.33 ПСМ). При этом ПСМ не ограничивают Суд в вынесении приказов, касающихся предоставления документов. Таким образом, обязанность по раскрытию и представлению документов лежит на Сторонах, при этом Судом эта обязанность может быть возложена на любое другое лицо, не ограничиваясь лицами, участвующими в деле. Для этого Сторона должна подать заявление с указанием на то, какие документы хранятся у данного лица, с подтверждением своих доводов в виде доказательств. При этом лицо, не становится участником разбирательства и не привлекается к участию в процессе. Если говорить о раскрытии доказательств в Казахстане, то ГПК не содержит норм, по установлению обязанности по раскрытию доказательств Сторонам для лиц, не участвующих в деле. Они могут быть субъектами представления доказательств Суду, но субъектами раскрытия доказательств они не являются.

Необходимо отметить, что ПСМ не содержат специальные нормы, предусматривающие ответственность для лиц, у которых истребуются доказательства, за уклонение от представления документа. Нормы национального законодательства также не содержат санкций за нераскрытие Сторонам доказательств лицом, не участвующим в разбирательстве, но закрепляют административную ответственность в виде штрафа либо административного ареста именно в случаях непредставления доказательств Суду в установленный срок по неуважительным причинам. В случае злостного неисполнения требования Суда по представлению доказательств, лицу грозит уголовная ответственность.

В качестве примера правоприменения норм ПСМ, касающихся представления документов, рассмотрим решение по делу, вынесенное Судом МФЦА 3 августа 2020 года. Так, 3 июля 2020 года Истец А. обратился с иском к Компании П. с требованием возмещения денежной суммы по причине незаконного расторжения трудового договора. Судебное заседание было назначено на 29 июля 2020 года. При этом, приказом Суда МФЦА от 20 июля 2020 года, т.е. на этапе досудебной подготовки, было установлено требование к Сторонам представить Суду «...любую дополнительную информацию, включая любые показания любых свидетелей и любые иные документы, вместе со списком любых свидетелей, которые будут давать устные показания на слушаниях не позднее 18:00 по времени г. Нур-Султан 24 июля 2020 года» (<https://aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/Judgment%20in%20Case%20No.%202%20of%202020%20Nursultan%20Aliyev%20v%20Propportunity%20RUS.pdf>). При этом в решении суд отмечает, что до указанного срока Истцом представлено два документа, один из которых выдержка из объявления о приеме на работу, и второй это выдержка из переписки Whatsapp, Ответчик представил письменные заявления двух свидетелей (<https://aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/Judgment%20in%20Case%20No.%202%20of%202020%20Nursultan%20Aliyev%20v%20Propportunity%20RUS.pdf>). Далее, в Решении Суда указывается о том, что 29 июля 2020 года состоялось слушание, на котором Представитель Ответчика ходатайствовала о принятии дополнительного документа, объемом в несколько страниц, который был охарактеризован как переписка с Истцом, и по мнению представителя должен был поддер-

жать возражения Ответчика. Суд отклонил ходатайство и не принял представленные на судебном заседании дополнительные доказательства, по следующим основаниям:

1. Суд не усмотрел веских оснований в непредставлении данного документа в срок, который был установлен Приказом Суда, а именно до 24 июля 2020 года;

2. принятие представленного документа на заседании потребовало бы предоставление дополнительного времени для ознакомления Истцом с документом и отложения разбирательства;

3. описание документа позволило Суду сделать вывод, что документ «не добавил бы что-то важное к материалам дела» (<https://aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/Judgment%20in%20Case%20No.%202%20of%202020%20Nursultan%20Aliyev%20v%20Proportunity%20RUS.pdf>).

Далее, Суд подробно поясняет причины принятия подобного решения. Так, в частности, Судья поясняет, что принятие доказательства, представленного с нарушением срока, повлечет за собой нарушение нормы п. 1.6 Правил Суда МФЦА, закрепляющую справедливое судебное рассмотрение как основную цель деятельности Суда МФЦА. По мнению Суда, будут нарушены такие составляющие справедливого судебного рассмотрения, как равенство сторон, оперативное и эффективное рассмотрение дела, не затрачивая ресурсов сверх требуемого объема, рассмотрение дела с учетом соразмерности. Особо подчеркивает Суд то, что, если одна Сторона предоставляет документы с нарушением срока и порядка, то и другой стороне должно быть предоставлено право на предоставление времени достаточного для изучения. Все эти обстоятельства влияют на срок рассмотрения дела, что противоречит целям и задачам Суда мелких тяжб в Суде МФЦА (<https://aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/Judgment%20in%20Case%20No.%202%20of%202020%20Nursultan%20Aliyev%20v%20Proportunity%20RUS.pdf>). Решение было вынесено Судом 3 августа 2020 года, то есть Суду понадобился всего месяц для подготовки и рассмотрения дела по существу. Несмотря на недисциплинированность Представителя Ответчика, Суд не стал затягивать рассмотрение дела и вынес свой вердикт в кратчайшие сроки. Полагаем, что подобное отношение к выполнению возложенных обязанностей судьи, и есть один из аспектов доступа к правосудию, к которому стремятся правовые го-

сударства. Вкупе с представлением документов была продемонстрирована эффективность судебного разбирательства, с обеспечением принципа равенства сторон.

Вышеприведенный пример, наглядно отражает, различность подходов к гражданскому процессу и к представлению доказательств казахстанских юристов и судей из Великобритании. Поведение представителя Ответчика типично для национального судопроизводства, в большинстве своем Стороны и их представители представляют доказательства во время главного судебного разбирательства. Подобная ошибка Представителя Стороны могла бы привести к проигрышу в споре, если бы у Истца были более веские доказательства.

Заключение

Таким образом, представления документов на этапе досудебной подготовки в Суде МФЦА, имеет специфическую правовую регламентацию и отличается от правового регулирования представления доказательств в гражданском процессе РК. Представление документов является разновидностью раскрытия доказательств и является исключительной особенностью англо-саксонского права. Запрос на представление документов одной Стороной у другой является способом реализации раскрытия доказательств в системе Общего права. Отличительным признаком представления документов является то, что это деятельность, которая осуществляется на этапе подготовки к судебному разбирательству, то есть представление документов Сторонами друг другу не может быть осуществлено на этапе судебного слушания. Субъектами выступают Стороны, Суд оказывает лишь содействие в виде издания приказа на представление документов, когда Стороны не могут прийти к соглашению о представлении либо, когда одна из Сторон уклоняется от исполнения обязанности по представлению доказательств. Субъектный состав представления не ограничивается Сторонами по Правилам Суда МФЦА, поскольку любое третье лицо, обладающее тем или иным доказательством по рассматриваемому гражданскому делу, может стать субъектом представления документов по приказу Суда МФЦА. Объектом представления выступают документы, включающие в себя как письменные и цифровые документы, так и их копии – любые материальные носители, содержащие в себе скопированную любы-

ми способами информацию. По общему правилу использование представленных документов Сторонами вне судебного разбирательства запрещено. ПСМ предусмотрена ответственность за непредставление документов в виде невозможности использовать в качестве обоснования своих требований и запрета использования в качестве доказательства на судебном слушании. Главная цель представления корреспондирует с целью Суда МФЦА, которая изложена в виде справедливого судебного рассмотрения. Оно призвано обеспечить принципы равенства и состязательности сторон, а также способствовать оперативному и эффективному рассмотрению дела. Представление документов – это своего рода инструмент, с помощью которого у Сторон будет иметься полная осведомленность о доказательствах друг друга, и они будут иметь возможность к подготовке к слушанию более тщательным образом. Представление документов на этапе подготовки к судебному заседанию позволяет Сторонам и их представителям блокировать действия оппонентов по удержанию доказательств до наиболее выгодного момента в судебном разбирательстве.

Уникальность Суда МФЦА, о которой было отмечено ранее, бесспорна, но мы так-

же своим исследованием стремимся подчеркнуть своеобразие отправления правосудия в соответствии с Правилами Суда МФЦА. Представление документов в Суде МФЦА не тождественно представлению доказательств в ГПК РК. Имеются существенные теоретические и нормативные отличия в регулировании данных видов деятельности. Мы постарались указать на некоторые существенные отличия, осведомленность о которых поможет практикующим юристам Казахстана, четко уяснить особенности правового регулирования представления документов в Суде МФЦА и избежать фатальных ошибок в процессе. Решение Суда МФЦА наглядно продемонстрировало, что подход к представлению доказательств, приемлемый для национального гражданского судопроизводства, идет вразрез с принципами общего права и не вписывается в концепцию справедливого судебного разбирательства по праву Суда МФЦА. Целостность и логичность правового регулирования представления документов в Суде МФЦА позволяет уяснить его сущность как разновидности раскрытия доказательств и привести в соответствие правовое регулирование раскрытия доказательств в ГПК РК.

Литература

- Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. – Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953/> (дата обращения 20.05.2022)
- Лорд Вульф Г.К. Суд МФЦА: Настоящее и будущее. / Под ред. Кристофера Кэмпбелл-Холта. – НурСултан: Суд МФЦА. – 2019 г. – 308 с.
- Асанов Ж.К. Приветственное слово для пользователей Судебного кабинета. – [Электрон. ресурс]. – URL: <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml/> (дата обращения 20.05.2022)
- Еш尼亚зов Н.С. Туман в степи: о праве, применимом к частноправовым отношениям в Международном финансовом центре «Астана» // Право и государство. – 2016. – № 3 (72). С.87–93.
- Правила Суда Международного Финансового Центра «Астана» 2018. – [Электрон. ресурс]. – URL: <https://aifc.kz/files/legals/69/file3/028-0-c40.pdf/> (дата обращения 20.05.2022)
- Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА. – 1997. – 240 с.
- Пучинский В.К. Гражданский процесс зарубежных стран / под ред. В.В. Безбаха. – М.: Зерцало. – 2008. – 506 с.
- Jacob Sir Jack I.H. The fabric of English civil justice. – London: Stevens & Sons. – 1987. – 246 p.
- Woolf H. The Woolf report // International Journal of Law and Information Technology. – 1996. – Vol. 4. – P. 268-281.
- Сэр Битсон Дж. Лекция в Верховном суде Республики Казахстан: Суд МФЦА и методика общего права по разрешению коммерческих споров и проблем, возникающих из регулятивных решений. – [Электрон. ресурс]. – URL: <https://court.aifc.kz/ru/lectures-2/> (дата обращения 20.05.2022)
- Лозовицкая А.Д. Раскрытие доказательств в гражданском процессе Англии.: диссертация ... канд. юр. наук: 12.00.15 / Лозовицкая Антонина Дмитриевна. – Москва. – 2021. – 233 с.
- Discovery (law). – [Электрон. ресурс]. – URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_\(law\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_(law)) (дата обращения 24.06.2022)
- Аболонин Г.О. Гражданское процессуальное прав США. – М.: Волтерс Клувер. – 2010. – 432 с.
- Martin E. A. A dictionary of law. Fifth Edition. – Oxford University Press. – 2002. – 551 p.
- Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года. – [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> (дата обращения 24.06.2022)

Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ.; под ред. Р. М. Ходыкина. М.: Инфотропик Медиа. – 2012. – 498 с.

Головко И. И. Особенности субъектного состава гражданских и арбитражных процессуальных правоотношений с участием прокурора // Актуальные проблемы российского права. – 2020. – Т. 15. – № 1. – С. 168–178. – DOI: 10.17803/1994-1471.2020.110.1.168-178.

Решение суда МФЦА по делу №: AIFC-C/SCC/2020/0002 от 03 августа 2020 года [Электрон. ресурс]. URL: <https://aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/Judgment%20in%20Case%20No.%202%20of%202020%20Nursultan%20Aliyev%20v%20Propportunity%20RUS.pdf> (дата обращения 24.06.2022)

References

Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana. – Oficial’nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan. – [Jelektron. resurs]. – 2022. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953/> (data obrashhenija 20.05.2022)

Lord Vul’f G.K. Sud MFCA: Nastojashhee i budushhee. / Pod red. Kristofera Kjempbell-Holta. – NurSultan: Sud MFCA. – 2019 g. – 308 s.

Asanov Zh.K. Privetstvennoe slovo dlja pol’zovatelej Sudebnogo kabineta. – [Jelektron. resurs]. – URL: <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.shtml/> (data obrashhenija 20.05.2022)

Eshnijazov N.S. Tuman v stepi: o prave, primenimom k chastnopravovym otnoshenijam v Mezhdunarodnom finansovom centre «Astana» // Pravo i gosudarstvo. – 2016. – № 3 (72). S.87– 93.

Pravila Suda Mezhdunarodnogo Finansovogo Centra «Astana» 2018. – [Jelektron. resurs]. – URL: <https://aifc.kz/files/legals/69/file3/028-0-c40.pdf> (data obrashhenija 20.05.2022)

Reshetnikova I.V. Dokazatel’stvennoe pravo Anglii i SShA. – Ekaterinburg: Izd-vo UrGJuA. – 1997. – 240 s.

Puchinskij V.K. Grazhdanskij process zarubezhnyh stran / pod red. V.V. Bezbaha. – M.: Zercalo. – 2008. – 506 s.

Jacob Sir Jack I.H. The fabric of English civil justice. – London: Stevens & Sons. – 1987. – 246 p.

Woolf H. The Woolf report // International Journal of Law and Information Technology. – 1996. – Vol. 4. – P. 268-281.

Sjer Bitson Dzh. Lekcija v Verhovnom sude Respubliki Kazahstan: Sud MFCA i metodika obshhego prava po razresheniju kommercheskih sporov i problem, vznikajushih iz reguljativnyh reshenij. – [Jelektron. resurs]. – URL: <https://court.aifc.kz/ru/lectures-2/>(data obrashhenija 20.05.2022)

Lozovickaja A.D. Raskrytie dokazatel’stv v grazhdanskom processe Anglii.: dissertacija ... kand. jur. nauk: 12.00.15 / Lozovickaja Antonina Dmitrievna. – Moskva. – 2021. – 233 s.

Discovery (law). – [Jelektron. resurs]. – URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_\(law\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Discovery_(law)) (data obrashhenija 24.06.2022)

Abolonin G.O. Grazhdanskoe processual’noe prav SShA. – M.: Volters Kluver. – 2010. – 432 s.

Martin E. A. A dictionary of law. Fifth Edition. – Oxford University Press. – 2002. – 551 p.

Grazhdanskij processual’nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 goda. – [Jelektron. resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> (data obrashhenija 24.06.2022)

Jendrijus N. Sistema grazhdanskogo processa Anglii : sudebnoe razbiratel’stvo, mediacija i arbitrazh / per. s angl. ; pod red. R. M. Hodykina. M. : Infotropik Media . – 2012. – 498 s.

Golovko I. I. Osobennosti sub#ektnogo sostava grazhdanskih i arbitrazhnyh processual’nyh pravootnoshenij s uchastiem prokurora // Aktual’nye problemy rossijskogo prava. – 2020. – Т. 15. – № 1. – С. 168–178. – DOI: 10.17803/1994-1471.2020.110.1.168-178.

Reshenie suda MFCA po delu №: AIFC-C/SCC/2020/0002 ot 03 avgusta 2020 goda [Jelektron. resurs]. – URL: <https://aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/Judgment%20in%20Case%20No.%202%20of%202020%20Nursultan%20Aliyev%20v%20Propportunity%20RUS.pdf> (data obrashhenija 24.06.2022)

М. Риэкинэн АВО Академия, Финляндия, г. Турку
e-mail: mpimanov@abo.fi

**ПРАВОВЫЕ КАТЕГОРИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ
ПРИ РАЗРЕШЕНИИ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ВОПРОСОВ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ
(анализ ответов Министерства просвещения
Республики Казахстан на обращения граждан)**

Интернационализация образования представляет собой одну из насущных тенденций в области высшего и средне-специального образования в Республике Казахстан. Преподавание в межкультурной аудитории, несомненно, интересно педагогической новизной, но вместе с тем, оно открывает и сложные дидактические проблемы. Перед преподавателями встают новые вопросы о том, каким должен быть оптимальный баланс между различными языковыми и культурными правами в образовательном процессе с участием иностранных студентов. С теоретической точки зрения, знание ответов на эти вопросы представляет собой один из элементов межкультурной коммуникативной компетенции, об обладании которой преподавателями пишет авторитетный автор Дарла Дердорф.

Соответственно, целью статьи является определение и анализ того, какие ключевые категории права использует Министерство Просвещения Республики Казахстан при ответе на вопросы граждан о том, как должны разрешаться межкультурные противоречия в образовательном процессе.

Данная статья вносит вклад в теоретическое осмысление межкультурной коммуникативной компетенции за счет уточнения национального контекста правовых категорий, используемых при разрешении межкультурных вопросов в образовании в Республике Казахстан. Несмотря на то, что проводимый анализ относится к сфере основного общего и средне-специального образования, новизна этого исследования, построенного на анализе первичных данных, почерпнутых из полнотекстовых ответов национального министерства на вопросы граждан, неоспорима.

По результатам исследования пятнадцати полнотекстовых ответов на вопросы граждан, методом качественного контент-анализа документов, мы выделили несколько опорных правовых категорий, которые используются при разрешении межкультурных вопросов в образовании. Анализ этих категорий указывает на частичное соответствие современным теориям прав человека в межкультурной образовательной среде.

Ключевые слова: межкультурная коммуникативная компетенция; многообразие в образовании; языковые, культурные и религиозные права в образовании; равенство и не-дискриминация

M. Riekkinen

ABO Akademia, Finland, Turku
e-mail: mpimanov@abo.fi

**Legal categories employed in resolving intercultural issues in education
(analysis of responses to citizens' appeals by the ministry
of Education of the Republic of Kazakhstan)**

The internationalization of education is among the current trends in the field of higher and professional education in the Republic of Kazakhstan. Teaching in an intercultural classroom is undoubtedly appealing with its pedagogical novelty. At the same time, it reveals a number of new didactical challenges. Teachers face new issues concerning the optimal balance between different linguistic and cultural rights in the educational process entailing foreign students. From a conceptual point of view, knowing how to resolve these issues is one of the elements of intercultural communicative competence, which the authoritative author Darla Deardorff claims that university teachers should possess.

Thus, the purpose of the article is to identify and analyze which key legal categories the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan resorts to when answering citizens' addresses about how intercultural conflicts should be resolved in the educational process.

This article contributes to a theoretical understanding of intercultural communicative competence by clarifying the national context of those legal categories which are employed for resolving intercultural issues in education in Kazakhstan. Although the analysis relates to compulsory and professional education, its undisputed novelty is in working with primary data recovered from the full-text responses of the national ministry to citizens' questions.

Analyzing fifteen full-text answers to citizens' addresses by virtue of the method of qualitative content analysis, we were able to identify several key legal categories that are used in resolving intercultural issues in education. The explanation of findings shows a partial correspondence with modern theories of human rights in the intercultural educational environment.

Key words: intercultural communicative competence; diversity in education; linguistic, cultural and religious rights in education; equality and non-discrimination.

М. Риэкинэн

АВО Академия, Финляндия, Турку к.
e-mail: mpimanov@abo.fi

**Білім берудегі мәдениетаралық проблемаларды шешу кезінде
пайдаланылатын құқықтық санаттар
(Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту Министрлігінің азаматтардың
өтініштеріне жауаптарын талдау)**

Білім беруді интернационалдандыру Қазақстан Республикасындағы жоғары және орта-кәсіптік білім беру саласындағы өзекті үрдістердің бірі болып табылады. Мәдениетаралық аудиторияларды оқыту өзінің педагогикалық жаңалығымен қызықты бола тұрып, сондай-ақ бұл бірқатар күрделі дидактикалық міндеттерді анықтайды. Оқытушылар халықаралық студенттерді қамтитын білім беру процесінде әртүрлі тілдік және мәдени құқықтар арасындағы оңтайлы тепе-теңдікке қатысты жаңа қиындықтарға тап болады. Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл мәселелерді қалай шешуге болатындығын беделді автор Дарла Дирдорфтың пікірінше, оқытушыларда болуы керек мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілік элементтерінің бірі ретінде қарастырады.

Осылайша, мақаланың жазылу мақсаты білім беру процесінде мәдениетаралық қақтығыстарды қалай шешу керектігі туралы азаматтардың өтініштеріне жауап беру кезінде Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту Министрлігі қандай негізгі құқықтық санаттарға жүгінетінін анықтау және талдау болып табылады.

Бұл мақала Қазақстандағы білім берудегі мәдениетаралық проблемаларды шешу үшін пайдаланылатын құқықтық категориялардың ұлттық мәні мен мәтінін нақтылау арқылы мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті теориялық түсінуге үлес қосады. Талдау міндетті және кәсіптік білім беруді білдірсе де, оның сөзсіз жаңалығы ұлттық Министрліктің азаматтардың сұрақтарына толық мәтінді жауаптарынан алынған бастапқы деректермен жұмыс істеу болып табылады.

Сапалы контент-талдау әдісі арқылы азаматтардың өтініштеріне он бес толық мәтінді жауапты талдай отырып, біз білім берудегі мәдениетаралық мәселелерді шешуде қолданылатын бірнеше негізгі құқықтық категорияларды бөліп көрсете алдық. Нәтижелерді түсіндіру мәдениетаралық білім беру ортасындағы адам құқықтарының қазіргі теорияларына ішінара сәйкестігін көрсетеді.

Түйін сөздер: мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілік; білім берудегі әртүрлілік; білім берудегі тілдік, мәдени және діни құқықтар; теңдік және кемсітпеушілік.

Введение

Это исследование выполнено в рамках проекта грантового исследования МОН РК на 2022-2024 гг. «Межкультурная компетенция вузовского преподавателя и ее влияние на повышение конкурентоспособности высшего образования в Казахстане».

Авторитетный в сфере межкультурной коммуникации автор Дарла Дердорфф отстаивает идею университетского факультета, компетентного работать и вести коммуникацию в межкультурной среде "internationally competent faculty"

(Deardorff 2011). В самом общем смысле, это означает, что преподаватели и сотрудники высших учебных заведений в идеале должны обладать межкультурной коммуникативной компетенцией (МКК) или же компетенцией эффективно общаться с представителями разных культур.

Совершенствование МКК преподавателей является насущной задачей для вузов в силу интернационализации высшего образования. Последние два десятилетия засвидетельствовали «рост популярности программ обучения за рубежом» во всем мире (Tarchi & Surian, 2021). Общее количество иностранных студентов по

всем странам увеличилось с 2 миллионов в 1998 году до 5,3 миллионов в 2017 году (OECD 2019). Пока вузы стараются создать благоприятную среду для обучения иностранных студентов, современная литература в области вузовской межкультурной педагогики, рассмотрение которой представлено ниже, показывает, что возникающие в смешанных группах межкультурные противоречия, а также необходимость повторять материал для тех, кто подвержен языковым ограничениям, могут снизить темп и эффективность процесса обучения.

Дидактические проблемы, связанные с коммуникацией в межкультурной аудитории набирают обороты. Эти проблемы выходят за пределы отношений преподаватель-студент, влияя на институциональный престиж университетов, поскольку количество иностранных студентов является одним из индикаторов международной конкурентоспособности вузов. Количество иностранных студентов является одним из показателей международной эффективности университетов, например, Мировом рейтинге университетов *Times Higher Education*.

Интернационализация высшего образования – это тенденция, которая – как показано в следующем разделе настоящей статьи, не обходит стороной и Республику Казахстан. Сказанное обосновывает актуальность настоящего исследования, нацеленного на изучение того, какие категории/нарративы использует Министерство Просвещения Республики Казахстан при ответе на вопросы граждан о том, каким образом должны разрешаться межкультурные противоречия в образовательном процессе.

Сказанное обосновывает актуальность настоящего исследования, нацеленного на изучение того, к каким ключевым категориям права чаще всего обращается Министерство Просвещения Республики Казахстан при ответе на вопросы граждан о том, как должны разрешаться межкультурные противоречия в образовательном процессе.

Обзор литературы и постановка гипотезы

С научной точки зрения, вопрос МКК исследовался недостаточно. Современная литература в области вузовской межкультурной педагогики (см. работы казахстанских (Б.А.Амирова, Н.С.Сафаев, Г. Мадиева, У. Риверс, Ж. Сейтметова, 2016; Игнатова Е.Р., Толмачева Д.С., Саденова А.Е., 2015) или зарубежных (Deardorff 2011, Deardorff & Jones, 2012, Spitzberg & Changnon,

2009) исследователей показывает, что возникающие в межкультурной аудитории межкультурные противоречия, а также необходимость повторять материал для тех, кто подвержен языковым ограничениям, снижают темп обучения.

Недостаточный уровень МКК преподавателей и других сотрудников вуза затрудняет учебный процесс, делает его громоздким, нивелирует возможность воспользоваться преимуществами межкультурной среды для обучения. Дефицит МКК со стороны преподавателей может привести к ухудшению группового взаимодействия (Deardorff & Jones, 2012) или вызвать повышенный уровень отсева или отказа от дальнейших стажировок из-за (не всегда открытого) скептического отношения (Otten 2003). Что касается сотрудников международных отделов вузов, недостаточный уровень их МК оказывает косвенное влияние на образовательный процесс, значительно увеличивая стресс и выгорание сотрудников, которые не всегда могут наиболее оптимально справиться со сложными межкультурными ситуациями (Ali & Johns, 2018).

Исследования МКК преподавателей представляют собой междисциплинарную область, где важную роль занимают правовые вопросы. Эти вопросы связаны, прежде всего, с реализацией права на образование, гарантированного Конституцией Республики Казахстан. В условиях интернационализации высшее образование становится местом, где культурные традиции, убеждения, ценности или даже индивидуальная идентичность иностранных студентов сталкиваются с соответствующими элементами государства, куда последние приехали учиться. Такое взаимодействие способно привести к напряженности как для студентов, так и для преподавателей (Harris 2007: 15).

Международные правовые исследования в области образования и МКК подчеркивают необходимость уравнивания различных прав и интересов, что необходимо как в интересах обеспечения индивидуальных прав человека (в том числе прав языковых меньшинств на сохранение собственной культуры), так и в интересах продвижения культурных ценностей принимающей страны. Принцип *равенства и недискриминации* связывает права человека в образовании с идеей *разнообразия (diversity)*, хотя универсального определения разнообразия не существует. Однако отсылки к многообразию в контексте образования можно найти в Конвенции ООН о правах ребенка. Статья 29 этой Конвенции говорит о том, как должны осуществляться права от-

дельного ребенка по отношению к официальным целям образования. В частности, образование должно быть направлено на развитие личности и культурной идентичности ребенка, поощрение уважения к национальным ценностям страны, из которой приехал ребенок, с одной стороны, и привитие уважения к правам человека и культурам, отличным от той, что преобладает на родине конкретного ребенка, с другой стороны.

Разнообразие в образовании означает, что права каждого человека должны разумно учитываться в образовательном процессе. Международные договоры о правах человека обязывают государства защищать культурные и языковые права лиц, относящихся к языковым меньшинствам в плюралистическом обществе. В частности, общественные объединения имеют право создавать свои собственные учебные заведения или религиозные школы (Конвенция ЮНЕСКО о недискриминации в образовании).

Однако вопрос обеспечения культурных и языковых прав отдельных групп зависит от конкретных потребностей общества, а также от усмотрения конкретного государства. В так называемом «бельгийском лингвистическом деле» Европейский суд по правам человека провозгласил, что государства не несут некой обобщенной обязанности создавать государственную систему образования или субсидировать частные школы (ECtHR, *Case «relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» v. Belgium*). Уважение к языкам и культуре меньшинств должно осуществляться в сочетании с целями образования.

Проанализированные выше теоретические постулаты, относящиеся к проблеме нахождения оптимального баланса между различными правами человека в образовательном процессе, протекающем в межкультурной среде, можно сформулировать гипотезу о том, что ведущей категорией, при разрешении споров является категория многообразия (*diversity*) в обучении. Эта категория задействует принципы равенства и недискриминации, с одной стороны, и учет языковых и культурных прав, с другой стороны при соблюдении общего условия многообразия.

Контекст РК

В Казахстане вопрос межкультурной коммуникативной компетенции преподавателей-юристов является актуальным. Интернационализация высшего образования – это тенденция, актуальная для всех университетов Казахстана.

Среди них следует выделить КазНУ им. аль-Фараби и Международный Казахско-Турецкий университет им. Кожы Ахмет Яссауи как университетов с самым большим процентом иностранных студентов, где число иностранных студентов представляет 15 % от общего контингента из тюркоязычных стран ближнего и дальнего зарубежья.

Повышение мирового рейтинга ряда вузов Казахстана, а также внедрение в 2019 году Стипендиальной программы обучения для иностранных студентов в ВУЗах Казахстана, привлекло к 2019 году 89 зарубежных граждан с высокой успеваемостью, а в 2021 году число иностранных студентов увеличилось до 240 грантов по всем уровням высшего и послевузовского образования (Стипендиальная программа для обучения в вузах Казахстана, 2019). Интерес к казахстанскому образованию среди граждан других стран увеличился и по другим направлениям (иным международным грантам, межправительственным соглашениям, на платной основе). Если в 2019 году число иностранных студентов составило 16 тысяч человек, то уже в 2021–25 тысяч человек, что составляет около 6,5 процентов от общего числа студентов (Независимое агентство по обеспечению качества в образовании, 2021).

В 2021 году РК приняла Национальный проект «Качественное образование «Образованная нация» – документ, предусматривающий различные меры по повышению международной видимости и привлекательности национального образования (Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726), в котором важное место уделено вопросам интернационализации образования и международной привлекательности высшего образования Казахстана.

Хотя в современных условиях интернационализации высшего образования встает вопрос принятия мер по совершенствованию уровня МКК юристов-преподавателей и сотрудников университетов, реальное положение дел с компетенциями преподавателей высшей школы в Казахстане возможно отделено определенной дистанцией от международной научной мысли и практики. К примеру, в Финляндии университетские преподаватели все чаще поощряются университетами к получению специальной подготовки по университетской педагогике, частью которой является компонент разнообразия (*diversity*). Потребность в повышении МКК также актуальна для Норвегии, где конкретный

норвежский университет должен потребовать от преподавателей подготовки по университетской педагогике, чего в настоящее время ожидают многие университеты, включая Университет Осло (*University of Oslo*, Педагогические требования). Ни одно из двух упомянутых скандинавских государств не требует обучения МКК от других сотрудников университета, что в некоторой степени странно, поскольку консультанты, работающие в международных отделах университета, ежедневно имеют дело с иностранными студентами (Charles & Stewart, 1991). В Республике Казахстан в настоящее время каждым вузом разрабатываются образовательные программы по подготовке юристов-педагогов самостоятельно, в которых МКК зачастую отсутствуют. На данный момент не существует единой концептуально-правовой и методологической базы включения МКК для подготовки юристов-педагогов. Таким образом, реальность показывает, что казахстанские стандарты высшего образования не уделяют должного внимания включению МКК в образовательные программы подготовки юристов-педагогов.

На юридическом факультете КазНУ в настоящее время обучается более 100 иностранных студентов в бакалавриате, магистратуре и докторантуре. В основном это граждане таких стран, как Турция, КНР, Афганистан, Пакистан, Ирак, Таджикистан, Туркмения, Кыргызстан, Узбекистан. Ежегодно этот перечень увеличивается, что соответствует миссии университета: «Формирование кадрового потенциала – конкурентоспособных и востребованных специалистов на национальном и международном рынках труда, достижение качественно нового эффекта в формировании граждан страны и мира, и в устойчивом развитии общества путем передачи и приумножения знаний» (стратегия развития Казахского национального университета имени Аль-Фараби на 2020–2025 годы). Кроме того, казахстанские студенты сами по себе многонациональны, в Казахстане проживает представителей более 150 национальностей. Уникальность казахстанской толерантности заложена в каждом казахстанце практически с рождения. Поэтому во всех дошкольных, общеобразовательных, высших учебных заведениях необходим межкультурный компетентный подход в образовательном процессе. Соответственно, обучение студентов разной государственной принадлежности с разными культурными традициями требует от педагогов и обучающихся наличия межкультурных коммуникативных компетенций.

Следует отметить, что в нормативных документах в сфере образования определяется необходимость формирования межкультурных компетенций. Так, в ГОСО высшего и послевузовского образования 2022 года установлены требования к содержанию высшего образования с ориентиром на результаты обучения с применением компетентного подхода при разработке образовательных программ. Согласно ГОСО, учебные дисциплины состоят из трех циклов: общеобразовательных дисциплин, базовых дисциплин и профилирующих дисциплин. Типовые учебные планы университета в цикле общеобразовательных дисциплин в числе компетенций содержат необходимость развития способностей к межличностному социальному и профессиональному общению на казахском, русском и иностранном языках. А в цикле компетенций общеобразовательных дисциплин указана необходимость развития навыков вступления в коммуникацию в устной и письменной формах на казахском, русском и иностранном языках для решения задач межличностного, межкультурного и производственного (профессионального) общения. В результате обучения студент должен уметь оценивать ситуации в различных сферах межличностной, социальной и профессиональной коммуникации с учетом базового знания социологии, политологии, культурологии и психологии; оперировать общественными, деловыми, культурными, правовыми и этическими нормами казахстанского общества; вступает в коммуникацию в устной и письменной формах на казахском, русском и иностранном языках для решения задач межличностного, межкультурного и производственного (профессионального) общения; оценивает действия и поступки участников коммуникации; применяет освоенные знания для эффективной социализации и адаптации в изменяющихся социокультурных условиях и т.п. В связи с этим в первую очередь юрист-преподаватель должен обладать межкультурными компетенциями для того, чтобы сформировать их у обучающихся юридического факультета. Межкультурные компетенции крайне важны для профессионального юриста, которому приходится осуществлять свою профессиональную деятельность в межкультурной среде.

Для многих иностранных студентов огромное значение имеет возможность продолжать осуществление своих религиозных обрядов и обязанностей. Так, например, на юридическом факультете КазНУ в одном потоке проходили обучения магистранты из Китая и Афганистана.

Так, в исследовании доцентов КазНУ Игнатовой Е.Р., Толмачевой Д.С., Саденовой А.Е. хорошо указано на различие этих студентов «Китайские студенты, в большинстве, не владеют иностранными языками, когда начинают учить русский язык. Они, в большинстве, – атеисты, не очень общительны, плохо знают мировую культуру, но имеют представление о русской литературе (знают имена Пушкина, Толстого), совершенно ничего не знают о Казахстане. Афганские студенты, в большинстве, владеют разговорным английским языком, они верующие, мусульмане, которые регулярно посещают мечеть, совершают намаз. Афганские студенты мало знают мировую культуру и историю, плохо знают Россию и Казахстан, но хорошо знают историю стран Ближнего Востока». Именно вопросы религии создали определенные сложности в организации совместного учебного процесса. Так, студенты-Афганцы постоянно пропускали занятия в обеденный период пятницы, объясняя это необходимостью посещения мечети для совершения пятничного намаза и тем самым срывали поточные занятия. Это вызывало определенное недовольство у китайских студентов. Администрация факультета пришлось внести изменения в расписание занятий и тем самым снять напряжение.

Такой пример стал причиной для более активной и разносторонней работы эдвайзеров и преподавателей факультета. А также поднял вопрос о необходимости формирования межкультурной компетенции у педагогов и обучающихся на юридическом факультете. Этот пример показал правоту выводов Б.А. Амирова, Н.С. Сафаев, Г. Мадиева, У. Риверс, Ж. Сейтметова о том, что межкультурное обучение направлено на формирование толерантности в отношении представителей других культур.

Материалы и методы

Материалы

В статье использовано два вида материалов. Первую группу составляют непосредственно тексты 15 (пятнадцати) ответов Министерства Просвещения Республики Казахстан на обращения граждан по вопросам защиты прав человека в межкультурной образовательной среде. Все ответы находятся в режиме открытого доступа на сайте: dialog.egov.kz. Отбирались только те ответы, которые 1. касались образовательного процесса и 2. затрагивали вопросы защиты или интерпретации религиозных, культурных, или

языковых прав. Для поиска материалов использовались пары ключевых фраз «образование» и «культура,» «образование» и «религия,» «образование» и «язык.»

В итоге для анализа отобраны пятнадцать полнотекстовых ответов (данных с 2010 по 2022 годы) на следующие вопросы:

1. Имеет ли право руководство колледжа, запрещать студентам ходить на занятия в хиджабе? (Ответ Министра просвещения РК от 23 мая 2022 года на вопрос от 23 мая 2022 года № 740620)

2. Может ли школа не допустить к занятиям учениц 9 и 8 класса, если они придут в школу в платках? (Ответ Министра образования и науки РК от 20 сентября 2018 года на вопрос от 12 сентября 2018 года № 514974)

3. Рассматривается ли камча как религиозный объект в образовании, если мальчики 1-6 классов будут исполнять танцы с этим предметом в рамках школьного празднования Наурыз? (Ответ Министра по делам религий и гражданского общества РК от 5 марта 2018 года на вопрос от 21 февраля 2018 года № 485928)

4. Правомерны ли действия администраций школ по недопуску к образовательному процессу детей носящих кимешек? (Ответ Министра образования и науки РК от 9 ноября 2017 года на вопрос от 4 ноября 2017 года № 476265)

5. Правомерен ли запрет ношения учениками головных уборов «кимешек» и «желек»? (Ответ Министра по делам религий и гражданского общества РК от 12 мая 2017 года на вопрос от 2 мая 2017 года № 463116)

6. Правомерно ли требование о недопущении включения элементов одежды религиозной принадлежности различных конфессий в школьную форму? (Ответ Министра образования и науки РК от 10 октября 2017 года на вопрос от 30 сентября 2017 года № 473890)

7.-8. Нарушает ли запрет на ношение любой религиозной одежды в школах право граждан на свободу вероисповедания? (Ответ Министра образования и науки РК от 24 марта 2017 года на вопрос от 14 марта 2017 года № 459411 и Ответ Министра по делам религий и гражданского общества РК от 14 марта 2017 года на вопрос от 28 марта 2017 года № 459412)

9. Правомерен ли запрет на ношение хиджаба, никабов и других религиозных символов в учреждениях среднего образования? (Ответ Министра образования и науки РК от 26 октября 2016 года на вопрос от 21 октября 2016 года № 447439)

10. К кому относится требование администраций учебных заведений о соблюдении установленной формы одежды, исключаяющей религиозный характер? (Ответ Министра образования и науки РК от 20 ноября 2014 года на вопрос от 11 ноября 2014 года № 292613)

11. Запрещается ли педагогическим работникам запрещается носить хиджаб в школах? (Ответ Министра образования и науки РК от 25 октября 2014 года на вопрос от 13 августа 2014 года № 267368)

12. Правомерны ли правила об утверждении школьной формы? (Ответ Министра образования и науки РК от 27 октября 2013 года на вопрос от 9 сентября 2013 № 220636)

13. Поддерживает ли Министерство идею ношения религиозной одежды в организациях образования? (Ответ Министра образования и науки РК от 22 мая 2011 года на вопрос от 22 апреля 2011 года № 71787/1)

14. Правомерен ли запрет на ношение религиозной одежды в школе? (Ответ Министра культуры РК от 9 июля 2010 года на вопрос от 25 июня 2010 года № 44074)

15. Является ли ношение единой формы в организациях образования дискриминацией по религиозным мотивам и ущемляет ли это права верующих? (Ответ Министра образования и науки РК от 21 января 2011 года на вопрос от 30 декабря 2010 года № 60970/1)

Вторую группу составляют нормативно-правовые акты Республики Казахстан, а также научные и аналитические материалы – национальные и международные – *при помощи которых проводится интерпретация выводов*, полученных при анализе первичных материалов из первой группы.

Вопрос о введении школьной формы или же запрете ношения религиозной одежды относится к числу наиболее спорных. Даже практика стран, правовые и культурные традиции которых схожи в силу историко-политических причин – таких как страны Скандинавии, в указанной области различается. Если, к примеру, в Финляндии отсутствует законодательный запрет на ношение платков в учреждениях основного общего образования, в Норвегии такой запрет отчетливо отражен в национальном законе об образовании (Riekkinen and Hanssen, 2022).

С точки зрения методологии, мы осуществляем углубленный анализ процесса юридической интерпретации (McConville, et al., 2007, p. 19), т.е. рассматривали, с использованием каких именно правовых категорий Министерство обо-

сновывало ответы на вопросы граждан о том, каким образом языковые, культурные и религиозные права должны быть обеспечены в образовательном процессе.

Методы

Анализ проводится методом *качественного контент-анализа документов* (Grbich, 2013). Тексты ответов рассматриваются как «документы» или текстовые источники данных для анализа. При анализе содержания документов мы придерживаемся систематического подхода к кодированию и категоризации, чтобы установить «тенденции и модели» используемых слов (индексы «ключевые слова в контексте» (*key words in context*) и «частота слов» (*word frequency*)) (Там же). Контекстный подход позволяет проанализировать каждую опорную категорию в документе в контексте с другими словами, явлениями и событиями.

Тексты ответов на обращения граждан внимательно прочитываются, наиболее выделяются наиболее часто встречающиеся категории и связи между ними, а также контекст, в котором данные категории используются в обоснование логики разрешения межкультурных вопросов в образовании. Эти категории представляют собой опорные темы (выводы) для последующего объяснения этих выводов. Определяя, какие опорные темы/категории чаще всего использованы Министерством Просвещения Республики Казахстан в ответах на вопросы граждан, мы исключали слова и частицы «а», «тот», «из», «и», «в», «подобно», «потому что» и «который», а также любые другие присоединяемые слова, которые широко употребляются в нашей подборке документов.

Анализ частоты использования определенной категории проводится, в том числе, и с использованием программы текстового облака (*word cloud*). Мы использовали программу «Wordclouds» доступную в открытом доступе по адресу <https://www.wordclouds.com/>. Данная программа анализирует текст загруженных документов, определяет наиболее часто встречающиеся слова и графически представляет эти слова как текстовое облако. Чем чаще конкретное слово появляется в источнике текстовых данных, тем крупнее оно отображается в облаке слов. Облако слов, таким образом – это набор слов, изображенных в разных размерах, который мы использовали для верификации выводов собственного текстового анализа документов.

Результаты

Текстовые источники вычитывались несколько раз, каждым из соавторов. Используемые категории выделялись, выписывались, подвергались анализу. По итогам тематического разбора нам удалось выделить следующие опорные темы (или же правовые категории), на которые опирается Министерство Просвещения Республики Казахстан, обосновывая правовую позицию по разрежению межкультурных вопросов в образовании:

- светский характер
- гражданское общество
- свобода совести и убеждений
- невмешательство
- конституционные права
- недискриминация
- обязанности, правила, нормативные требования

Обсуждение результатов и выводы

Указанные категории представляют собой содержание соответствующих статей Конституции Республики, закрепляющие права человека, относящиеся к получению образования.

В соответствии с п.1 ст. 1 Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Раздел II Конституции РК закрепляет экономические, социальные и политические права и свободы человека. Основной Закон утверждает, что права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми (п. 2 ст. 12). При этом установлено, что иностранцы и лица без гражданства пользуются в Республике правами и свободами, а также несут обязанности, установленные для граждан, если иное не предусмотрено Конституцией, законами и международными договорами (п. 4 ст. 12).

П. 1 ст. 14 Конституции РК устанавливает равенство всех перед законом и судом, что под-

тверждается п. 2 «Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам», что находит свое отражение в нормах действующего законодательства Республики Казахстан.

Основанные на принципах Основного закона нормы законодательства об образовании РК позволяют иностранным студентам спокойно находиться на территории Республики Казахстан с полной защитой и обеспечением их прав, свобод и законных интересов.

Выделенные нами категории, таким образом, позволяют сделать вывод о контекстной взаимосвязи между правом на образование в межкультурной среде и принципами равенства, запрещения дискриминации, а также светского государства.

Интересное наблюдение следует и из анализа хронологии поступления вопросов от граждан и ответов на них. Восемь из пятнадцати ответов (и вопросов) датированы 2016-2018 годами. Поскольку 14 января 2016 года издан Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Требований к обязательной школьной форме для организаций среднего образования» (Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 14 января 2016 года № 26, выходные данные), активное обращение за разъяснением к исполнительным органам указывает на заинтересованность граждан в защите прав человека в образовании.

Таким образом, наша гипотеза частично подтвердилась, и мы нашли подтверждение тому, что категория «равенства и не-дискриминации» занимает одно из ключевых мест в процессе разрешения межкультурных вопросов в образовании.

С другой стороны, такие категории как «много-культурность» и «многообразие» не представилось возможным отнести к числу часто используемых.

Литература

- Ali, M., & Johns, S. (2018, December). Compassion fatigue and self-care for academic advisors. *Academic Advising Today*, 41(4). <https://nacada.ksu.edu/Resources/Academic-Advising-Today/View-Articles/Compassion-Fatigue-and-Self-Care-for-Academic-Advisors.aspx>
- Charles, H., & Stewart, M. A. (1991). Academic advising of international students. *Journal of Multicultural Counseling & Development*, 19(4), 173–181.

Deardorff, D. (2011) Exploring a Framework for Interculturally Competent Teaching in Diverse Classrooms. Internationalization of European Higher Education Handbook. Berlin: Raabe Academic Publishers.

Deardorff, D. & Jones, E. (2012) Intercultural competence: An emerging focus in international higher education, The SAGE Handbook of International Higher Education.

ECtHR, Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” v. Belgium, Appls. no 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, judgment of 23 July 1968.

Grbich, C. (2013) Qualitative data analysis: an introduction. SAGE Publications Ltd.

Harris, N.S. and Neville, S. (2007). Education, law and diversity. Hart Publishing.

McConville, M., et al. (2007) Research Methods for Law. Edinburgh University Press.

OECD (2019) Education at a Glance 2019, at <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>. Tarchi, C. & Surian, A. (2021) Promoting intercultural competence in study abroad students. European Journal of Psychology of Education.

Otten, M. (2003) Intercultural Learning and Diversity in Higher Education. Journal of Studies in International Education.

Riekkinen, M. and Hanssen, N. (2022) Substantive Equality of Refugee Children in Education Acts of Finland and Norway. In: S. Subasi Singh, O. Jovanović, M. Proyer, Perspectives on Transitions in Refugee Education. Ruptures, Passages, and Re-Orientations. Verlag Barbara Budrich.

Spitzberg, B. H. and Changnon, G. (2009). Conceptualizing intercultural competence. In D. K. Deardorff (Ed.), The SAGE handbook of intercultural competence (pp. 2-52). Thousand Oaks, CA: Sage.

The University of Oslo, Rules for practicing the requirement for basic university pedagogical competence at UiO, at: <https://www.uio.no/english/about/regulations/personnel/academic/rules-basic-pedagogical-competence.html#toc1>

Б.А.Амирова, Н.С.Сафаев, Г. Мадиева, У. Риверс, Ж. Сейтметова // Межкультурная коммуникация: учебно-методическое пособие / сост.: Г. Мадиева, У. Риверс, Ж. Сейтметова. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 96 с.

Игнатова Е.Р., Толмачева Д.С., Саденова А.Е. // Межкультурная парадигма как часть современного языкового образования, Наука и жизнь Казахстана. №4 (31). 2015

Независимое агентство по обеспечению качества в образовании, 2020, “Высшее образование в Казахстане”, <https://iqaa.kz/vysshee-obrazovanie/vysshee-obrazovanie-v-kazakhstan>.

Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029&pos=19;-58#pos=19;-58

Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726, Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация», <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726#z5>.

Приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 20 июля 2022 года № 2. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 27 июля 2022 года № 28916 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов высшего и послевузовского образования».

Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 14 января 2016 года № 26 «Об утверждении Требований к обязательной школьной форме для организаций среднего образования», выходные данные.

Стипендиальная программа для обучения в вузах Казахстана, 2019, <https://enic-kazakhstan.edu.kz/ru/post/50>

References

Ali, M., & Johns, S. (2018, December). Compassion fatigue and self-care for academic advisors. Academic Advising Today, 41(4). <https://nacada.ksu.edu/Resources/Academic-Advising-Today/View-Articles/Compassion-Fatigue-and-Self-Care-for-Academic-Advisors.aspx>

Charles, H., & Stewart, M. A. (1991). Academic advising of international students. Journal of Multicultural Counseling & Development, 19(4), 173–181.

Deardorff, D. (2011) Exploring a Framework for Interculturally Competent Teaching in Diverse Classrooms. Internationalization of European Higher Education Handbook. Berlin: Raabe Academic Publishers.

Deardorff, D. & Jones, E. (2012) Intercultural competence: An emerging focus in international higher education, The SAGE Handbook of International Higher Education.

ECtHR, Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” v. Belgium, Appls. no 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, judgment of 23 July 1968.

Grbich, C. (2013) Qualitative data analysis: an introduction. SAGE Publications Ltd.

Harris, N.S. and Neville, S. (2007). Education, law and diversity. Hart Publishing.

McConville, M., et al. (2007) Research Methods for Law. Edinburgh University Press.

OECD (2019) Education at a Glance 2019, at <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>. Tarchi, C. & Surian, A. (2021) Promoting intercultural competence in study abroad students. European Journal of Psychology of Education.

Otten, M. (2003) Intercultural Learning and Diversity in Higher Education. Journal of Studies in International Education.

Riekkinen, M. and Hanssen, N. (2022) Substantive Equality of Refugee Children in Education Acts of Finland and Norway. In: S. Subasi Singh, O. Jovanović, M. Proyer, Perspectives on Transitions in Refugee Education. Ruptures, Passages, and Re-Orientations. Verlag Barbara Budrich.

Spitzberg, B. H. and Changnon, G. (2009). Conceptualizing intercultural competence. In D. K. Deardorff (Ed.), The SAGE handbook of intercultural competence (pp. 2-52). Thousand Oaks, CA: Sage.

The University of Oslo, Rules for practicing the requirement for basic university pedagogical competence at UiO, at: <https://www.uio.no/english/about/regulations/personnel/academic/rules-basic-pedagogical-competence.html#toc1>

B.A.Amirova, N.S.Cafaev, G. Madieva, U. Rivers, Zh. Sejtmetova// Mezhkul'turnaja kommunikacija: uchebno-metodicheskoe posobie / sost.: G. Madieva, U. Rivers, Zh. Sejtmetova [Intercultural communication: an educational and methodological manual / comp.: G. Madieva, U. Rivers, Zh. Sejtmetova] – Almaty: Qazaq universiteti, 2016. – 96 s.

Ignatova E.R., Tolmacheva D.S., Sadenova A.E. // Mezhkul'turnaja paradigma kak chast' sovremennogo jazykovogo obrazovanija, Nauka i zhizn' Kazahstana [Intercultural paradigm as part of modern language education, Science and life of Kazakhstan] №4 (31). 2015

Nezavisimoe agentstvo po obespečeniju kachestva v obrazovanii, 2020, «Vysshee obrazovanie v Kazahstane» [Independent Agency for Quality Assurance in Education, 2020, "Higher Education in Kazakhstan"] // <https://iqaa.kz/vysshee-obrazovanie/vysshee-obrazovanie-v-kazahstane>.

Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 g. [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995]// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029&pos=19;-58#pos=19;-58

Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktjabrja 2021 goda № 726, Ob utverzhenii nacional'nogo proekta "Kachestvennoe obrazovanie "Obrazovannaja nacija" [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 726, On approval of the national project "Quality Education "Educated Nation"] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726#z5>.

Prikaz Ministra nauki i vysshego obrazovanija Respubliki Kazahstan ot 20 ijulja 2022 goda № 2. Zaregistrovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 27 ijulja 2022 goda № 28916 «Ob utverzhenii gosudarstvennyh obshheobjazatel'nyh standartov vysshego i poslevuzovskogo obrazovanija» [Order of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan dated July 20, 2022 No. 2. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on July 27, 2022 No. 28916 "On approval of State mandatory standards of higher and postgraduate education".].

Prikaz Ministra obrazovanija i nauki Respubliki Kazahstan ot 14 janvarja 2016 goda № 26 "Ob utverzhenii Trebovanij k objazatel'noj shkol'noj forme dlja organizacij srednego obrazovanija" [Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated January 14, 2016 No. 26 "On approval of the Requirements for compulsory school uniforms for secondary education organizations"].

Stipendial'naja programma dlja obuchenija v vuzah Kazahstana, 2019 [Scholarship program for studying at universities in Kazakhstan, 2019] <https://enic-kazahstan.edu.kz/ru/post/50>

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

G.B. Mukaldyeva* , **Zh.A. Alkebaeva** ,
S.R. Yermukhametova , **A.A. Urisbaeva**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: gulyiya@mail.ru

MEDIATION AGREEMENTS IN CIVIL LAW IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This scientific article discusses the concept and types of mediation features of the implementation of mediation based on a commission agreement. During the development of a market economy in the Republic of Kazakhstan, there is a need for a comprehensive study of the Treaty of commission, an institution of civil law, and the application of its scientific achievements in newly adopted regulations. At the same time, compiling these laws requires scientific elaboration of norms, elimination of contradictions, and additions to the existing law. Scientific work expands knowledge regarding the solution and development of legal issues of the contract of assignment, which is one of the conditions for the provision of services among civil law contracts, and mediation.

In the system of civil legal contracts of the Republic of Kazakhstan, the arrangement of the commission has its role and place as a civil legal contract providing services. In the scientific article, with an analysis of the legal status of the commission agent as an intermediary and intermediary arising based on the commission agreement, the subject of the commission obligation considers the legal basis for the provision of services. A study is carried out to analyze the practical issues arising concerning the commission agreement.

The relations based on the commission agreement are changing compared to the existing commission relations in previous periods.

Key words: commission agreement, the consignment agreement, concept of mediation, parties to the commission agreement, commission obligation.

Г.Б. Мукалдиева*, Ж.А. Алкебаева,
С.Р. Ермухаметова, А.А. Урисбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: gulyiya@mail.ru

Қазақстан Республикасындағы азаматтық құқықтағы делдалдық шарттар

Бұл ғылыми мақалада делдалдықтың түсінігі мен түрлері, комиссия шартының негізінде делдалдықтың жүзеге асыру ерекшеліктері қарастырылады. Қазақстан Республикасында нарықтық экономиканың дамуы кезеңінде комиссияның, азаматтық құқық институтының шартын жан-жақты зерделеу және оның ғылыми жетістіктерін жаңадан қабылданған нормативтік актілерде қолдану қажеттілігі туындайды. Сонымен бірге, осы заңдарды құрастыру нормаларды ғылыми пысықтауды, қолданыстағы заңнамаға қайшылықтар мен толықтыруларды жоюды талап етеді. Ғылыми жұмысты ұйымдастыру барысында азаматтық-құқықтық келісім шарттар мен медиация арасында қызмет көрсету шарттарының бірі болып табылатын тапсырма келісім шартының құқықтық мәселелерін шешу мен әзірлеуге қатысты зерттеу аясында білімді кеңейтеді.

Қазақстан Республикасының азаматтық-құқықтық шарттары жүйесінде комиссия шартының қызмет көрсету туралы азаматтық-құқықтық шарт ретіндегі рөлі мен орны бар. Комиссионердің делдал ретіндегі құқықтық мәртебесін және комиссия шартының негізінде туындайтын делдалдықты талдайтын ғылыми мақалада комиссиялық міндеттеменің мәні қызмет көрсетудің құқықтық негізін қарастырады. Комиссия шартына байланысты туындайтын практикалық мәселелерді талдау үшін зерттеу жүргізіледі.

Комиссия шартына негізделген қатынастар алдыңғы кезеңдердегі заң аясында қолданыстағы комиссиялық қатынастармен салыстырғанда өзгереді.

Түйін сөздер: комиссия шарты, консигнация шарты, делдалдық ұғымы, комиссия шартының тараптары, комиссиялық міндеттеме.

Г.Б. Мукалдиева*, Ж.А. Алкебаева,
С.Р. Ермухаметова, А.А. Урисбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: gulyiya@mail.ru

Посреднические договоры в гражданском праве в Республике Казахстан

В данной научной статье рассматриваются понятие и виды медиации, особенности осуществления медиации на основе соглашения о комиссии. В период развития рыночной экономики в Республике Казахстан существует необходимость всестороннего изучения Договора комиссии, института гражданского права, и применения его научных достижений во вновь принятых нормативных актах. В то же время составление этих законов требует научной проработки норм, устранения противоречий и дополнений к существующему законодательству. Научная работа расширяет знания относительно решения и разработки правовых вопросов договора поручения, который является одним из условий предоставления услуг среди гражданско-правовых договоров, и медиации.

В системе гражданско-правовых договоров Республики Казахстан соглашение о комиссии имеет свою роль и место как гражданско-правовой договор о предоставлении услуг. В научной статье с анализом правового статуса комиссионера как посредника и посреднических отношений, возникающих на основании договора комиссии, предметом комиссионного обязательства рассматривается правовая основа оказания услуг. Проводится исследование с целью анализа практических вопросов, возникающих в связи с договором комиссии.

Отношения, основанные на договоре комиссии, меняются по сравнению с существующими комиссионными отношениями в предыдущие периоды.

Ключевые слова: договор комиссии, договор консигнации, концепция посредничества, стороны договора комиссии, комиссионное обязательство.

Introduction

Among the legal issues and intermediary agreements arising concerning the legal regulation of the commission agreement under the current legislation of the Republic of Kazakhstan is the determination of the place of the commission agreement. The system of legal norms is aimed at the legal regulation of the intermediary activity of the commission agent and the study of ways to resolve controversial issues arising in connection with the practical application of the commission agreement.

The normative legal basis of scientific work is the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the laws and acts of the Republic of Kazakhstan, and the president's decrees having legal force.

The conclusions in the scientific work allow us to solve the problems of improving the norms aimed at the legal regulation of commission relations. Scientific work expands knowledge regarding the solution and development of legal issues of the contract of commission, which is one of the conditions for the provision of services among civil contracts, and mediation.

Moreover, no unique scientific research has ever been fundamentally provided for in domestic legal science around this issue. Therefore, the results of

this scientific work can serve as a methodological basis for future scientific work on these issues.

Materials and results

The chosen direction as one of the ways of developing the economy of the Republic of Kazakhstan is the development of entrepreneurship. Today, the types of entrepreneurial activities growing in the country are diverse. One of them is the intermediary service. National legislation, which is moving to market relations, is becoming more critical to regulating mediation. There are established historical periods of the establishment and development of general intermediary ties with the formation of new elements (Zinchenko 1999: 210). Intermediary activity occupies an important place in the activities of many business entities. It plays a unique role in the development of free market relations, which have a significant impact on the development of the country's economy. However, the legal definition of intermediary activity, even though it is often used in society, is not given in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

However, scientists conducting research in economics and jurisprudence give different definitions of mediation (Dal 1994:350, Skorokhodov 2003 a:250).

In economic terms, an intermediary is an auxiliary person connecting two persons. At the same time, some scientists argue that the concept of the economic meaning of mediation is more extensive than the concept of legal (Skorokhodov 2003 b:250).

Mediation as a concept in the economic sense is widely used in practice (Novitsky 1950: 660). As noted by the scientist M.K. Suleimenov, any legal relationship, including mediation, has an economic prerequisite. From a financial point of view, mediation is the establishment of any economic relationship between two or more persons through the mediation of a third party.

And there is a controversial opinion on the legal meaning of mediation. Since some scientists recognize the commission as a condition of mediation, the concept of mediation in the legal sense is still not able to adhere to the same point of view. Here, disagreements arise regarding the classification and non-classification of the commission agreed as an intermediary agreement.

Intermediary activity is a type of entrepreneurship, but until now, a clear legal definition of mediation has not been given in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

Following the new requirements of market relations, subjects of economic relations in carrying out entrepreneurial activity face many serious problems. A commercial intermediary has a special place in solving these problems. The movement of a commercial intermediary is: firstly, the activity of an intermediary; secondly, the operation between the manufacturer of the goods and its delivery to the consumer; thirdly, the service that promotes the emergence of a contract connecting the parties to the supplier of the goods and the consumer; fourth, the service that supports the conclusion of a trade agreement between the seller and the buyer for a certain fee. In our opinion, we can highlight the characteristic feature of this mediation, which is inherent in all of the listed signs and allows us to come to a single stop. This sign is a service, a way of communication that promotes the conclusion of the main contract between the consumer and the product manufacturer.

Farming can be brokered or direct. It is shown that the direct relationship is the one that arises between the producer and the consumer, and the intermediary connection, with the participation of an intermediary, makes the economic relationship more complicated than ever.

In practice, mediation is carried out under such conditions as an assignment agreement, a commis-

sion agreement, a transport expedition, and simply mediation, an agency. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan reflects the terms of the assignment, Commission, Transport expedition, and the terms of the agency agreement and simple mediation. However, in practice, using the analogy of the law, it is not forbidden to conclude these conditions.

In general practice, the concept of mediation is interpreted in three different meanings:

1) Intermediary in the literal sense-an intermediate link of various participants in a business association;

2) In the economic sense, mediation is a mechanism for establishing communication between subjects of economic activity with the participation of a third party;

3) In the legal sense, mediation is economic transactions carried out by an intermediary on his behalf and at his own expense or on his behalf and at the cost of one of the parties, aimed at creating civil legal relations between the parties.

Now, scientists give the legal meaning of mediation in a narrow and broad sense. According to it, in the most general sense, mediation is a legal way of entering subjects of civil circulation into civil legal relations. Under it, issues ensure their ultimate economic interests by entering into indirect or direct legal contact with the help of real or legal actions of a third party – an intermediary. And mediation, in a narrow sense, is establishing a legal relationship between the client and a third party by the intermediary performing specific actions on his behalf and at the client's expense.

Following the new requirements of market relations, subjects of economic relations in carrying out entrepreneurial activity face many serious problems. A commercial intermediary has a special place in solving these problems. The activity of a commercial intermediary is: firstly, the activity that is carried out from the actions of an intermediary; secondly, the operation between the manufacturer of the goods and its delivery to the consumer; thirdly, the activity that promotes the emergence of a contract between the supplier of the goods and the consumer parties; fourth, the movement that encourages the conclusion of a trade agreement between the seller and the buyer for a specific fee (Korelsky 2005: 450).

In our opinion, we can highlight the characteristic feature of this mediation, which is inherent in all of the listed signs and allows us to come to a single stop. This is a sign of a contract, operation, or service that promotes

the conclusion of the main agreement between the consumer and the manufacturer of products. The direct relationship is the one that arises between the producer and the consumer, and the intermediary is involved in the intermediary relationship, making the economic relationship more complicated than ever.

The economic theory emphasizes three different advantages of commercial intermediation: situational advantage, that is, creating the possibility of consuming the production set of goods; reduction of costs from the spatial gap; temporal advantage, that is, saving time from the temporal interval of production and consumption (Egorov 2002: 121-125). All these advantages are provided from an economic point of view.

According to one of the research scientists, an intermediary in a legal sense, based on an intermediary agreement, on his behalf at his own expense, performs only specific actions to establish business relations between the client and a third party. In addition, he says that he does not have the right to make a deal but only plays a supporting role, succeeding both parties in making that deal.

And one of the scientists believes that the intermediary carries out any action to establish a connection between the two parties on his behalf at the client's expense. This action may or may not cause inevitable legal consequences for the parties. Under this concept, mediation gives a broad interpretation of mediation in a legal sense, indicating that the intermediary performs only specific actions and other legal actions in the interests of the transaction, the client (Ioffe 1975: 584).

The term mediation is used not only in civil law but also in financial law. Regarding intermediary transactions, intermediary transactions are found in tax payment legislation. However, it does not matter to the tax inspector whether the parties have concluded an assignment or commission agreement. Still, the tax rate charged about the intermediary activity of interest to him.

The legislation of Kazakhstan does not contain a single legislative act regulating intermediary activities. However, it cannot be said that the institution of mediation has not been formed because these services are widely used in practice. The proof of this is the adoption of legal norms regulating the activities of some professional intermediaries, the creation of associations of professional intermediaries, etc. Therefore, it will be more interesting to consider this institution's path of formation and emergence.

Intermediary service agreements, intermediary agreements, are also called intermediary transactions in a professional environment.

It occurs as a result of the implementation of intermediary activities. In practice, several contracts form the basis for the emergence of intermediary activities and a commission agreement. They are carried out under the conditions: assignment, commission-free action in the interests of others, paid services, transport expeditions, financing with a monetary claim, Agency Agreement, and commercial concession.

However, there is no clear list of general intermediary conditions. The agency agreement is included among those listed in the civil laws of the Republic of Kazakhstan. And there is a controversial issue as to whether the contract to act in the interests of the other without an assignment belongs to the intermediary conditions or is not mediated. Some scientists do not attribute this condition to an intermediary state and emphasize three different grounds for it. First, the so-called intermediary is unaware that he is acting in the interests of someone and is providing intermediary services. The second does not require remuneration, the third does not seek to establish a civil relationship between the acting parties without assignment in the interests of the other, and it prevents damage to himself or his property.

Therefore, even according to the legislation, the obligation to act in the interests of another without a task does not have an entrepreneurial character and does not consider an intermediary contract (Sekerin 2000: 157). However, the legislation does not specify that this agreement is not an intermediary. Therefore, it is sufficient to provide a comparative consideration of the contract of the assignment set in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and acting in the interests of another.

According to Article 846 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, «contract of assignment» means that under the contract of assignment, one party (principal) undertakes to perform a particular legal action on behalf of and at the expense of the other party (principal). The principal determines the steps and issues him a power of attorney. According to the norms of the Civil Code, the principal is obliged to pay remuneration to the principal if legislative acts or a contract provides for it.

Intermediary agreements also include a dealer agreement. The dealer contract is not specified in the essential civil legislation of the country. However, the concept of a dealer is a concept that is familiar

to all of us in practice. Significantly, the idea of a dealer is often found in the laws governing the securities market in our country. The dealer and the commission agent enter into the contract on their behalf, so the legal consequences for the transaction do not arise with the client but with the agent and the dealer.

Both must report to the client about their transactions (Skorokhodov 2007: 2-3). However, the dealer receives not only the right of ownership of the property received from the seller, like a commission agent. The commission agent always acts at the client's expense, and the dealer works at his own cost and risk (Sidorova 1999: 29). It does not allow dealer relations to apply the provisions relating to the commission agreement. The dealer agreement provides not only for the seller to sell the goods to the dealer but also for the dealer to undertake to distribute these goods to end users in the event of a specific definition.

The dealer undertakes to report information about the recipient of the goods since the seller organizes his activities per this information, having the opportunity to control the chapter of his product. So, the final economic effect for the seller will appear after this distribution by the dealer. Under the commission agreement, the financial interest of the principal is satisfied through the action of the commission agent, who, as a separate economic entity, makes a transaction in the interests of the principal on his behalf.

A feature of these conditions is the following. Here, direct legal and economic relations between the final buyer and the consumer and the seller are not established, and the result to the principal seeks the sale of his product or the possession of the goods with inevitable legal and economic consequences as a result of the activities of the dealer and commission agent.

In other words, both the dealer and the commission agent are considered intermediaries. The absence of direct contact of the commission agent or dealer with the counterparty is not a reason not to attribute the relationship arising from the commission or dealer agreement to the intermediary agreement.

One of the controversial issues regarding the types of Intermediary Services is the reasonable question of whether the activities of distribution (commercial concessionaires) are intermediary or not. At first, from the economic side, distribution activities are attributed to trade intermediation (Tynel 1999: 407). The distribution service does not act based on any

task. Still, it operates independently at its own risk, and producers act as commercial intermediaries in this connection node, helping to constantly deliver the goods produced by distributors to the consumer.

Mediation includes, but is not limited to, the mentioned relationship since the intermediary can also carry out specific actions to establish a legal relationship (Parkhacheva 2002: 415). Here we are talking only about contractual representation. And in compulsory legal representation, the legal representative participating in the transaction on behalf of an adolescent child and an incapacitated person is not an intermediary; firstly, no civil legal relationship can arise between the legal representative and this person.

Secondly, a child and an incapacitated person cannot exercise their civil legal capacity due to them; therefore, their legal representatives dispose of their property in a Marginal Way, concluding and executing transactions. Thirdly, all transactions are made by legal representatives at their own expense. Thus, there can be no mediation between legal representatives and these persons.

The peculiarity of intermediary activities based on a commission agreement is that some authors indicate that this is a trade intermediary, describing the commission agreement and determining the economic and legal nature of commission relations. Other authors define mediation as an economical category that regulates ties unrelated to commission relations that have nothing to do with the commission agreement. It should be noted that both definitions do not disclose the content of the concept of mediation. Therefore, it was first necessary to determine the content of the category of mediation. Then, considering this, we thought about the specifics of the implementation of mediation based on the commission agreement.

Intermediary services, carried out based on a commission agreement, are paid at all times because the contract of commission is a contract that is carried out on a paid basis at all times, unlike the arrangement of a similar assignment. The commission agent has the right to receive remuneration from the principal at all times, and even on the day when the payment is not specified in the contract, he may have such a right.

Direct mediation-by determining the contractual legal relationship between the first subject and the second subject, the intermediary establishes a contractual relationship only with one issue. And the intermediary of indirect mediation is in a mandatory contractual legal relationship with both entities.

This means that mediation is carried out based on a commission agreement and is considered indirect mediation. However, there is little need to divide the intermediary connection into this type. After all, mediation refers to indirect communication if the subjects enter a civil relationship directly or indirectly.

The importance of the place of the commission agreement in intermediary agreements is growing not only in Kazakhstan but also around the world, so the intermediary business activities carried out on its basis undoubtedly occupy a vital place.

Therefore, in addition to studying the legal issues of the commission agreement under the laws of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to analyze the legal regulation under the laws of the superpowers concerning these intermediary agreements. Thus, we consider it appropriate to conduct a comparative legal analysis of the civil legislation of the Republic of Kazakhstan in the scope of these treaties with the laws of these superpowers.

The main task of the commission agent in the commission agreement should be to conclude a transaction with a third party in the principal's best interests. Suppose the transaction was made by the commission agent on more favorable terms than indicated by the principal. In that case, the received trophy is divided equally between the parties unless otherwise provided by the contract.

Another characteristic feature of the commission agreement is the consensus of the deal. Peace of the contract of a commission-the contract is considered concluded from the moment the parties have clearly expressed their will to terminate the contract in the manner prescribed by law and have reached an agreement on the significant provisions of the contract. From a legal point of view, the emergence of a contract of transfer or non-transfer of an item constituting the subject of commission trade is not affected. But from the giant, on the one hand, it may not seem like this.

The principal and the commission agent may refuse to conclude the contract at any time, and if there is a concluded contract, the contract can be canceled without explaining the reason. In addition, if the principal does not provide and delays the goods at the right time, it is not indicated to apply such a measure of punishment as the payment of any forfeit since the principal is first interested in concluding the commission contract. In most cases, the acceptance of the property at the time of the conclusion of the agreement does not affect the consensus of the contract.

The conclusion and execution of the commission agreement, in turn, gives rise to two binding relationships – internal and external. The basis for the birth of an internal relationship is a commission agreement, which consists of the mutual rights and obligations of the principal and the commission agent. External relations in the commission arise from transactions that are concluded during the execution of the committee assignment. The commission agreement does not regulate these relations directly (Bezruk 1955: 156).

The subject of External Relations is the commission agent and the third party. The content of the obligation, which consists of External Relations, is formed from the scope of the transaction concluded by the commission agent. By exercising the duties and rights in these relations, the commission agent achieves the commission assignment.

The commission agent enters into external relations as a separate economic entity on his behalf. All rights and obligations arise with the commission agent directly to the superficial relationship. Therefore, since there is no direct connection between the principal and a third party, he cannot claim it now from the principal. Accordingly, the commission agent is responsible for the execution of the concluded transaction to a third party. This responsibility remains even after the transfer of the subject of the transaction to the principal, even if the principal himself performs the transaction.

If the principal also commits an offense during the execution of the transaction, the commission agent is responsible to the third party, respectively. According to it, the commission agent submits a claim against the principal only after reimbursing the losses caused to a third party. In turn, the principal cannot directly file a claim with the commission agent to the third party making the transaction.

However, the above procedure is not subject to either rule. First of all, it should be noted that the commission agent Acquires Certain rights from the transaction concluded by the commission agent, for which a contract has been concluded between a third party and the commission agent in the interests of the commission agent. The commission agent submits a claim to the committee on an obligation with a third party. As the scientific literature indicates, all the rights and obligations arising under the concluded transaction must be transferred by the commission agent to the committee. The reason for it firstly, the rights and obligations in respect of the transaction concluded between the commission agent and a third

party cease if it is carried out accordingly between the parties.

Therefore, the commission agent gives the result of the transaction to the committee and not the rights and obligations under the transaction. Secondly, the commission agent transfers the rights to a transaction with a third party to the committee only in case of improper execution by a third party. In other cases, the transfer of duties and rights to the committee for claims that occurred with a third party by the commission agent is not specified.

Here, seeing the relationship of the contract with the significant circumstances that occur in the individual, it is impossible to unanimously say that the contract of commission is a contract of personal reliability. However, we can agree that the entrepreneurial nature of the contract eliminates the personal-trust nature of the contract. Because although the commission agent acted in the interests of the intermediary principle, it cannot be said that there was a relationship of «trust».

Suppose the commission agent cannot foresee that the agent will not be able to make a profitable transaction for him. In that case, the commission agent's actions in the interests of the commission agent are dictated by the content of the commission obligation. In addition, the principal may terminate the contract from one party if they are convinced they do not fulfill the assignment given to the commission agent. And the commission agent is not responsible for non-fulfillment of the obligation of a third party to the principal, except in cases where he undertakes to fulfill the commitment by a third party.

In addition, the commission agent has the right to receive remuneration even if the contract is not executed by third parties, respectively, since the contract is paid. Under article 882 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the rights and obligations are transferred to the heir if the principal dies. In case of death of a citizen-principal, recognition of him as incapacitated, limited in a legal capacity, missing, as well as in case of liquidation of a legal entity-principal, the commission agent is obliged to continue performing the assignment assigned to him until appropriate instructions are received from the heirs or representatives of the principal.

In addition, in case of reorganization of a legal entity-commission agent, if within one month from the receipt of reorganization, the principal has not been notified of the termination of the contract, his rights and obligations are transferred to his

successors. On the contrary, with the commission agent's death, if the commission agent's insolvency occurs, the contract is terminated, and the succession is not carried out.

Here it is to establish whether the commission agreement has a personal reliability nature. Here, the individual reliability nature of the commission agreement is not as evident as in the assignment agreement, so it cannot be fully included in the fact that it has a personal reliability nature.

Thus, if we draw our conclusions, a commission agreement is a contract in which a commission agent from one party makes a transaction on his behalf, but at the expense of the principal, in the interests of the other party. The commission agreement is a bilateral, consensual, paid agreement. The commission agreement does not have a personal reliability character. The contract of commission is the obligation to provide services. In this case, an activity is an action of a legal nature aimed at making a transaction by a commission agent that does not have a material result. Still, changes terminate and appear the rights and obligations of a person.

Conclusion

In conclusion, we examined and studied the ideas of other authors formed in the theory of civil law regarding the contract of commission, domestic and foreign legislation, experience concerning the agreement of commission in civil law, one of the conditions for the provision of services in civil law, determined the compliance of this institution with the socio-economic situation in the Republic.

It should be noted that the commission agreement is one of the oldest institutions of contractual law. This is why the contract has been in practice for a long time: due to the many valuable properties of the contract of commission. Commission the price of the contract includes the special remuneration received in the case of commission remuneration. And when the commission agent executes the transaction in very favorable conditions, the profit from the income is not included in the price of the commission agreement.

Suppose, due to the fault of the commission agent, the property of the committee was destroyed or damaged due to the expiration of the assignment results, the risk of accidental destruction of the property. In that case, this should be transferred to the commission agent.

First of all, of course, the commission agent is interested in setting the deadline for payment of

remuneration to the commission agent. From the moment of expiration of this period, an increase in the monetary obligation can be established. In this case, these deadlines will be a significant contract provision.

Suppose the commission agent is responsible to the principal for a third party and performs a third party transaction in the principal's interests. In that case, the principal may not refuse to pay remuneration.

References

- Zinchenko S.A. Predprinimatelstvo i statýs ego sýbektov v sovremennom rossijskom prave. – Rostov-na Doný.: Izd-vo SKAGS, 1999. – 210 s.
- Dal V. Tolkovyj slovar živogo velikorysskogo jazyka: V 4-h t.- Izd. 2-e. – M.: Terra, 1994. – T2. – 350 s.
- Skorohodov S.V. Dogovor komissii po zakonodatelstvý RF i praktika ego primenennia v predprinimatelskoj deiatelnosti: dis. ... kand. ýrid. náyk: 12.00.03. – Tomsk, 2003. – 250 s.
- Novitskij I.B., Lýnts L.A. Obee ýchenie ob obiazatelstve. – M., 1950. – 660 s.
- Korelskij V.F., Gavrilov R.V. Birjevoj slovar. V3-h t. – M., 2005. – T3. – 450 s.
- Egorov A.V. Pomatie i priznaki posrednichestva v grajdanskom prave // IN «Ýrist». – 2002. -№1. – S. 121-125.
- Ioffe O.S. Obiazatelstvennoe pravo. – M., 1975. – 584 s.
- Sklovskij K.I. Predstavitelstvo v grajdanskom prave i protsesse. – Harkov, 1992. – 234 s.
- Skorohodov S.V. Pravovaja priroda posrednichestva // EJ-Ýrist. -№18. S. 2-3.
- Sidorova A.I. Posredniceskaia deiatelnost na rynke tsennyh býmag: avtoref. ... kand. ýrid. náyk: 12.00.03. – M., 1999. – 29 s.
- Tynel A., Fýnk Ia., Hvalei V. Kýrs mejdýnarodnogo torgogo prava. – Minsk, 1999. – 407 s.
- Parhachaeva M.A. Dogovor komissii: býhgalterskie, nalogovyj i grajdansko-pravovyje akty. – M.: ZAO «Izdatelskij dom» «Glavbýh», 2002. – 415 s.
- Bezryk N.A. Dogovor komissii po sovetsskomý grajdanskomý pravý. – M., 1955. – 156 s.

Г.Ж. Бегазова

Д. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru

КОРПОРАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАН ТУЫНДАЙТЫН ТАЛАПТАРДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ел экономикасын дамытуда корпоративтік қатынастар және корпоративтік басқару мәселелері өзектілікке ие. Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев өз Жолдауларында атап өткендей, елімізде ондаған ұлттық холдинг, мемлекетке тиесілі мыңдаған кәсіпорын, квазимемлекеттік ұйым жұмыс істейді. Алайда олардың жұмыс нәтижесі мен сапасы туралы мәселе бар және бір-екісінде ғана корпоративтік басқару жүйесі өз деңгейінде. Бұл қалған ұйымдарда корпоративтік басқару жүйесін дамыту керектігін көрсетеді. Оның экономикадағы орны маңызды, себебі халықаралық тиісті деңгейдегі корпоративтік басқару жүйесінің болмауынан кәсіпорындар мен ұйымдар қор биржасы арқылы қаржы тарта алмайды.

Мақалада автор «корпорация», «корпоративтік дау» ұғымына ғылыми тұжырымдама беріп, Корпоративтік даулардың жаңа санаттарын анықтау, олардың пайда болуы, заңды тұлғалар туралы материалдық азаматтық құқықтың новеллаларына талдау жүргізеді. Корпоративтік даулардың ведомстволық бағыныстылығын анықтауға байланысты өзекті проблемаларды, атап айтқанда, ведомстволық бағыныстылықтың қайшылықтарын анықтау және оларды тудырған себептерді түсіну және оларды шешу жолдарын ұсынады. Корпоративтік дауларды қатысты материалдық және іс жүргізу құқығының ерекшеліктеріне баса назар аударады. Сондай-ақ, Қазақстан экономикасының өтпелі кезеңінде «Акционерлік қоғам туралы» заңның кейбір бөлімдеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізіп, Акционерлік қоғамды басқару және іскерлік формасына тиімді нұсқасын ұсынады.

Түйін сөздер: корпорация, корпоративтік дау, акционерлік қоғам, заңды тұлға, акция, корпоративтік қатынастар, дивиденд, акцияға түскен табыс, акцияның нарықтық бағасы, сот, талап арыз.

G.Zh. Begazova

D.A. Kunaev Eurasian law Academy, Kazakhstan, Almaty
e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru

Some issues of securing claims arising from corporate legal relations

Issues of corporate relations and corporate governance are topical in the development of the country's economy. As President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev noted in his messages, dozens of national holdings, thousands of state-owned enterprises, and quasi-state organizations operate in the country. However, there is a question about the results and quality of their work, and only in one or two cases is the corporate governance system up to par. This suggests that in other organizations it is necessary to develop a corporate governance system. Its place in the economy is important, because due to the lack of an international corporate governance system of the appropriate level, enterprises and organizations cannot raise funds through the stock exchange.

In the article, the author gives the scientific concept of "corporation", "corporate disputes", analyzes the short stories of substantive civil law on the definition of new categories of corporate disputes, their occurrence, legal entities. Suggests ways to identify actual problems related to the definition of departmental subordination of corporate disputes, namely the contradictions of departmental subordination and understanding the reasons that caused them, and their resolution. Emphasizes the features of substantive and procedural law in relation to corporate disputes. In addition, during the transitional period of the economy of Kazakhstan, changes and additions are made to some sections of the law «On a joint-stock company», which provides an effective form of management and business of a joint-stock company.

Key words: corporation, corporate dispute, joint-stock company, legal entity, shares, corporate relations, dividends, earnings per share, share market price, court, lawsuit.

Г.Ж. Бегазова

Еварзийская юридическая академия имени Д. Кунаева, Казахстан, г. Алматы
e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru

Некоторые вопросы обеспечения исков, возникающих из корпоративных правоотношений

В развитии экономики страны актуальны вопросы корпоративных отношений и корпоративного управления. Как отметил в своих посланиях президент Республики Казахстан К. Токаев, в стране действуют десятки национальных холдингов, тысячи предприятий, принадлежащих государству, квазигосударственные организации. Однако есть вопрос о результатах и качестве их работы, и только в одном или двух случаях система корпоративного управления находится на своем уровне. Это говорит о том, что в остальных организациях необходимо развивать систему корпоративного управления. Его место в экономике важно, потому что из-за отсутствия международной системы корпоративного управления соответствующего уровня предприятия и организации не могут привлекать средства через фондовую биржу.

В статье автор дает научное понятие «корпорация», «корпоративные споры», проводит анализ новелл материального гражданского права об определении новых категорий корпоративных споров, их возникновении, юридических лицах. Предлагает пути выявления актуальных проблем, связанных с определением ведомственной подчиненности корпоративных споров, а именно противоречий ведомственной подчиненности и понимания причин, их вызвавших, и их разрешения. Подчеркивает особенности материального и процессуального права в отношении корпоративных споров. Кроме того, в переходный период экономики Казахстана вносятся изменения и дополнения в некоторые разделы закона «об акционерном обществе», что обеспечивает эффективную форму управления и бизнеса акционерного общества.

Ключевые слова: корпорация, корпоративный спор, акционерное общество, Юридическое лицо, акция, корпоративные отношения, дивиденды, доход на акцию, рыночная цена акции, суд, иск.

Кіріспе

Нарықтық қатынастарға өту жағдайында корпоративтік басқару, корпоративтік құқық саласының алатын орны ерекше. Ел президенті Қ. Тоқаев өз сөзінде, еліміздегі кәсіпорындар мен квазимемлекеттік ұйымдардың жұмысында, басым көпшілігінде корпоративтік басқару жүйесі қалыптаспағандығын, корпоративтік басқару жүйесінің экономика саласындағы маңыздылығы сол, халықаралық тиісті деңгейдегі корпоративтік басқару жүйесінің болмауынан кәсіпорындар мен ұйымдар қор биржасы арқылы қаржы тарта алмайтындығын алға тартады.

Корпорация заңды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысаны ретінде қарастырылмағандықтан, корпорация акционерлік қоғамдармен теңдестіріледі. Сол себепті, корпоративтік құқық ұғымын талдау барысында бұл құқық саласын акционерлік қоғамдардың қызметімен байланыстыру қажет. Акционерлік қатынастар акционерлердің басқаруға және пайданы бөлуге қатысуын қамтамасыз етеді. Корпоративтік қатынастарды дамыту стратегиясын жүзеге асыру құрылтайшылардың пайда табуға деген, сондай-ақ акциялардың бағасының өсуіне деген қызығушылықтарын көтеруге ықпал ететінін, мемлекет экономикасының тұрақтылығын қамтамасыз

ету және тұтынушылардың банк өнімдеріне деген жағдайларын жақсартуға көмектеседі.

Айта кету керек, дамыған нарықтық қатынастар жағдайында бір акцияға түскен табыс, компанияның бір акциясының нарықтық бағасына әсер ететін ең маңызды көрсеткіштердің бірі болып табылады, ол өкілетті статистикалық зерттеулермен дәлелденген.

Мемлекеттің дамуының негізгі басымдықтарының бірі – қаржы сауаттылығы болып табылады. Халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру бағдарламаларын жетілдіру мәселесі Мемлекет басшысының Жолдауларында да айтылып жүр. Ұлттық банк, Қор биржасы, Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі бүгінде бұл жұмыстарды атқарып жатыр, алайда облыстарда, аймақтарда қаржы сауаттылығы мәселесі әлі де төмен. Қ. Тоқаевтың монополияға қарсы агенттікті қайта құру туралы бастамасы және оның тікелей Президентке бағынышты болуы, квазимемлекеттік секторды қысқарту, мемлекеттік қызметкерлер санын 10%-ға, ал келесі жылы 15%-ға қысқарту жөніндегі ұсынысы орынды. Осы үдерістерден үнемделген қаржы мемлекеттік қызметкерлердің жұмыс сапасын арттыруға бағытталуы тиіс (<https://egemen.kz/article/248771-korporativtik-basqaru-qogham-ushin-manhyzdy>).

Азаматтық құқық доктринасында «корпорация» ұғымына қатысты ғалымдардың ұсыныстарының саны жетіп артылады. Бұл термин Қазақстанға келіп, енді қолданыла бастады, себебі «корпорациялар» құқықтық категория ретінде англо-саксондық құқық жүйесінде көбірек танымдылыққа ие. Сондықтан корпоративтік даулардың пайда болу кезеңдерін талдау және қарастыру үшін мәселенің тарихына жүгіну қажет деп санаймыз, сонымен қатар «корпорация» ұғымының мағынасын түсіну қажет.

Жаһандану жағдайында корпорациялар негізгі шаруашылық жүргізуші субъектілерге айналатын экономикалық ортаны құрайды. Осыған байланысты корпорацияларды басқару істері, әсіресе корпоративтік дауларды шешу істері ерекше назар аударуды қажет етеді.

Процесс үшін корпоративтік даудың маңыздылығын бағалау акционерлік қоғамдарды дамыту үшін бұл институт бірден сындарлы және деструктивті функцияларды орындай алатындығын атап өткен жөн.

Корпоративтік дауларды басқару, шаруашылық жүргізу бұл акционерлердің не қатысушылар мен заңды тұлғалардың басқару органдарының араларында туындаған үлкен келіспеушіліктер деп қарастыруға болады.

Тұтастай алғанда, корпоративтік даулардың нысаны мүлік және оған қатысты дауларды құрайды. Іс жүзінде корпоративтік дауларға мемлекет көп жағдайда қатыспайды, аталмыш даулар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес реттеліп, тәжірибеде корпоративтік даулардың 74% маманданғырылған экономикалық соттарда қаралады.

Бүгінгі таңда корпоративтік даулар қазақстандық бизнес алаңында өзектілікке ие және де сот органдарында корпоративтік санаттағы істердің саны едәуір арта түсуде.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде заң ғылымында және онымен байланысты әлеуметтік ғылымдарда қолданылатын танымның жалпы ғылыми әдістері қолданылды. Оның ішінде азаматтық құқық саласына тән жеке-құқықтық әдістер де, кәсіпкерлік құқыққа тән тарихи, салыстырмалы талдау, нормативтік-логикалық, синтездеу, жүйелі-құқықтық, талдау және т.б. жария-құқықтық әдістер де қолданылды. Сондай-ақ қолданыстағы бірқатар нормативтік құқықтық

актілер мен заңнамалар негізге алынды. Жұмысты жазу барысында ғылыми танымның келесі әдістері қолданылды: талдау, синтез, абстракция, жалпылау, ұқсастық және т.б.

Корпоративтік құқық саласы бойынша субъектілердің құқықтарының заңнамалық реттелуін зерттеп жүрген отандық және ресейлік құқықтанушылар атап айтсақ, Ю.Г. Басин, Ф.С. Карагусов, С.В. Баженов, А.Ю. Бушев, А.Г. Диденко, М.К. Сүлейменов, С.А. Димитрова, В.Н. Уваров, И.В. Межибовская, Б.А. Эстемирова, Б.А. Жетписбаев, Е.А. Суханов, А.А. Зурбаян, А. Байков және т.б. ғалымдардың еңбектері пайдаланылды.

Талқылаулар мен нәтижелер

Алдымен, корпоративтік құқықтық қатынастар саласына тоқталмас бұрын «корпорация» сөзінің ұғымына тоқталу қажет. Бұл терминнің алғашқы түсінігі римдік жеке құқықта келтірілген. «Корпорация» латын тілінен «corporatio» «қоғам, одақ, кәсіптік немесе таптық мүдделер қауымдастығымен біріктірілген адамдардың жабық тобы» дегенді білдіреді (Баженов 2008). Қазіргі халықаралық жеке құқықтағы «корпорация» термині әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандары бар капиталдың кәсіпкерлік бірлестіктері деп түсінілетін ұжымдық ұғым ретінде қарастырылады (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30956110).

Белгілі заңгер ғалым Ю.Г. Басин «корпорация – құқық теориясы мен құқықтық практикаға да белгілі ұғым» деп қарастырады (Басин 2003:135). Шетел заңнамаларында корпорация – заңға сәйкес тұлғалардың ұйымы ретінде құрылған заңды тұлға түсініледі (Басин 2003:18). Ал, ұлттық заңнамада корпорация заңды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысанының бір түрі ретінде емес, орнына акционерлік қоғаммен байланыстырылады. Акционерлік қоғам – өз қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатымен акциялар шығаратын заңды тұлға танылады (Еремичева 2012, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51039594).

Ф.С. Карагусовтың пікірінше, корпоративтік құқық «бастапқыда азаматтық-құқықтық қатынастардың жеке түрі ретінде пайда болған, кейіннен нарықтық қатынастар жағдайында корпоративтік құқықтық пәні кеңейе түсті» (Карагусов 2010а: 87). Кейбір ғалымдар «корпоративтік құқық кәсіпкерлік құқықтың институты болып табылады және корпорацияларды құру, олардың қызметін реттеуге қатысты

туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған нормалар жиынтығы» деп санайды (Карагусов 2011б: 99).

Корпоративтік қатынастар бұл шаруашылық субъектілерін құру және олардың қызмет етуімен байланысты жүзеге асырылатын қоғамдық қатынастар. Корпоративтік қатынастар заңды тұлғаның ішінде туындайтын қоғамдық қатынастарды, яғни қоғамды басқару, олардың қызметіне байланысты акционерлердің құқықтары, сондай-ақ, корпорацияның заңды тұлға ретіндегі кәсіпкерлік қызметімен байланысты қатынастарды реттейді.

Корпоративтік құқықтық нормалар, біріншіден, шаруашылық субъектілерінің құқықтық мәртебесі мен оларды құруды анықтауға, екіншіден, шаруашылық субъектілерінің қызмет ету тәртібін анықтауға негізделген.

Корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектілеріне корпорация, қоғамның басқару органы, қоғамның құрылтайшылары және корпоративтік хатшы жатады. Корпоративтік хатшының құзыреті қоғамның ішкі құжаттарында айқындалады. Корпорацияның ішкі қатынастарын реттейтін негізгі құжат ол – құрылтай шарты болып табылады. Құрылтай шарты әрбір құрылтайшының шартқа қол қоюы арқылы жазбаша нысанда жасалатын құжат. Егер жалғыз құрылтайшы болса, онда оның шешімі жазбаша нысанда ресімделеді. Құрылтай шартындағы мәліметтер коммерциялық құпия болып табылады. Құрылтай шарты мемлекеттік органдарға, сондай-ақ үшінші тұлғаларға қоғамның шешімі бойынша не Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген жағдайларда ғана берілуге тиіс.

Қазіргі таңда елімізде корпоративтік қатынастар даму үстінде және бұл қатынастар нарықтық қатынастармен қатар дамиды. Корпоративтік құқық азаматтық құқық саласының бір бөлігі болып табылғандықтарн, осы құқық саласының азаматтық құқық жүйесінде алатын орнын анықтау қажет.

Қазіргі уақытта ғылыми доктринада, құқықтың жекелеген көздерінде және сот актілерінде корпоративтік қатынастар субъектілері, оның ішінде акционерлік құқықтық қатынастар арасындағы келіспеушіліктерді, дауларды және қарсылықты анықтау үшін «корпоративтік даулар» термині қолданылады. Біздің заңнамада «корпоративтік даулар» ұғымы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне корпоративтік дауларды шешу мәселелері бойынша өзгерістер

мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 5 шілдедегі Заңы (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30194034) қабылданғанға дейін болған емес, онда Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 24-бабының екінші бөлігі жаңа редакцияда баяндалған (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30194034).

Заң шығарушы корпоративтік дауларға заңды тұлғалар арасындағы даулар (коммерциялық емес ұйымдар арасындағы дауларды қоспағанда), сондай-ақ заңды тұлға және (немесе) оның акционерлері (қатысушылары, мүшелері) тарапы болып табылатын даулар жатады:

1) заңды тұлғаны қайта ұйымдастыруға немесе таратуға байланысты даулар;

2) акционерлердің (қатысушылардың, мүшелердің) мүдделерін қозғайтын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде және (немесе) заңды тұлғаның құрылтай құжаттарында белгіленген мәмілелер жасау тәртібін бұзуға байланысты заңды тұлға органдарының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) дау айту туралы заңды тұлға акционерлерінің (қатысушыларының, мүшелерінің) талаптарынан туындайтын даулар;

3) акцияларға және өзге де бағалы қағаздарға құқықтарды ескерумен байланысты бағалы қағаздар рыногына кәсіби қатысушылардың қызметінен туындайтын даулар;

4) акциялар шығарылымын, сондай-ақ Эмитенттің акцияларды орналастыру, сатып алу, сатып алу процесінде жасалған мәмілелерді мемлекеттік тіркеуді жарамсыз деп тануға байланысты даулар.

Корпоративтік дауларды шешу кезінде соттар ҚР Азаматтық кодексінің (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30194034), ҚР 02.05.1995 жылғы «Шаруашылық серіктестіктер туралы» Заңын (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061), 05.10.1995 жылғы «Өндірістік кооператив туралы» Заңын (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061), 22.04.1998 жылғы «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы» Заңын (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002486_), 13.05.2003 жылғы «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның нормаларын, сондай-ақ ҚР Жоғарғы Соты 10.07.2008 жылғы «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулыны (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30197921) басшылыққа алады.

Жоғарыда аталған заңмен қатар ҚР АПК-нің 30-бабына өзгерістер енгізілді, осыған байланысты корпоративтік даулар тек мамандандырылған ауданаралық экономикалық соттардың қарауына жатқызылады. Ал, бұған дейін мұндай даулар жеке немесе заңды тұлғалар – дау тараптарының мәртебесіне байланысты аудандық және экономикалық соттарда көзделген болатын. Заңды тұлғалардың көпшілігінде оның қатысушылары (акционерлері, мүшелері) жеке тұлғалар болғандықтан, мұндай дауларды негізінен аудандық (қалалық) соттар шешіп келді. Даудың соттылығы туралы мәселелерді шешкен кезде экономикалық соттарға коммерциялық ұйымдар болып табылатын заңды тұлғаларға қатысты корпоративтік даулар ғана қарастырылатындығын ескеру қажет. Коммерциялық емес ұйымдардың қатысушылары (мүшелері) арасындағы даулар корпоративтік дауларға жатпайды, сондықтан мұндай даулар аудандық (қалалық) соттарда шешілуге жатады.

ҚР АПК 24-бабының екінші бөлігінде корпоративтік дауларға жатқызылған талаптардың толық тізбесін қамтылады. Сонымен қатар, 1998 жылғы 22 сәуірдегі № 220 «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» ҚР Заңының 34-бабында серіктестікке қатысушының үлесін сот тәртібімен мәжбүрлеп сатып алу, серіктестікке қатысушының және серіктестіктің өзі кінәлі қатысушы келтірген зиянды өтеуді талап ету құқығы, қатысушының өз қатарынан шығуын талап ету құқығы көзделген (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30197921). Алайда, заңның қолданыстағы редакциясы мұндай дауларды корпоративтік даулар санатында деп санамайды. Осыған байланысты, заңдағы бұл олқылықты АПК-нің 24-бабы 2-тармағының 2-абзацын «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» ҚР Заңының 34-бабында көрсетілген даулардың түрін баяндай отырып, 5) тармақшамен толықтыра отырып ғана жоюға болады.

Бұл мәселені заңнамалық деңгейде шешкенге дейін корпоративтік даулардың аталған түрі, бірақ мұндай заңға жатқызылмаған, экономикалық соттарда емес, республиканың аудандық соттарында шешілуге жатады. Жалпы жиналыстар шешімдерінің заңдылығы туралы дауларды қарау кезінде осы мәселе бойынша заңнаманың ерекшеліктерін ескеру қажет. Мәселен, ҚР Азаматтық кодексінде де, «Акционерлік қоғамдар туралы» ҚР Заңында

да серіктестікке қатысушылардың немесе акционерлердің жалпы жиналысының шешімі қандай жағдайда жарамсыз деп танылуы мүмкін екендігі туралы арнайы нұсқаулар жоқ.

«Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы» ҚР Заңының 47-бабының 9-тармағында ғана мұндай нормалар бекітілген. Құқықтың бұл нормасында : «күн тәртібіне енгізілген мәселелерді талқылау басталғанға дейін жалпы жиналыс кворумды белгілеуге міндетті. Бұл талапты орындамау кворумның бар екендігі анықталғанға дейін жалпы жиналыс қабылдаған барлық шешімдердің жарамсыздығына әкеледі». Сондай-ақ, осы Заңның 50-бабын сәйкес, Жауапкершілігі шектеулі серіктестікке қатысушылардың жалпы жиналысының осы Заңда, серіктестіктің жарғысында немесе серіктестіктің ішкі қызметін реттейтін қағидаларда және өзге де құжаттарда белгіленген жалпы жиналысты өткізу және шешімдер қабылдау тәртібін бұзатын қабылданған шешімі, сондай-ақ жалпы жиналыстың заңға не серіктестіктің жарғысына қайшы келетін шешімі, оның ішінде серіктестікке қатысушының құқықтарын бұзатын шешім, серіктестікке қатысушының өтініші бойынша сот толық немесе ішінара жарамсыз деп тануы мүмкін, дауыс беруге қатыспаған немесе даулы шешімге қарсы дауыс берген. Мұндай өтініш серіктестікке қатысушы болған шешім туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап алты ай ішінде, ал егер ол шешім қабылдаған жалпы жиналысқа қатысқан болса, онда бұл шешім жалпы жиналыс қабылдаған күннен бастап алты ай ішінде берілуі мүмкін (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51009179).

Яғни, заңда жалпы жиналыс шешімінің жарамсыздығы міндетті түрде бір ғана бұзушылыққа әкеп соқтыратыны анықталады – кворум белгіленгенге дейін шешім қабылдау, қалған бұзушылықтарға қатысты соттың оларды жиналыстың жарамсыздығы үшін негіз деп тану құқығы белгіленген. Осыған байланысты заңның осы нормасын түзетуге «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10 шілдедегі № 2 нормативтік қаулысы қабылданды (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30197921), онда серіктестікке қатысушылардың жалпы жиналысының шешімдерін жарамсыз деп тану негіздері, сондай-ақ жалпы жиналысты шақыру тәртібін бұзу ұғымы келтіріледі.

«Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» ҚР Заңының 52-бабы 2-тармағына сәйкес, үшінші тұлғалармен қарым-қатынаста жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің өзі белгілеген серіктестіктің атқарушы органының өкілеттіктеріне қойылатын шектеулерге сілтеме жасауға құқығы жоқ. Бұл ретте заң белгіленген шектеулерді бұза отырып, өзінің атқарушы органы үшінші тұлғамен жасаған мәмілеге дауласу кезінде серіктестікке «мәміледегі екінші тарап мұндай шектеулер туралы көрінеу білуге тиіс екенін» дәлелдеу кезінде міндеттеме жүктемейді. Сонымен қатар, ҚР АҚ 159-бабының 11-тармағына сәйкес, Заңды тұлғаның осы Кодексте, Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілерінде немесе құрылтай құжаттарында нақты шектелген қызмет мақсаттарына қайшы келетін етіп, не оның органының жарғылық құзыретін бұза отырып жасасқан мәмілесі, егер мәміледегі басқа тараптың мұндай бұзушылықтар туралы білгені немесе білуге тиіс болғаны дәлелденсе, заңды тұлғаның немесе оның құрылтайшысының (қатысушысының) мүлік иесінің талап қоюы бойынша жарамсыз деп танылуы мүмкін (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061).

Иерархия бойынша әртүрлі нормативтік құқықтық актілермен бірдей қатынастарды реттеуде қайшылық орын алады. «Рейдерлік» (бизнесті немесе құнды объектілерді басып алу) жағдайларын болдырмау мақсатында – заңды тұлғаның атқарушы органының мәміледе екінші Тараптың өкілдерімен, органның жарғылық құзыретін бұза отырып мәміле жасау кезінде немесе заң актілерінде немесе құрылтай құжаттарында белгіленген мүлікті иеліктен шығаруға басқа да тыйым салуларды айналып өту кезінде зиянды келісім жағдайларын болдырмау мақсатында ҚР Азаматтық кодексінің және «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы» ҚР Заңының нормаларын өзгерту қажет деп есептейміз.

Біздің пікірімізше көзқарасымызда ҚР АҚ 11-тармағының 159-бабынан және «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» ҚР Заңының 2-тармағының 52-бабынан талапкердің атқарушы органның құзыретінде қандай да бір шектеулердің болуы туралы мәміледе екінші Тараптың хабардар болуы туралы мән-жайларды дәлелдеу қажеттілігі туралы ережені алып тастау ұсынылады. Мәміледегі екінші тарап, жоғарыда айтылғандай, шарт талап-

тарында заңды тұлғаның жарғысы негізінде әрекет ететін мәміледе тараптың өкілі туралы деректер келтірілгендіктен тұлғалар немесе сенімхаттармен, құрылтай құжаттарымен танысу, атқарушы органды сайлау туралы жалпы жиналыстың шешімі арқылы мәміле жасасушы тұлғаның өкілеттіктерін белгілеуде тиісті тексеруді көрсетуі қажет.

Сот практикасында серіктестікке қатысушылардың құқықтарын бұзу дәрежесі сияқты жағдайды бағалауда мәселе туындайды. Мәселен, «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10 шілдедегі № 2 нормативтік қаулысының 12-тармағында қатысушылардың жалпы жиналысының заңда, серіктестіктің жарғысында немесе қағидаларда және өзге де құжаттарда белгіленген жалпы жиналысты өткізу және шешімдер қабылдау тәртібін бұза отырып қабылданған шешімі көрсетілген, серіктестіктің ішкі қызметін реттейтін (мысалы, егер күн тәртібіне енгізілген мәселелерді талқылау басталғанға дейін жалпы жиналыс кворум белгілемесе), сондай-ақ заңға не серіктестік жарғысына қайшы келетін жалпы жиналыстың шешімін, оның ішінде серіктестікке қатысушының құқықтарын бұзатын шешімді сот дауыс беруге қатыспаған немесе даулы шешімге қарсы дауыс берген серіктестікке қатысушының өтініші бойынша толық немесе ішінара жарамсыз деп тануы мүмкін (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30197921).

Іс жүзінде соттар талапкер көрсеткен заңнаманы бұзу фактісін анықтаумен шектелмейтінін көрсетті. Жиналыстың шешімін жарамсыз деп тану үшін сот оның талапкердің құқықтары мен заңды мүдделерін қаншалықты бұзғанын, талап қоюды қанағаттандыру нәтижесінде басқа адамдардың құқықтарын едәуір бұзуға жол берілмейтінін анықтайды – және осының негізінде ғана талап қоюдың негізділігі туралы қорытынды жасайды. Осыған байланысты соттарға ЖШС қатысушылары мен акционерлерінің жалпы жиналысының шешімін жарамсыз деп тану үшін тек бір немесе басқа бұзушылық фактісін анықтау жеткіліксіз екенін сондай-ақ, талапкердің құқықтарының бұзылу дәрежесін, нақты іс үшін елеулі маңызы бар істің барлық өзге мән-жайларын ескеру қажет.

Салыстырмалы түрде көрші Ресей мемлекетінің корпоративтік даулары туралы нормаларды қолдану тәжірибесінде бұл мәселелер егжей-тегжейлі реттелгенін атап өтуге

болады. Мәселен, Акционерлік қоғамдар туралы және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер туралы заңдарда «сот істің барлық мән-жайларын ескере отырып, егер өтініш берген акционердің, қоғамға қатысушының дауыс беруі дауыс беру нәтижелеріне әсер ете алмаса, жіберілген бұзушылықтар елеулі болып табылмаса және шешім шағымданатын шешімді күшінде қалдыруға құқылы» (http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8743/).

Автордың пікірінше, бұл норма тиісті қазақстандық заңнаманың жалпы принциптері мен мағынасына сәйкес келеді, алайда шешім қабылдау кезінде есепке алынуға жататын мән-жайларды нақтырақ көрсетеді. Осыған байланысты «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» ҚР Заңының 50-бабына осындай толықтырулар енгізуді ұсынуға болады.

Қорытынды

Корпоративтік дауларды талдаудан көре-тініміздей, корпоративтік даулардың екі түрін өзекті деп тануға болады, олар, қатысушының қатысушылардың жалпы жиналыстары шешімдерінің заңдылығына дау айтуы және қатысушының серіктестік жасаған мәмілелердің дауласуы болып табылады. Мұндай дауларды шешу кезінде мәмілені жасасушы заңды

тұлғаның атқарушы органының өкілеттіктерін шектеу туралы мәміледе Тараптың білгені немесе білуі туралы мән-жайдың анықталуы белгілі бір қиындық тудырады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында ұлттық заңнаманы жетілдіруде келесідей шешімдерге келуге болады :

1. ҚР «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» ҚР Заңының 2-тармағының 52-бабынан талапкердің атқарушы органның құзыретінде қандай да бір шектеулердің болуы туралы мәміледе екінші Тараптың хабардар болуы туралы мән-жайларды дәлелдеу қажеттілігі туралы ережені алып тастау ұсынылады.

2. «Рейдерлік» (бизнесті немесе құнды объектілерді басып алу) жағдайларын болдырмау мақсатында – заңды тұлғаның атқарушы органының мәміледе екінші Тараптың өкілдерімен, органның жарғылық құзыретін бұза отырып мәміле жасау кезінде немесе заң актілерінде немесе құрылтай құжаттарында белгіленген мүлікті иеліктен шығаруға басқа да тыйым салуларды айналып өту кезінде зиянды келісім жағдайларын болдырмау мақсатында ҚР Азаматтық кодексінің және «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы» ҚР Заңының нормаларын өзгерту қажет деп есептейміз.

Әдебиеттер

«Корпоративтік басқару қоғам үшін маңызды» Ғаділбек Әкім, әлеуметтанушы. 15 қыркүйек 2020 жыл. <https://egemen.kz/article/248771-korporativitik-basqaru-qogham-ushin-manhyzdy>

Баженов С.В. Исторические корни понятия «корпорация» в правовой сфере Древнего Рима // Журнал «Современные проблемы науки и образования». – 2008. – №6.

Концепция развития корпоративного законодательства Республики Казахстан (Министерство юстиции РК, март 2011 года) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30956110.

Басин Ю.Г. Коммерческие корпоративные отношения и юридическая ответственность. В издании «Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву». – Алматы: АЮ-ВШП «Адилет», НИИ частного права КазГЮУ, 2003. – С. 135.

Корпоративное право: учебное пособие под ред. И.А. Еремичева, Е.А. Павлова, ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2012 г. - 499 с.

Акционерлік қоғамдар туралы 2003 жылғы 13 мамырдағы № 415-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы (2023.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51039594

Карагусов Ф.С. Основы корпоративного права учебное пособие. – Алматы (Казахстан): Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2010. – 280 с.

Карагусов Ф.С. Основы корпоративного права и корпоративное законодательство Республики Казахстан. Издание второе, дополненное. Алматы: Бастау, 2011. 368 с.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне корпоративтік дауларды шешу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2008 жылғы 5 шілдедегі № 58-ІV Қазақстан Республикасының Заңы. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30194034

«Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексі (2023.12.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32683909

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2022.24.11. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061

«Шаруашылық серіктестіктері туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 2 мамырдағы № 2255 Заңы (2021.24.11. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51003646.

«Өндірістік кооператив туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 5 қазандағы N 2486 Заңы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002486_

Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы Қазақстан Республикасының 1998 ж. 22 сәуірдегі № 220-І Заңы (2021.24.11. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51009179

«Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер жөніндегі заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10 шілдедегі № 2 Нормативтік Қаулысы (2018.29.06. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30197921

Федеральный закон от 26.12.1995 N 208-ФЗ (ред. от 07.10.2022, с изм. от 19.12.2022) «Об акционерных обществах» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2023). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8743/

References

«Korporativtik baskaru kogam ushin manyzdy» Gadilbek Akim, Aleumettanushy [“ Corporate Governance is important for society “ Gadilbek Akim, sociologist.]. 15 kyrkuyek 2020 yzhyl <https://egemen.kz/article/248771-korporativtik-basqaru-qogham-ushin-manhyzdy>.

Bazhenov S.V. Istoricheskiye korni ponyatyа «korporatsya» v pravovoi sfere Drevnego Rima // Zhurnal «Sovremenniyе problem nauki i obrazovaniya» [Historical Foundation “Corporation” in the right sphere of the Ancient Rome // journal “Modern Problems of Science and education”]. – 2008. – №6.

Kontsepsya razvityа korporativnogo zakonodatelstva Respubliki Kazakhstan (Ministerstvo yustitsyi RK, mart 2011 goda) [Concept of development of corporate legislation of the Republic of Kazakhstan (Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, March 2011)] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30956110.

Basin Y.G. Kommercheskiye korporativniye otnosheniya i yurydycheskaya otvetstvennost. V izdaniі «Basin Y.G. Izbranniyе Trudy po grazhdanskomu pravu» [Commercial Corporate Responsibility and legal responsibility. In the announcement “Basin Yu. G.the labor of citizens”]. – Almaty: AY-VSHP «Adilet», NII chastnogo prava KazGYU, 2003. – S. 135.

Korporativnoe parvo : uchebnoe posobiye pod red. I.A. Eremchiyeva, E.A. Pavlova [Corporate Law: educational post Ed. I. A. Eremicheva, E. A. Pavlova], YNITI-DANA; Zakon i pravo, 2012 g.- 499 s.

Aktsyanerlik kogamdar turaly 2003 jylgy 13 мамыrdagy No. 415-III Kazakhstan Respublikasynyn Zany (2023.01.01 berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen) [Law of the Republic of Kazakhstan dated May 13, 2003 No. 415-II on Joint Stock Companies (with amendments and additions made on 01.01.2023)]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51039594

Karagusov F.S. Osnovy korporativnogo prava uchebnoe posobiye. – Almaty (Kazakhstan) : Nauchno-izdatelskiy tsentr Kaspiiskogo obshestvennogo universiteta [he main corporate values of the educational institution. – Almaty (Kazakhstan): scientific and educational center of the Caspian public university], 2010. – 280 s.

Karagusov F.S. Osnovy korporativnogo prava i korporativnoe zakonodatelstvo Respubliki Kazakhstan [fundamentals of corporate law and corporate law of the Republic of Kazakhstan]. Izdaniye vtoroe, dopolnennoe. Almaty: Bastau, 2011. 368 s.

«Kazakhstan Respublikasynyn keibir zanamalyk actileryne korporativtik daulardy sheshu maseleleri boyinsha ozgerister men tolyktyrular engizu turaly 1 2008 Zhylgy 5 shildedegi No 58-IV Kazakhstan Respublikasynyn Zany [law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2008 No. 58-IV” on amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the resolution of corporate disputes”]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30194034.

«Kazakhstan Respublikasynyn Azamattyk Procestik kodeksi» Kazakhstan Respublikasynyn 2015 Zhylgy 31 kazanandy No 377-V Kodeksi (2023.12.01. Berilgen ozgerister men tolyktyrularmen) [Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan “ Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V (with amendments and additions made on 12.01.2023)]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32683909.

Kazakhstan Respublikasynyn Azamattyk kodeksi (Zhalpy bolim) (2022.24.11. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen) [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General part) (with amendments and additions made on 24.11.2022)]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061.

«Sharuashylyk seriktetikteri turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 1995 zhylgy 2 мамыrdagy No 2255 Zany (2021.24.11. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen) [Law of the Republic of Kazakhstan dated May 2, 1995 No. 2255” on business partnerships “ (as amended and supplemented on 24.11.2021)]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51003646.

«Ondiristik kooperativ turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 1995 zhylgy 5 kazandagy N 2486 Zany. «Adilet» Kazakhstan Respublikasynyn normativtyk quqyqtyk aktylerynyn aqparattyq-kukykyktyk zhyyyesi [of the Republic of Kazakhstan dated October 5, 1995 No. 2486” on a production cooperative”. Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan” Adilet”] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002486>

«Zhauapkershiligi shekteuli zhane kosymsha zhauapkershiligi bar seriktestikter turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 1998 zh. 22 sauirdegi No 220-I Zany (2021.24.11. berilgen ozgerister men toliqtirularmen) [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 22, 1998 No. 220-I on limited liability and additional liability partnerships (with amendments and additions made on 24.11.2021)]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51009179.

«Zhauapkerligi chekteuli zhane kosymsha zhauapkershiligi bar seriktestikter zhonindegi zannamany koldanudyn keibir maseleleri turaly» Kazakhstan Respublikasynyn Zhogargy Sotining 2008 zhylygy 10 shildedegi № 2 Normativtik Kaulysy (29.06.2018 berilgen ozgerister men tolyktyrularmen) [Normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 2008 No. 2” on some issues of application of legislation on limited liability and additional liability partnerships “ (with amendments and additions made on 06.29.2018).]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30197921.

Federalnyi zakon ot 26.12.1995 N 208-FZ (red. ot 07.10.2022, s izm. ot 19.12.2022) «Ob aktsionerlykh obshestvah» (s izm. i dop., vstup. v silu c 01.01.2023) [Federal law of 26.12.1995 N 208-FZ (Ed. from 07.10.2022, with ISM. from 19.12.2022)” Central Joint Stock companies “ (ISM. and the ball., vstup. in silhouette from 01.01.2023)]. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8743/.

3-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРС
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 3
**NATURAL RESOURCE
AND ENVIRONMENTAL LAW**

Раздел 3
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

И.С. Несипбаева¹ , О.Ж. Несипбаев² , А.И. Рзабай^{3*}

¹Ш.Мұртаза атындағы Тараз инновациялық институты, Қазақстан, Тараз қ.

²Оңтүстік аймағы әскери прокуратурасы, Қазақстан, Тараз қ.

³М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан, Тараз қ.

*e-mail: toty_r@mail.ru

ТАБИҒИ ЖАЙЫЛЫМДАРДЫ ОРНЫҚТЫ БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жер көлемі жағынан әлемдегі мемлекеттердің озық қатарынан орын алатын елімізде, әлі де жер дауы, оның ішінде табиғи жайылым жерлерін ұтымды пайдалану мен оларды қорғау мәселесі күн тәртібінен түскен емес. Ресми деректерге сәйкес, республикамызда 94,3 млн гектар жайылым жерлері қолданысқа берілген.

Жайылымдық жерлердің 36 пайызы ғана мал шаруашылығына пайдаланылады, ал қалған үлесі бос жерлер қатарында. Көдеге жарамай жатқан жайылым жерлерінің басым бөлігі заңды тұлғалардың, яғни Президенттің сөзімен айтқанда, «латифундистердің» иелігінде. Жайылым жерлерге қатысты Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2021 жылғы 26 қаңтардағы Үкіметтің кеңейтілген отырысында жеке тұлғалардың меншігіне өтіп кеткен жайылымдық жерлерді мемлекетке қайтарып, ауыл халқының игілігіне қызмет етуді тапсырған болатын.

2017 жылы 20 ақпанда «Жайылымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (бұдан әрі-Заң) қабылданды. Заң жайылымдық жерлерді тиімді реттеуді дамытуға, оның ішінде жайылымдарды ұтымды пайдалануға және олардың инфрақұрылымын жақсартуға, жердің тозу процестерінің алдын алуға бағытталған. Заңның 13-15-баптарына және Жер кодексінің 84-бабына сәйкес қабылданған нормалар мал өсірумен айналысатын шаруашылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған жайылымдық жерлерді ұтымды пайдалануды көздейді.

Алайда, Заңда бірқатар кейбір кемшіліктер орын алған, мәселен, 2015 жылдан бастап ауыл шаруашылығы жерлеріне бақылау әкімдіктердің құзыретіне жатады. Осы жерде, жергілікті атқарушы органдар игерілмей жатқан жерлерді алдын ала анықтауы тиіс, бірақ іс жүзінде жайылымдық жерлерді жергілікті атқарушы органдар бақылауды аса елемейді, Заңның 13 – бабына сәйкес қабылданған нормативтік құқықтық актілер-жайылымдарды басқару және оларды пайдалану жөніндегі жоспарлар ресми іс жүзінде өңірлерде орындалмайды, үстірт сипатқа ие. Жоспарларда ұсынылған карталар мен схемалар қолданыстағы заңнамада көзделген мәліметтерді қамтымайды. Сыртқы жайылым жерлері мемлекет меншігінде, алайда тұрғындар бұл учаскелерге өздігінен мал жая алмайды. Қолданыстағы заңға сәйкес, аталған жер учаскесін бірлесіп пайдалану қарастырылған, яғни тұрғындар бірігіп, тұтас ауыл болып отар, табын шығарып малдарын баға лаады.

Табиғи жайылымдарды пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеу тетігінде орын алатын аграрлық және жер заңнамасының нормалары еліміздің «жасыл» экономикасына көшу жағдайында оларды ұтымды пайдалану мен қорғауды толық қамтамасыз етпейді.

Авторлар мақалада «Жайылымдар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының, оның ішінде жайылымдарды басқару жөніндегі жоспарларды жасау, бекіту және практикалық қолдану бөлігінде талаптарды күшейтуді және аталған Заңның 13, 15-баптарының және ҚР Жер кодексінің 84-бабы 2-тармағының 4-1) тармақшасының орындалуына ерекше назар аударады.

Кілт сөздер : жайылым жерлері, мал шаруашылығы, жерге меншік, ауыл шаруашылығы, табиғи жайылым, табиғи су көздері, заңды тұлға, латифундист.

I.S. Nessipbayeva¹, O. Zh. Nessipbayev², A.I. Rzabay^{3*}

¹Taraz Innovation Institute named after SH.Murtaza, Kazakhstan, Taraz

²Military Prosecutor's Office of the Southern Region, Kazakhstan, Taraz

³Taraz Regional University named after M.Kh. Dulati, Kazakhstan, Taraz

*e-mail: toty_r@mail.ru

The legal problems of sustainable management of natural pastures

In a country that occupies a leading position in the world in terms of land area, the land dispute has not yet entered the agenda, including the issue of rational use and protection of natural pasture lands. According to official data, 94.3 million hectares of pasture land have been put into operation in the republic.

Only 36 percent of pastures are used for animal husbandry, and the remaining share is among free land. Most of the pasture land that is not utilized belongs to legal entities, that is, according to the president, «Latifundists». As for pasture lands, President Kassym-Jomart Kemelevich Tokayev, at an expanded meeting of the Government on January 26, 2021, instructed the state to return pasture lands that have become the property of individuals and serve for the benefit of the rural population.

On February 20, 2017, the Law of the Republic of Kazakhstan «On Pastures» (hereinafter referred to as the Law) was adopted. The law is aimed at the development of effective regulation of pasture lands, including the rational use of pastures and the improvement of their infrastructure, and the prevention of land degradation processes. The norms adopted in accordance with articles 13-15 of the law and article 84 of the Land Code provide for the rational use of pasture lands aimed at meeting the economic needs of those involved in animal husbandry.

However, there are a number of shortcomings in the law, for example, since 2015, control over agricultural land has been the responsibility of akimats. Here, local executive bodies should determine undeveloped lands in advance, but in practice, local executive bodies neglect the control of pasture lands too much, normative legal acts adopted in accordance with Article 13 of the Law – plans for pasture management and their use are not officially implemented in the regions, are superficial. The maps and diagrams presented in the plans do not contain the information provided for by the current legislation. Outer rangelands are state-owned, but residents cannot independently graze livestock on these areas. In accordance with the current legislation, the joint use of this land plot is provided, that is, the population unites, becomes a whole village, produces a herd and appreciates livestock.

The norms of agrarian and land legislation, which take place in the mechanism of legal regulation of the use and protection of natural pastures, do not fully ensure their rational use and protection in the context of the transition to a «green» economy of the country.

The authors in the article strengthened the requirements of the Law of the Republic of Kazakhstan «On pastures», including in terms of drawing up, approval and practical application of pasture management plans, and special attention is paid to the implementation of articles 13, 15 of this law and subparagraph 4-1) of paragraph 2 of article 84 Land Code of the Republic of Kazakhstan.

Key words: pastures, animal husbandry, land ownership, agriculture, natural pastures, natural water sources, legal entity, latifundist.

И.С. Несипбаева¹, О.Ж. Несипбаев², А.И. Рзабай*³

¹Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, Казахстан, г. Тараз

²Военная прокуратура Южного региона, Казахстан, г. Тараз

³Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати, Казахстан, г. Тараз

*e-mail: toty_r@mail.ru

Правовые проблемы устойчивого управления природными пастбищами

В стране, занимающей лидирующие позиции в мире по площади земель, до сих пор не встал на повестку дня земельный спор, в том числе вопрос рационального использования и охраны природных пастбищных угодий. Согласно официальным данным, в республике введено в эксплуатацию 94,3 млн га пастбищных угодий.

Только 36 процентов пастбищ используется для животноводства, а оставшаяся доля находится в числе свободных земель. Большая часть пастбищных угодий, которые не утилизируются, принадлежит юридическим лицам, то есть, по словам Президента, «латифундистам». Что касается пастбищных угодий, Президент Касым-Жомарт Кемелевич Токаев на расширенном заседании Правительства от 26 января 2021 года поручил государству вернуть пастбищные земли, перешедшие в собственность физических лиц, и служить на благо сельского населения.

20 февраля 2017 года принят Закон Республики Казахстан «О пастбищах» (далее-Закон). Закон направлен на развитие эффективного регулирования пастбищных угодий, в том числе на рациональное использование пастбищ и улучшение их инфраструктуры, предотвращение процессов деградации земель. Нормы, принятые в соответствии со статьями 13-15 закона и статьей 84 Земельного кодекса, предусматривают рациональное использование пастбищных угодий, направленных на удовлетворение хозяйственных потребностей, занимающихся животноводством.

Однако в законе имеется ряд недостатков, например, с 2015 года контроль за сельхозземлями относится к компетенции акиматов. Здесь, местные исполнительные органы должны заранее определить неосвоенные земли, но на практике местные исполнительные органы слишком пренебрегают контролем пастбищных угодий, принятые в соответствии со статьей 13 Закона нормативные правовые акты – планы по управлению пастбищами и их использованию официально в регионах не выполняются, носят поверхностный характер. Карты и схемы, представленные в

планах, не содержат сведений, предусмотренных действующим законодательством. Внешние пастбищные угодья находятся в государственной собственности, однако жители не могут самостоятельно выпасать скот на эти участки. В соответствии с действующим законодательством предусмотрено совместное использование данного земельного участка, т. е. население объединяется, становится целым селом, производит стадо и ценит скот.

Нормы аграрного и земельного законодательства, имеющие место в механизме правового регулирования использования и охраны природных пастбищ, не в полной мере обеспечивают их рациональное использование и защиту в условиях перехода к «зеленой» экономике страны.

В статье автором усилены требования Закона Республики Казахстан «О пастбищах», в том числе в части составления, утверждения и практического применения планов по управлению пастбищами, и особое внимание уделяется исполнению статей 13, 15 указанного закона и подпункта 4-1) пункта 2 статьи 84 Земельного кодекса РК.

Авторами в статье усилены требования Закона Республики Казахстан «О пастбищах», в том числе в части составления, утверждения и практического применения планов по управлению пастбищами, и особое внимание уделяется исполнению статей 13, 15 указанного закона и подпункта 4-1) пункта 2 статьи 84 Земельного кодекса РК.

Ключевые слова: пастбищные угодья, животноводство, землевладение, сельское хозяйство, естественные пастбища, природные источники воды, юридическое лицо, латифундист.

Кіріспе

Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог-Қазақстан тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Жер ресурстарын тиімсіз пайдалану мәселесі өте өзекті болып отыр. Жерге салынатын тікелей салықтар деңгейінің төмендігі жағдайды күрделендіре түсті. Мемлекеттен жерді тегін жалға алу құқығына ие болғандардың көпшілігі жерді игермей, босқа ұстап отыр. Пайдаланылмай жатқан ауыл шаруашылығы жерлерін қайтарып алатын кез келді. Жер – біздің ортақ байлығымыз және оны кім игерсе, соған тиесілі болуы тиіс» деп, жер ресурстарын тиімді пайдалануға қатысты пікірін білдірген болатын (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>).

Қазір таңда халық санының 41,5 % ауылдық елді-мекендерде өмір сүреді. Мал қарасы ауыл шаруашылық ұйымдарынан еке есеге әлдеқайда артық ауыл тұрғындарына бөлінетін жайылым жерлері жетіспейді. Жайылым жерлерінің жетіспеушілігінен тұрғындар малдарын ауылдың маңына жаюына тура келеді. Оның салдарынан қазақ ауылдарының айналасы 5-10 шақырымдық радиуста көктем аяқталмай-ақ тақырланып қалады. Ал, бұл дегеніңіз, жылдан-жылға қайталанып отырғандықтан, жайылымдар жерлерінің құлдырауына әкеледі. Қазірдің өзінде елімізде тозып кеткен жер көлемі 27 млн гектарға жетті. Халықаралық сарапшыларының жобалауынша, жайылым жерлерінің құлдырауының кесірінен Қазақстан жылына 1 млрд долларға дейін шығынға ұшырайды. Жердің тақырға айналып, азып-тозуының нәтижесінде

зооветеринарлық жағдай асқынып, мал басының ауру-сырқауы артып барады. Мұндай жағдайда мал басын көбейту, еңбек өнімділігін арттыру деген мәселені қозғаудың өзі артық (<https://aikyn.kz/123111/zhayulymdyk-zher-tapshy/>).

Жер қорының 65 пайызын құрайтын жайылымдық жерлер әлі де республика бойынша барлық өңірлерінде тапшылыққа ие. Мәселен, халыққа мал жайылымы үшін Түркістан облысынан – 7 пайыз, Алматы облысынан – 12 пайыз, Қызылорда облысынан – 13 пайыз жер пайдалануға берілген.

Табиғи жайылымдарды тұрақты басқарудың маңызды шарты бірқатар ұйымдық-құқықтық мәселелерді оның ішінде, барлық мүдделі тараптардың өзара іс-қимылын ұйымдастыруды құқықтық қамтамасыз ету болып табылады. 2015 жылдан бастап ауыл шаруашылығы жерлерін ұтымды пайдалануды бақылау әкімдіктердің де құзырына берілген. Осыған сәйкес, жергілікті атқарушы органдар пайдаланылмай жатқан жерлерді анықтауы тиіс, ал министрлік бос жатқан жерлерді ауыл шаруашылығы айналымына енгізуге немесе мемлекеттің меншігіне қайтарып алу шараларын жүзеге асырады.

Жергілікті халықтың мал жайылымы тапшылығын шешуде, ең алдымен республикадағы барлық елді мекендердің мал жайылымына қажетті жайылымдық жерлерінің ауданы бекітілуі тиіс, сондай-ақ ауылдық жерлердің нақты шекаралары белгіленуі қажет.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында аграрлық құқық теориясындағы қалыптасқан әлеуметтік-

құқықтық шындықты зерттеу мен білудің қазіргі ғылымда белгілі әртүрлі әдіс-тәсілдері қолданылды. Бұл әдістерге диалектикалық, жүйелік-логикалық, салыстырмалы-құқықтық, синтездеу, эвристикалық, проблемалық-іздеу әдістері жатады. Олардың үйлесуі Қазақстан Республикасындағы аграрлық заңнамадағы мемлекеттік басқаруды зерттеуде, аграрлық-құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруға ықпал ететін бірқатар ережелерді белгілеуге мүмкіндік берді. Аталған мәселені зерттеуде Қазақстандық және Ресейлік ғалымдардың еңбектері, мәселен, Л.К. Еркінбаева, Б.А. Жетпісбаев, Д.Л. Байдельдинов, Ә.Е. Бектұрғанов, М. Жүсіпбекова, А. Жангабулова, Г.В. Атаманчук, Г.Е. Быстров, В.Е. Лукьяненко, М.Л. Завражных және т.б. ғалымдардың еңбектері пайдаланылды, сондай-ақ қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер мен заңнамалар негізге алынды.

Талқылаулар мен нәтижелер

Басқару – латын тіліндегі «администрация» – әкімшілік – басқару» ұғымын білдіреді. Басқару – белгілі бір нәтижемен мақсатқа жетуге көзделген екі немесе бірнеше тұлғалардың, олардың бірлестіктерінің (қоғамдық ұйымдардың) келісімді әрекеттері.

Ғалым Б.А. Жетпісбаевтың пікірінше, басқару дегеніміз тек қана техникалық құралдардың көмегімен және сондай-ақ, адамдардың мінез-құлқын реттеуді және олардың қызметін ұйымдастыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық механизм болып табылады (Жетпісбаев 2002а: 66).

Басқару адамзат қоғамының барлық кезеңінде болады, себебі адамзат қоғамы өз бетінше басқарылмайды, алға қойылған мақсаттарға жету жолында барлық міндеттердің толыққанды жүзеге асырылуын бақылау қажеттілігі туындайды. Ал, мақсатты түрде реттеушілік ықпал ету, тәртіпке келтіру – бұл кез-келген басқарудың мәнін құраушы элементтер болып табылады (Лазарев 1996: 12).

Басқару теориясында «мемлекеттік басқару» және «мемлекеттік реттеу» ұғымы қатар жүреді.

«Басқару» мен «реттеу» бір-біріне ұқсас анықтамалар. Десе де, ғалымдардың бір тобы «мемлекеттік басқару» ұғымының ауқымы кең және «мемлекеттік реттеу» қосымша аталады деп санаса, ал, екінші тобы «мемлекеттік реттеуге» басымдық береді және «мемлекеттік басқару» ұғымын реттеу аясында қарастырады. Бұл дұрыс түсінік себебі, құралдар мен құрылғылардың

кең спектры, нарықтық қатынастарды реттеуде жанама құралдар мен әдістер болып табылады (Жоламан 2005, 263-269).

Мемлекеттік басқару универсалды анықтама ретінде мемлекетке тән белгілерді айқындайды, ол мемлекеттің мәні мен маңызын, қызметтік әдістемелерін белгілейді. Г.В. Атаманчук мемлекеттік билікті жүзеге асыруға негізделген «мемлекеттік басқару» анықтамасына яғни, оның пікіріне сәйкес мемлекеттік органдарды және олардың қызметін ұйымдастырудағы мемлекеттің атқаратын барлық қызметі (Атаманчук 1997: 23). Ал. О.С. Колбасов мемлекеттік басқару ұғымын белгілі бір мемлекеттік органдардың ұйымдастырушылық қызметі деп түсіндіреді (Колбасов 1976: 98).

Эколог Н.Н. Ведениннің пікірінше, мемлекеттік реттеу ол мемлекеттік басқаруға қарағанда ауқымды, яғни табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануда атқару органдарының әрекеттері (Евтихеев 1923: 52).

Б.А. Жетпісбаевтың пікірінше, ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің негізгі көрсеткіші ауыл шаруашылығы өндірісін басқару және мемлекеттік жүргізілетін шаралардың кешенін ұсыну, ауыл шаруашылық тауарөндірушілердің және ауылдық жерлердегі тұрғын халықтың тұрмыстық деңгейін көтеруде аграрлық саясатты тиімді ұстану (Жетпісбаев 2000б: 93).

Біздің пікірімізше, аграрлық қатынастарында мемлекеттік реттеу – бұл заңнамалық негізде отандық ауыл шаруашылық өнімдерінің сапасын нарыққа сай дамыту, сондай-ақ азық-түлік және тамақ өнімдері қауіпсіздігін қамтамасыз ету, аграрлық өнеркәсіпте халықаралық ынтымақтастықты орнату үшін құқықтық, экономикалық, қоғамдық және өзге де жағдайларды қамтитын мемлекеттік қызмет бағыттары деп болып танылады.

Жоғарғы көзқарастарды зерделей келе, аграрлық саясатты жүзеге асырудағы мемлекеттік реттеу дегеніміз – мемлекеттің ауыл шаруашылығы өнімін өндіру, агроөнеркәсіптік өндірісті материалдық-техникалық қамтамасыз ету, кәсіпорындардың шаруашылық қызметін ұйымдастыруға нормативтік актілер шығару жолымен әсер ету, мемлекеттік билік органдарының ұйымдасқан қызметін жүзеге асыратын ауыл шаруашылық органдардың жалпы құзыретін басқару болып табылады.

Қорыта келгенде, Аграрлық саясатты жүзеге асырудағы құқықтық мемлекеттік реттеу дегеніміз – мемлекеттің ауыл шаруашылығы

өнімін өндіру, өңдеу және тартуға, агроөнеркәсіптік өндірісті өндірістік-техникалық қамтамасыз етуге және материалдық-техникалық қамтамасыз етуге, кәсіпорындардың шаруашылық қызметін ұйымдастыруға нормативтік актілер шығару жолымен әсер ету, мемлекеттік билік органдарының ұйымдасқан қызметін жүзеге асыру және экономикалық әдіс арқылы реттеуді жүзеге асыратын ауыл шаруашылық органдардың жалпы құзыретін басқару.

2015 жылы 2 қарашада Қазақстан Республикасының Жер кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Нақтырақ, Жер кодексінің 24-бабына сәйкес, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді шетелдіктерге жалға беру мерзімі 10 жылдан 25 жылға дейін ұзартылды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442>). Мемлекет 90 млн гектардан астам ауыл шаруашылығы жерінің дұрыс пайдаланылмай жатырғандығын ескере отырып, жерді тиімді пайдаланудың бір ғана жолы ол – жеке меншікке беру деп таныды.

2016 жылдың наурыз айында сол кездегі Ұлттық экономика министрі Ерболат Досаев ауыл шаруашылығы мақсатындағы 1,7 млн гектар жер аукцион арқылы сатылымға шығатынын мәлімдеген болатын. Бұл мәлімдеме халықтың наразылығын туғызып, бірнеше қалада жаппай қарсылық шаралары өтті. Елдің наразылығынан кейін жерге байланысты 14 маңызды шешім қабылданды (<https://egemen.kz/>). Билік тарапынан халықтың наразылығын сейілету мақсатында жерді жалға беруге уақытша мораторий жарияланды.

Одан кейін де, Президент Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылы 5 қаңтарда «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақаласында «Қазақтың жері ешбір шетелдіктің меншігіне берілмейді, ешқашан сатылмайды» деп, жер дауына қатысты тоқ етерін айтқан болатын. Сондай-ақ жер мәселесі жөнінде комиссия құрылып, ауыл шаруашылығына арналған жерлерді тиімді пайдалану мәселесін көтерді (<https://egemen.kz/>). Жеріміздің шетелдіктерге жалға берілмейтіндігі және сатылмайтындығы – ел болып қол жеткізген жетістігіміз десек артық айтқан болмас едік.

Жер кодексінде қазақстандықтарға жерді 49 жылға дейін жалға беру нормасы сақталып, Қазақстан Республикасының «Жайылым туралы», «Жердің құнарлылығын арттыру туралы» құқықтық актілері әзірленді.

Қазіргі таңда аграрлық салада жер реформасы жөнінде комитет депутаттарынан тұратын комиссия құрылып, жайылымдық жерлердің

қордаланған мәселелерін шешуге атсалысуда. Комиссиядан бөлек «Аманат» партиясының 2025 жылғы дейінгі сайлауалды бағдарламасында да жайылым жерлердің проблемасы ашық талдану үстінде (<https://dalanews.kz/>). Ресми статистикаға сәйкес, еліміз бойынша жайылым жерлері жетіспейтін аймақтың алдыңғы қатарында Түркістан облысы (8 476,9 мың гектар), Алматы облысы (4 576,9 мың гектар) Қызылорда облысы (3 697,8 мың гектар), Жамбыл облысы (3 329,7 мың гектар) кіреді (<https://aikyn.kz/>).

«Жайылымдар туралы» заңда жайылым жерлерін пайдаланудың үш шарты көзделген:

Бірінші, мемлекет меншігіндегі елді мекендердің маңайындағы жерлер халыққа мұқтаждық үшін беріледі. Бұл жерлерге қатысты қойылатын талап – жайылатын мал саны мемлекет белгілеген шектен асып кетпеуі тиіс. Егер мал саны шекті нормадан асып кетсе, артылған мал басы ауылдық округ әкімдігіне тиесілі басқа аумақтағы жайылымдарға өткізіледі. Ал, егер ауылдық округ әкімдігіне қарасты жерлер жеткіліксіз болса, нода мемлекет жетіспеген жайылым жерлерін заңды тұлғалардан мемлекет меншігіне мәжбүрлі түрде алып, тұрғындардың мал жаюына тегін мүмкіндік береді.

Екінші, заңды тұлғалар тарапының ауыл округі аумағынан 49 жылға жалға алынған учаскелер. Бұл учаскелер жайылым санатынан бөлек мәселен, орман шаруашылығы мақсатындағы және шабындық жерлер, ерекше қорғалатын аумақтағы жерлер жатады.

Үшінші, ауылдардан тыс мемлекет меншігі болып табылатын сыртқы жайылым жерлері. Алайда ауыл тұрғындары сыртқы жайылымға өз бетінше өрісті жая алмайды. Жоғарыда аталған заңға сәйкес, сыртқы жайылым жерлерін тек біріге ауыл халқы отырып пайдалану қарастырылған, яғни халық өзара ұжымдасып, ортақ отар, табын шығару арқылы баға алады.

Әлбетте, заңда бәрі анық жазылғанымен, оның орындалуына келгенде көбіне ақсап жатады. Жергілікті әкімдердің жыл сайынғы халыққа есеп беру кездесуінде жайылым жерлерінің мәселесі бірнеше қайтара көтеріліп жатқанына қарамастан, ол әлі күнге дейін оң шешімін тапқан емес (<https://primeminister.kz/>).

«Жайылымдар туралы» заңда айтылған мәселелер іс жүзінде жүзеге асырылмай, тек қағаз жүзінде ғана қалып отырғанын ескерсек, республикадағы ауылдық елді мекендерде, әсіресе оңтүстік өңірлерде жайылым жерлерінің тапшылығына тосқауыл қою үшін «Жайылымдар туралы» заң шеңберінде республика бойын-

ша ауылдық аймақтардағы жайылым жерлерін қайта бөлуді қолға алып, Үкімет экономикалық кадастр жасауы тиіс және ауыл шаруашылығы жеріне инвентаризация жүргізу қажет.

Айтылып жүрген тағы бір мәселе – жайылым жерлерінің 40 пайызы табиғи су көздері – өзенмен, көлмен, бұлақпен қамтамасыз етілген. Қалған өңірлерде жерасты сулары жоқтың қасы. Ал суға зәру аймақтардың көпшілігінде су тартқыш құрылыстары орнатылмаған. Жайылым жерлерінің иесіз жатуының да бірден-бір себебі – табиғи су көздерінің тапшылығы. Аграрлық саланы реформалауда 1,7 млн гектар жайылым жерлерінің орман қорына ауыстырылғандығын да ескеруіміз қажет.

Қорытынды

Баршамызға белгілі болғандай, жайылымдық жерлердің тапшылығы проблемасын шешу үшін 2017 жылы «Жайылымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Заң жайылымдық жерлерді тиімді реттеуді дамытуға, оның ішінде жайылымдарды ұтымды пайдалануға және олардың инфрақұрылымын жақсартуға, жердің тозу процестерінің алдын алуға бағытталған. Заңның 13-15-баптарына және Жер кодексінің 84-бабына сәйкес қабылданған нормалар мал өсірумен айналысатын үй шаруашылықтарының қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған жайылымдық жерлерді ұтымды пайдалануды көздейді.

Жоғарыда аталған Заң қолданысқа енгізілгеннен бері бес жылдан астам уақыт өтті, ал жергілікті атқарушы органдар оның іске асырылуын елемейді, атап айтқанда, Заңның 13 – бабына сәйкес қабылданған нормативтік құқықтық актілер-жайылымдарды басқару және оларды пайдалану жөніндегі жоспарлар ресми, үстірт сипатқа ие және іс жүзінде өңірлерде орындалмайды. Жоспарларда ұсынылған карталар мен схемалар қолданыстағы заңнамада көзделген мәліметтерді қамтымайды. Нәтижесінде ауыл тұрғындары арасында әлі де түсініспеушіліктер туындайды, Жер мәселелері бойынша даулар артып келеді.

Үкіметтің 2021 жылғы 26 қаңтардағы кеңейтілген отырысында Мемлекет басшысы Қ. Қ. Тоқаев жайылым мәселелеріне жеке тоқталып, жайылымдардың тек 36 пайызы мал жаюға пайдаланатынын, қалған 46 миллион гектар жайылым бос екенін, осыған байланысты Үкіметке Бас прокуратурамен бірлесіп,

жайылымдарды ағымдағы жылдың соңына дейін қайтару жөнінде шаралар қабылдауды және бұл ретте жайылым жерлерін тұтастай ауыл халқының игілігіне беру керектігін атап өткен болатын.

«Аманат» партиялық бақылау комитетінің комиссиясы осы мәселені қарап, тиісті мемлекеттік органдарға жайылымдық жерлер бойынша нақты ұсыныстар бергенімен, бұрынғы жартас «сол жартас» күйінде қалуда. Жайылым жерлерінің басым бөлігінің заңды тұлғаларға өтіп кетуіне қатысты кейбір сараптамашылардың пікірі бойынша, Жер кодексіндегі «жерді пайдалану құқығымен сатып алғандарға жер тегін беріледі» деген өтпелі баптармен жол берілген. Осылайша ауыл шаруашылығы мақсатындағы 4,5-5,5 млн гектар жер телімі көрінгеннің қолына өтіп кеткен.

Қорыта келе, келесідей бірқатар өзіндік ұсыныстарды ұсынуға болады:

1. Облыстардың, қалалардың, аудандардың, ауылдық округтердің, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдіктеріне «Жайылымдар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының, оның ішінде «жайылымдарды басқару жөніндегі жоспарларды жасау, бекіту және практикалық қолдану» бөлігінде талаптарды мүлтіксіз орындауын талап ету қажет;

2. Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2021 жылғы Үкіметтің кеңейтілген отырысында берген тапсырмасына сәйкес жергілікті атқарушы органдар елді мекендерде пайдаланылмайтын жайылымдық жер алқаптарын мемлекет меншігіне қайтару жөнінде мүлтіксіз шаралар қабылдау, сондай-ақ әрбір елді мекен бойынша жайылымдарды басқару жөнінде нақты жоспар беру, сондай-ақ халықты ашық қолжетімділікте хабардар етуі тиіс.

3. Орталық және жергілікті атқарушы органдар заңға сәйкестігі тұрғысынан қабылдаған барлық заңға тәуелді актілерге сараптама жүргізуі қажет.

4. Жергілікті атқарушы органдар «Жайылымдар туралы» ҚР Заңының 13, 15-баптарының және ҚР Жер кодексінің 84-бабы 2-тармағының 4-1) тармақшасының орындалуын ерекше бақылауға алуы тиіс және ауыл шаруашылығы министрлігімен, өңірлердегі жергілікті атқарушы органдармен және жер инспекциясымен бірлесіп заңда бекітілген міндеттерді уақтылы орындау, олардың ауыл халқы алдындағы жауапкершілігін күшейту жөнінде түсіндіру жұмыстарын жүргізуі тиіс.

Әдебиеттер

«Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>

«Жайылымдық жер тапшы». 27.03.2021 жыл. Айқын. <https://aikyn.kz/123111/zhaylymlyk-zher-tapshy/>

Жетписбаев Б.А. Аграрное право Республики Казахстан. – Алматы: Дәнекер, 2002. – 215с.

Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева – М., 1996. – 432 с.

Жоламан Д.Қ. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық: «Нұр-пресс» – Алматы, 2005 – 296 б.

Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. – М., 1997. – 76 с.

Колбасов О.С. Экология: политика – право. – М., 1976. – 232с.

Евтихеев И.И. Земельное право. – М.: Пг. – 1923. – С. 102.

Жетписбаев Б. Аграрное право Республики Казахстан. Алматы: Данекер, 2000. – 272 с.

Қазақстан Республикасының Жер кодексі. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Кодексі. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_.

Өрісі тарылған жайылым – ауыл шаруашылығына қолбайлау. 08.02.2021 жыл. <https://egemen.kz/article/264506-orisi-tarylghan-dgaylym-%E2%80%93-auil-sharuashylyghyna-qolbaylau>.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласы. 05.01.2021 жыл. <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat>.

Жайылымға жанашырлық жетіспей тұр. 2021 ж. Наурыз 2. <https://dalanews.kz/T-rmys/60515-zhaylymga-zhanashyrlyq-zhetispey-tur>.

Ауыл халқы мал бағатын жерге зәру. 03.09.2021 жыл. <https://aikyn.kz/159313/auyl-halky-mal-bagatyn-zherge-zeru/>.

Ауыл шаруашылығы саласын дамытудың 2021 жылғы қорытындылары және алдағы кезеңге арналған жоспарлары. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/auyl-sharuashylygy-salасыn-damytudyn-2021-zhylyg-korytyndylary-zhane-aldagy-kezenge-arnalghan-zhosparlary-2291>.

References

«Syndarly kogamdyk dialog – Kazakstannyn turaktylygl men orkenduinin negizi» Memleket Basshysynyn 2019 zhylyg 2 kyrkuiektegi Kazakstan halkyna Zholdauy. «Adilet» Kazakstan Respublikasy normativtik kukykytk aktilerinin akparattyk-kukykytk zhuiesi [Address of the head of state to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019] constructive public dialogue is the basis for stability and prosperity of Kazakhstan”. Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan”] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>

«Zhaylymlyk zher tapshy». 27.03.2021 zhyl. Aikyn. [“Pasture land is scarce”. 27.03.2021 year.] <https://aikyn.kz/123111/zhaylymlyk-zher-tapshy/>

Zhetpisbaev B.A. Agrarnoe pravo Respubliki Kazahstan [Agrarian law of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty : Daneker, 2002. – 215 s.

Obshaia teoria prava i gosudarstva [General Theory of law and government] / Pod red. V.V. Lazareva – М., 1996. – 432 s.

D.K. Zholaman Memleket zhane kukykyk teoriasy [Theory of State and law. Textbook:] Okulyk: «Nur-press» – Almaty, 2005 – 296 b.

Atamanchuk G.V. Teoria gosudarstvennogo upravlenia [Theory of state management]. – М., 1997. – 76 s.

Kolbasov O.S. Ekologia : politika – pravo [Ecology: politika – pravo]. – М., 1976. – 232с.

Evtiheev I.I. Zemelnoe pravo [Zemelnoye pravo]. – М.: Pg. – 1923. – S. 102.

Zhetpisbaev B. Agrarnoe pravo Respubliki Kazahstan [Agrarian law of the Republic of Kazakhstan] Almaty : Daneker, 2000. – 272 s.

Kazakstan Respublikasynyn Zher kodeksi Kazakstan Respublikasynyn 2003 zhylyg 20 mausymdagy N 442 Kodeksi. «Adilet» Kazakstan Respublikasy normativtik kukykytk aktilerinin akparattyk-kukykytk zhuiesi. [Land Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2003 No. 442. Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan” Adilet”.] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_.

Orisi tarylghan zhaylym – auyl sharuashylygyna kolbailau. 08.02.2021 zhyl [Pasture with a narrowed field is an access to agriculture. 08.02.2021 year]. <https://egemen.kz/article/264506-orisi-tarylghan-dgaylym-%E2%80%93-auil-sharuashylyghyna-qolbaylau>

Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti K.K. Tokaevtyн «Tauelsizdik barynen kymbat» atty makalasy. 05.01.2021 zhyl [Article of the president of the Republic of Kazakhstan K. K. Tokayev “independence is more precious than anything”.05.01.2021 year] <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat>.

Zhaiylymga zhanashyrlyk zhetispei tur. 2021 zh. Nauryz 2. [Pasture lacks compassion. March 2, 2021.] <https://dalanews.kz/T-rmys/60515-zhaiylymga-zhanashyrlyq-zhetispei-tur>.

Auyl halky mal bagatyn zherge zaru. 03.09.2021 zhyl. [The people of the Village need a place to graze livestock. 03.09.2021 year.] <https://aikyn.kz/159313/auyl-halky-mal-bagatyn-zherge-zeru/>.

Auyl sharuashylygy salasyn damytudyn 2021 zhylgy korytyndylary zhane aldagy kezenge arналган zhosparlary. Kazakstan Respublikasy Premier-Ministrinin resmi akparattyk resursy [Results of the development of the agricultural sector in 2021 and plans for the coming period. Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan]. <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/auyl-sharuashylygy-salasyn-damytudyn-2021-zhylgy-korytyndylary-zhane-aldagy-kezenge-arналган-zhosparlary-2291>.

API4870596 Жайылымдық экожүйелерді ұтымды пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеу мәселелері

К.Д. Кусмамбетов

Университет «ТУРАН», Казахстан, г. Алматы
e-mail: k.k.d.1988@mail.ru

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Занимая 9-е место в мире по размерам своей территории, Республика Казахстан в силу своего географического месторасположения, особенностей местного климата, зависимости от трансграничных водных ресурсов и других причин, относится к категории одних из слабо водообеспеченных регионов земного шара. Названный факт влечет за собой необходимость организации процессов наиболее бережного отношения к водным ресурсам, правового обеспечения его рационального использования и всемерной охраны от загрязнения, засорения и истощения, в целях обеспечения водной безопасности не только граждан Республики Казахстан, но и всего человечества.

В системе водохозяйственной деятельности Казахстана значительное место отводится трансграничным водным ресурсам, так как более половины объема возобновляемых его водных ресурсов формируются за пределами его территориальных границ. Более того, Казахстан находится в концевых частях трансграничных рек и не может в полной мере контролировать поступление воды на свою территорию от соседей, расположенных выше по течению.

Данная проблема становится причиной роста политической и социально-экономической напряженности между странами, на территории которых локализуются трансграничные водные ресурсы. Как правило, эти процессы сопровождаются возникновением противоречий и конфликтов, как на местном, так и на межгосударственном уровне.

Правильное определение понятия и правового положения трансграничных водных ресурсов Республики Казахстан является отправной точкой для достижения существенных целей и результатов в полноценной реализации государственной водной политики в области использования и охраны водного фонда, водоснабжения и водоотведения.

Ключевые слова: водные правоотношения, водное законодательство, охрана водного фонда, система водных отношений, трансграничные водные ресурсы.

K.D. Kusmambetov

TURAN University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: k.k.d.1988@mail.ru

The concept and legal status of transboundary water resources of the Republic of Kazakhstan

Occupying the 9th place in the world in terms of the size of its territory, the Republic of Kazakhstan, due to its geographical location, local climate, dependence on transboundary water resources and other reasons, belongs to the category of one of the poorly supplied regions of the globe. This fact entails the need to organize the processes of the most careful attitude to water resources, legal support for its rational use and all-round protection from pollution, clogging and depletion, in order to ensure water security not only for citizens of the Republic of Kazakhstan, but for all mankind.

In the system of water management activities of Kazakhstan, a significant place is given to transboundary water resources, since more than half of its renewable water resources are formed outside its territorial boundaries. Moreover, Kazakhstan is located at the ends of transboundary rivers and cannot fully control the flow of water into its territory from upstream neighbors.

This problem becomes the reason for the growth of political and socio-economic tension between the countries in whose territory transboundary water resources are localized. As a rule, these processes are accompanied by the emergence of contradictions and conflicts, both at the local and interstate levels.

The correct definition of the concept and legal status of transboundary water resources of the Republic of Kazakhstan is the starting point for achieving significant goals and results in the full implementation of the state water policy in the field of use and protection of the water fund, water supply and sanitation.

Key words: water legal relations, water legislation, protection of the water fund, system of water relations, transboundary water resources.

К.Д. Құссамбетов

«ТҰРАН» университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: k.k.d.1988@mail.ru

Қазақстан Республикасының трансшекаралық су ресурстарының түсінігі және құқықтық жағдайы

Өзінің аумағының көлемі бойынша әлемде 9-шы орында тұрған Қазақстан Республикасы географиялық орналасуына, жергілікті климатына, трансшекаралық су ресурстарына тәуелділігіне және басқа да себептерге байланысты нашар қамтамасыз етілген аймақтардың біріне жатады. Бұл факт су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында су ресурстарына барынша ұқыпты қарау, оны ұтымды пайдалануды құқықтық қамтамасыз ету және ластанудан, бітелуден және сарқылудан жан-жақты қорғау процестерін ұйымдастыру қажеттілігін туындатады тек Қазақстан азаматтарын емес, бүкіл адамзат үшін.

Қазақстанның су шаруашылығы қызметі жүйесінде трансшекаралық су ресурстары маңызды орын алады, өйткені оның жаңартылатын су ресурстарының жартысынан астамы оның аумақтық шекарасынан тыс жерде қалыптасады. Оның үстіне Қазақстан трансшекаралық өзендердің шетінде орналасқандықтан, өз аумағына жоғарыдағы көршілерден келетін су ағынын толықтай бақылай алмайды.

Бұл проблема аумағында трансшекаралық су ресурстары локализацияланған елдер арасындағы саяси және әлеуметтік-экономикалық шиеленістің өсуіне себеп болады. Әдетте, бұл процесстер жергілікті деңгейде де, мемлекетаралық деңгейде де қайшылықтар мен қақтығыстардың пайда болуымен бірге жүреді.

Қазақстан Республикасының трансшекаралық су ресурстарының түсінігі мен құқықтық мәртебесін дұрыс анықтау су қорын жабдықтау және санитария, су ресурстарын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік су саясатын толық іске асырудың маңызды мақсаттары мен нәтижелеріне қол жеткізудің бастапқы нүктесі болып табылады.

Түйін сөздер: су құқықтық қатынастары, су заңнамасы, су қорын қорғау, су қатынастары жүйесі, трансшекаралық су ресурстары.

Введение

Современные определения правового понятия трансграничных водных ресурсов даются различными нормативными правовыми актами международного и казахстанского водного законодательства. При этом, дефиниции определения понятия трансграничных водных ресурсов, данные в различных нормативных правовых актах не имеют серьезного принципиального различия:

- согласно п.1 ст. 15 Водного кодекса Республики Казахстан, под понятием трансграничные воды законодателем определены «поверхностные и подземные водные объекты, которые обозначают и (или) пересекают Государственную границу Республики Казахстан» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116);

- схожее определение трансграничных водных объектов установлено и Конвенцией «О коллективной экологической безопасности», согласно которой «трансграничный водный объект – это любые поверхностные и подземные водные объекты, которые обозначают или пересекают границу между двумя или более Сторонами, либо расположены на таких границах» (<https://docs.cntd.ru/document/902157673>);

- в Соглашении между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики «О сотрудничестве в сфере использования и охраны трансграничных рек» принятой в городе Астане от 12 сентября 2001 года установлено, что в понятие «трансграничные реки» входят все реки и речные стоки, пересекающие линию государственной границы или расположенные по линии государственной границы между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024802);

- согласно Соглашению «Об основных принципах взаимодействия в области рационального использования и охраны трансграничных водных объектов государств-участников СНГ» (Москва, 11 сентября 1998 года), под понятием трансграничных водных ресурсов понимаются «любые поверхностные и подземные воды, которые обозначают или пересекают границы между двумя или более государствами, либо расположены на таких границах» (https://continent-online.com/Document/?doc_id=30308367).

Из сказанного выше, можно сделать выводы о том, что под понятием трансграничные водные ресурсы следует понимать любые поверхностные и подземные воды пересекающие, обозна-

чающие либо расположенные на линии государственной границы двух и более государств.

Результаты и обсуждения

Трансграничные проблемы водных ресурсов Республики Казахстан, в условиях сегодняшнего дня, представляют собой реальную внешнюю угрозу экологической безопасности страны, обретающие глобальные параметры в человеческом измерении, решение которых становится возможным только на основании организации и проведении совместных межгосударственных природоохранных мероприятий сопредельных государств в рамках совместно принятых международных договоров.

В целях обеспечения экологической безопасности трансграничных водных ресурсов, Республика Казахстан является участницей множества международных экологических конвенций, двухсторонних межправительственных соглашений об охране окружающей природной среды, международных договоров об охране и использовании трансграничных водных ресурсов. Так, например, Казахстан, законом Республики Казахстан от 23 октября 2000 года № 94-III, присоединился к Хельсинской конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер, которая создает условия для формирования единых подходов к решению проблем рационального использования и охране водных ресурсов, содержащихся в трансграничных реках, озерах и иных водоемах (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019116). Однако, следует указать на то, что остальные страны центральноазиатского региона пока еще не присоединились к названной Конвенции, что порождает серьезные проблемы в обеспечении экологического качества трансграничных водных ресурсов, локализованных в этом регионе.

Исходя из особенностей своего географического месторасположения и территориальных масштабов, на Республику Казахстан возлагаются важнейшие функции по обеспечению геополитической стабильности и безопасности в центральноазиатском регионе необходимые для формирования экологической политики центральноазиатских государств, основные принципы реализации которого напрямую зависят от реализации нормативных положений «Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы» от 14 ноября 2006 года, где проблемам трансграничных

водных ресурсов уделяется особое внимание в плане устойчивого развития международных экологических отношений, центральным звеном которых являются отношения, связанные с охраной, рациональным использованием и воспроизводством трансграничных водных ресурсов.

Понятие и значение трансграничных природных объектов и ресурсов, в истории развития человечества, исходя из их социальной, экономической и политической ценности, складывались на протяжении длительного времени. По справедливому замечанию О.Л. Дубовика они «представляют собой чрезвычайно сложную и многостороннюю составляющую истории человечества» (Дубовик 2005:3).

Актуальной проблемой Казахстана, в вопросах взаимодействия природы и человека, является проблема его слабой водообеспеченности, что объясняется комплексом причин объективного характера, которые не представляется возможным устранить с помощью человеческой деятельности:

- во-первых, одной из первых причин недостаточного водообеспечения республики является сама география месторасположения Казахстана;
- во-вторых, другой из причин слабой водообеспеченности Казахстана является его зависимость от состояния трансграничных вод;
- в-третьих, следующей причиной слабой водообеспеченности Казахстана является существенные изменения местных климатических условий, влекущие за собой ухудшение экологического баланса всей окружающей природной среды Казахстана, в том числе и его водных ресурсов.

Все названные, специфичные только для Казахстана причины, являются по своей сути трудно преодолимыми и даже негативными условиями, приводящими к проблемам слабой водообеспеченности республики.

Соответственно сказанному, в системе водохозяйственной деятельности Казахстана, значительное место отводится трансграничным водным ресурсам, так как более половины объема возобновляемых его водных ресурсов формируются за пределами его территориальных границ.

Для Казахстана ситуация усугубляется и тем, что он находится в конечных частях трансграничных рек и не может в полной мере контролировать поступление воды на свою территорию от соседей, расположенных выше по течению.

Учитывая, что порядка 45% водного фонда Казахстана пополняется за счет внешних источников, вопрос трансграничного сотрудничества в контексте водной безопасности Республики Казахстан является стратегически важным условием, требующим комплексного подхода к его решению.

Как об этом уже было сказано выше, правовое понятие трансграничных вод строго регламентировано нормами казахстанского водного законодательства. Согласно п.1 ст. 15 Водного кодекса Республики Казахстан, под понятием трансграничные воды понимаются «поверхностные и подземные водные объекты, которые обозначают и (или) пересекают Государственную границу Республики Казахстан» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116).

Следует признать, что определение понятия трансграничных вод, данное законодателем, легко доступно для восприятия его правовой сути: оно корректно, лаконично, но объемно по своему содержанию.

Поверхностные водные объекты Казахстана представлены водоемами, к числу которых относятся реки и приравненные к ним каналы, озера, водохранилища, пруды и другие внутренние водоемы, территориальные воды, а также ледники и болота. По своему качественному составу, поверхностные водные объекты состоят из поверхностных вод, дна и берегов водоемов.

Из восьми речных водохозяйственных бассейнов, локализованных на территории Республики Казахстан, семь из них, являются трансграничными: Арало-Сырдарьинский; Балкаш-Алакольский; Ертисский; Есильский; Жайык-Каспийский; Тобол-Торгайский; Шу-Таласский.

Единственный из них, – Нура-Сарысуский речной бассейн, в силу своего географического месторасположения, не относится к категории трансграничных вод.

Таким образом, следует сделать выводы о том, что большинство крупных рек Казахстана (Ертис, Или, Сырдарья, Амударья, Урал и др.) являются трансграничными. Они берут свое начало в сопредельных с ней государствах, либо пересекают их границы и в силу своей зарегулированности и интенсивного использования на территории других государств, до территории Республики Казахстан доносят свои воды уже в состоянии не соответствующим санитарно-гигиеническим и экологическим требованиям, как

по своему физико-химическому составу, так и по чистоте, количеству и качеству.

Экологически проблемными в этом отношении являются и трансграничные моря Казахстана, такие как Каспийское и Аральское море, так как они расположены не только в пределах границ Казахстана, но и на территории ряда зарубежных государств.

Основной объем водных ресурсов в Казахстане обеспечивают поверхностные воды в среднегодовом объеме 100,5 км³. Из них только 55,9 км³ формируются на территории республики. Остальной объем – 44,6 км³ поступает из сопредельных государств: Китая – 19,4 км³ Узбекистана – 14,5 км³, Кыргызстана – 3,24 км³, России – 7,5 км³ (Дубовик 2005).

К категории трансграничных водных ресурсов относятся и подземные водные объекты, которые включают в свой состав: бассейн подземных вод; месторождения и участки подземных вод; водоносные горизонты и комплексы; естественный выход подземных вод на суше (родники).

Роль трансграничных подземных водных объектов заключается в том, что в большинстве регионов Казахстана они являются основными источниками хозяйственно-питьевого водоснабжения, хотя в целом по Казахстану относятся к дополнительным источникам пресной воды, утвержденные к эксплуатации запасы которых составляют порядка 15,6 км³, опресненные морские воды и прочие источники (Федцов 2005).

Основные запасы подземных вод находятся в Балхаш-Алакольском и Ертисском бассейнах (около 66% от общего объема запасов).

Таким образом, в условиях современного развития Республики Казахстан, одной из наиболее острых проблем в системе трансграничных водных отношений, является проблема справедливой реализации согласованного, рационального и экологически безопасного использования трансграничных водных ресурсов, с соблюдением государствами участниками этих отношений, правил природоохранительных технологий.

Следует признать, что данная проблема становится причиной роста политической и социально-экономической напряженности между странами, на территории которых локализируются трансграничные водные ресурсы. Как правило, эти процессы сопровождаются возникновением противоречий и конфликтов, как на местном, так и на межгосударственном уровне, даже между теми государствами, которые в недалеком про-

шлом были объединены в одно целое и представляли собою единый Союз ССР. Так, например, приходится констатировать случаи возникновения остроконфликтных ситуаций по поводу распределения, охраны, рациональному и экологически безопасному использованию трансграничных водных ресурсов, даже между такими дружественными странами, как Казахстан, Киргизия, Узбекистан, Таджикистан, Россия и др. Наглядным примером этому является военный конфликт, возникший между Кыргызстаном и Таджикистаном на базе спорных водных отношений и унесший десятки жизней граждан обеих государств.

Объясняется это тем, что в связи с распадом Союза ССР, ее бывшие республики образовали новые государства, которые обретя свой суверенитет и находясь в состоянии эйфории свободы и независимости, во многом позабыли о приверженности человечества к традициям и правилам добрососедского совместного водопользования. Сегодня многие из этих стран, без учета водных интересов соседствующей стороны, пошли собственными путями дальнейшего развития в вопросах экономической деятельности, направленной на освоение трансграничных водных ресурсов и их односторонне-интенсивной эксплуатации, и пользования.

Более того, отдельные государства, на территории которых формируется большая часть поверхностного стока трансграничных рек, приняли за «правило» рассматривать трансграничные водные ресурсы как свой, только им принадлежащий стратегический ресурс. Они придерживаются «доктрины абсолютного территориального суверенитета, подразумевающего ничем ни ограниченную свободу такого государства использовать международные водные ресурсы в пределах своей территории» (<https://faolex.fao.org/docs/pdf/kaz158647.pdf>), по своему усмотрению и для удовлетворения только своих собственных потребностей и интересов, не заботясь об интересах соседствующей стороны.

Между тем, водные ресурсы трансграничных рек используются не только для удовлетворения питьевых и бытовых потребностей населения, а главным образом для сельскохозяйственного производства, для удовлетворения промышленных, энергетических и иных экономических нужд, что ускоряет процессы их скорого загрязнения, засорения и истощения и приводит к непригодности для полноценного использования

теми государствами, которые располагаются в нижнем течении международных рек.

Подобное отношение к международным трансграничным природным объектам, каковыми являются трансграничные водные ресурсы, чреваты негативными последствиями, они, в конце концов, приводят к их экологически кризисному состоянию, что можно подтвердить примером экологически катастрофического состояния Аральского моря.

Как видно из содержания вышесказанного, глобальность значения трансграничных вод в вопросах обеспечения человечества качественной для питья водой и удовлетворения водохозяйственных нужд более чем очевидна и ее следует решать совместно-согласованными усилиями, развивая национальное и международное законодательство по вопросам дальнейшей эффективной регламентации водных отношений в системе трансграничных водных ресурсов. Стратегия развития вопросов международного водопользования должна быть законодательно обеспечена и полноценно оснащена водосберегающими технологиями.

Рассматривая вопрос о законодательном обеспечении трансграничных водных ресурсов, осуществленную свозь точку зрения казахстанского Водного кодекса, мы обнаруживаем, что в соответствии с п. 2 ст. 15 Водного кодекса Республики Казахстан содержится правило о том, что «порядок использования и охраны трансграничных вод устанавливается настоящим Кодексом, законодательством Республики Казахстан о Государственной границе и международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан».

На наш взгляд, диспозиция п. 2 ст. 15 Водного кодекса Республики Казахстан определяющая регламентацию порядка использования и охраны трансграничных вод посредством названных в ней законодательных актов далека от совершенства и в лучшем случае не корректна. В ней конкретно указывается на то, что регламентация названных видов водных отношений «устанавливаются настоящим Кодексом», «международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан» и, как ни странно, всего лишь «законодательством Республики Казахстан о Государственной границе».

Как видно из содержания вышесказанного, из всего массива нормативных правовых актов водного законодательства, законодатель в регламентацию этих отношений включает только

Водный кодекс Республики Казахстан, законодательство Республики Казахстан о Государственной границе и международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан. На наш взгляд, подобная трактовка законодателя является в корне не верной, так как регламентация по использованию и охране трансграничных вод не может ограничиваться только названными законодательными актами. Объясняется это тем, что в системе водных отношений, возникающих по поводу правовой регламентации трансграничных вод, возникают отношения не только связанные с Государственной границей, но и комплексом иных отношений связанных: обеспечением прав, свобод и законных интересов пользователей трансграничных вод, регулируемых Конституцией Республики Казахстан; отношениями права собственности на воды и права водопользования, отношениями по возмещению причинения вреда и нанесению имущественного ущерба и др., которые в значительной степени регулируются нормами гражданского законодательства; отношениями по обеспечению экологических требований по использованию трансграничных вод, регулируемых Экологическим кодексом; отношениями по управлению водными ресурсами, регулируемые административным законодательством; отношениями, возникающие из юридической ответственности, регулируемые Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях, Уголовным кодексом и др.

Заключение

Исходя из вышеизложенного, предлагаем внести дополнения и изменения в п.2 ст. 15 Водного кодекса Республики Казахстан в следующей редакции: «законодательство, регулирующее порядок использования и охраны трансграничных вод устанавливается Конституцией Республики Казахстан и состоит из настоящего Кодекса и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан и международных договоров, ратифицированных Республикой Казахстан».

Другим обоснованием предложения о внесении изменений и дополнений в п.2. ст. 15 Водного кодекса Республики Казахстан, является то, что действующая редакция п.2 ст. 15 Водного кодекса Республики Казахстан противоречит статье 2 Водного кодекса Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, где дается исчерпывающее понятие современного казахстанского водного законодательства: «водное законодательство Рес-

спублики Казахстан основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из настоящего Кодекса и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан.

Если международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан, установлены иные правила, чем те, которые содержатся в настоящем Кодексе, то применяются правила международных договоров» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116).

Как видно из содержания статьи 2 Водного кодекса Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, понятие «водное законодательство» в названной статье дается в широком смысле понимания термина «законодательство», которое включает в свой состав и законы, и подзаконные нормативные правовые акты, регулирующие водные отношения. При этом законодатель акцентирует внимание на том, что казахстанское водное законодательство основывается на Конституции Республики Казахстан, а само понятие «водное законодательство» включает в свой состав не только Водный Кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, но и «иные нормативные правовые акты Республики Казахстан», в числе которых подразумеваются как конституционные, так и обычные законы, а также комплекс подзаконных актов, представленных в виде актов Президента и Правительства Республики Казахстан, актов центральных и местных исполнительных органов и маслихатов, нормативных постановлений Верховного суда и др. Кроме того, здесь же особое место отводится международным договорам, ратифицированным Республикой Казахстан, которым придается приоритетное значение, в системе современного водного законодательства Казахстана.

Водным кодексом Республики Казахстан от 9 июля 2003 года и международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан регулируются отношения, возникающие в области использования морских вод, отношения, связанные с использованием и охраной трансграничных вод и др.

Таким образом, нормы водного законодательства закрепляются как в законах, так и в подзаконных нормативных правовых актах, а также в международных договорах, ратифицированных Республикой Казахстан. При этом, все нормативные правовые акты водного законодательства, в зависимости от содержащей в себе юридической силы располагаются в рамках строго определенной иерархической системы, нарушение порядка

которого законодательством строго возбраняется. Отсюда следует, что чем выше юридическая сила нормативного правового акта, тем выше его правовое положение в системе водного законодательства. Такая конфигурация построения системы нормативных правовых актов водного законодательства имеет не только теоретическое, но и важное практическое значение.

Ввиду многочисленности нормативных правовых актов водного законодательства и вместе с тем несовершенства законодательной техники, встречаются ситуации, как это произошло в нашем случае, когда один и тот же, либо различные нормативные правовые акты по-разному решают одни и те же вопросы. В таком случае применяется нормативный правовой акт, имеющий большую юридическую силу. Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, как кодифицированный нормативный правовой акт в системе водного законодательства, в принципе призван урегулировать все виды общественных отношений, входящие в предмет правового регулирования водного права, и является правовой основой, базисом для всего текущего водного законодательства Казахстана.

Водное законодательство Республики Казахстан, регламентирующее трансграничные водные отношения, представляет собой совокупность нормативных правовых актов, принятых в

установленном на то законодательством порядке и форме, регулирующим названные виды водных отношений. Таковыми являются: отношения в области использования и охраны трансграничных водных объектов в целях обеспечения прав граждан на чистую воду и благоприятную водную среду; поддержания оптимальных условий водопользования; качества поверхностных и подземных трансграничных вод в состоянии, отвечающим санитарным и экологическим требованиям, защиты трансграничных водных объектов от загрязнения, засорения и истощения; предотвращения или ликвидации вредного воздействия трансграничных вод, а также сохранения биологического разнообразия водных экосистем и др. (<https://senate.parlam.kz/ru-RU/analyticsinformationsenate>).

Таким образом, законодательство Республики Казахстан в области рационального использования и охраны трансграничных водных ресурсов основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из ратифицированных международных договоров, Водного Кодекса Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов (законодательства об охране окружающей среды, законодательства об охране государственных границ, водного законодательства, нормативных правовых актов о нормировании негативного воздействия на водные объекты и др.).

Литература

- Водный кодекс Республики Казахстан // ИС Параграф. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116
- Конвенция о коллективной экологической безопасности // <https://docs.cntd.ru/document/902157673>
- Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики «О сотрудничестве в сфере использования и охраны трансграничных рек» (Астана, 12 сентября 2001г) // ИС Параграф https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024802
- Соглашение «Об основных принципах взаимодействия в области рационального использования и охраны трансграничных водных объектов государств-участников СНГ» (Москва, 11 сентября 1998 года) // https://continent-online.com/Document/?doc_id=30308367
- Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019116
- Дубовик О.Л. Экологические конфликты // Экологическое право. – 2005. – № 2. – С.3.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года № 200 Об утверждении Генеральной схемы комплексного использования и охраны водных ресурсов // <https://faolex.fao.org/docs/pdf/kaz158647.pdf>
- Сенат Парламента Республики Казахстан. Аппарат Сената. Информационно-аналитический отдел. Информационно-аналитический обзор к парламентским слушаниям на тему: «Водная безопасность Казахстана: состояние, проблемы и рекомендации». – Нур-Султан, 2019. <https://senate.parlam.kz/ru-RU/analyticsinformationsenate>
- Федцов В.Г., Федцова А.В., Ежов Ю.А. Экологическое право России: Курс лекций. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005 – 576с. ISBN 5-94798-547-0
- Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте от 25.02.1991г. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/env_assessment.shtml
- <http://energo-cis.ru/pdf>
- <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sistemy-podderzheniya-malogo-i-srednego-predprinimatelstva-v-ssha>

References

- Vodnyj kodeks Respubliki Kazahstan [Water Code of the Republic of Kazakhstan] //IS Paragraf. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116
- Konvencija o kolektivnoj jekologicheskoj bezopasnosti [Convention on collective environmental safety] // <https://docs.cntd.ru/document/902157673>
- Soglashenie mezhdru Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Kitajskoj Narodnoj Respubliki «O sotrudnichestve v sfere ispol'zovanija i ohrany transgranichnyh rek» (Astana, 12 sentjabrja 2001g) [Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the people's Republic of China "on cooperation in the use and protection of transboundary rivers" (Astana, September 12, 2001)]// IS Paragraf https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024802
- Soglashenie «Ob osnovnyh principah vzaimodejstvija v oblasti racional'nogo ispol'zovanija i ohrany transgranichnyh vodnyh ob#ektov gosudarstv-uchastnikov SNG» (Moskva, 11 sentjabrja 1998 goda) // https://continent-online.com/Document/?doc_id=30308367
- Konvencija po ohrane i ispol'zovaniju transgranichnyh vodotokov i mezhdunarodnyh ozer [Convention on the protection and use of transboundary watercourses and international lakes] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019116
- Dubovik O.L. Jekologicheskie konflikty [Environmental conflicts] // Jekologicheskoe pravo. – 2005. – № 2. – S.3.
- Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 8 aprelja 2016 goda № 200 Ob utverzhenii General'noj shemy kompleksnogo ispol'zovanija i ohrany vodnyh resursov [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 8, 2016 No. 200 "on approval of the general scheme of integrated use and protection of Water Resources"]// <https://faolex.fao.org/docs/pdf/kaz158647.pdf>
- Senat Parlamenta Respubliki Kazahstan. Apparat Senata. Informacionno-analiticheskij otdel. Informacionno-analiticheskij obzor k parlamentskim slushanijam na temu: «Vodnaja bezopasnost' Kazahstana: sostojanie, problemy i rekomendacii». – Nur-Sultan, 2019. [Senate Of The Parliament Of The Republic Of Kazakhstan. Senate Apparatus. Information and analytical department. Information and analytical review of parliamentary hearings on the topic"water security of Kazakhstan: state, problems and recommendations". -Nur-Sultan, 2019] // <https://senate.parlam.kz/ru-RU/analyticsinformationsenate>
- Fedcov V.G., Fedcova A.V., Ezhov Ju.A. Jekologicheskoe pravo Rossii: Kurs lekcij [Environmental law of Russia: a course of lectures. – M.: Publishing and Trading Corporation" Dashkov and K"] – M.: Izdatel'sko-torgovaja korporacija «Dashkov i K», 2005 – 576s. ISBN 5-94798-547-0
- Konvencija ob ocenke vozdejstvija na okruzhajushhujuu sredu v transgranichnom kontekste ot 25.02.1991g. [Convention of 02/25/1991 on environmental impact assessment in a cross-border context] // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/env_assessment.shtml
<http://energo-cis.ru/pdf>
<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sistemy-podderzhki-malogo-i-srednego-predprinimatelstva-v-ssha>

M. Bayan «Turan» University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: mirarixos@mail.ru**TO THE DEFINITION OF THE PLACE OF INSURANCE LAW
IN THE SYSTEM OF KAZAKHSTANI LAW AT THE PRESENT STAGE
OF DEVELOPMENT OF INSURANCE RELATIONS**

This article analyzes one of the theoretical problems of modern insurance law. The complex of norms regulating insurance relations with their development acquires a new status. Insurance legislation is no longer an institution of financial law, but a complex legal formation. This is evidenced by a separate subject of legal regulation – insurance relations, methods of legal regulation – containing more dispositive norms, principles of legal regulation, distinguishing features of insurance law from other branches of law. All these issues are considered by the author in the article below. The conclusions made by the author are based on a comprehensive study of the essence and characteristics of insurance relations, as well as modern insurance legislation and state policy in the regulation of insurance activities in the Republic of Kazakhstan.

The practical significance of this article lies in the possibility of using theoretical results in further research in the field of insurance law, development and improvement of norms and insurance legislation of the Republic of Kazakhstan.

It should be noted that questions related to the definition of the place of insurance law in the system of law have always been the subject of study by many scientists in developing insurance relations in a closed economy, and in the new market relations already in the independent states.

Key words: insurance law, insurance activity, insurance legislation, insurance relations.

М. Баян

«Тұран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: mirarixos@mail.ru**Қазіргі сақтандыру қатынастарының даму кезеңіндегі
қазақстандық құқық жүйесінде сақтандыру құқығының орнын
анықтау мәселесі туралы**

Бұл мақалада қазіргі сақтандыру құқығының теориялық мәселелерінің біріне талдау жасалады. Сақтандыру қатынастарын реттейтін нормалар жиынтығының дамуы арқылы жаңа мәртебеге ие болады. Сақтандыру заңнамасы енді қаржылық құқықтың институты емес, күрделі құқықтық білім болып табылады. Бұған құқықтық реттеудің жеке пәні – сақтандыру қатынастары, құқықтық реттеу әдістері – сақтандыру құқығының белгілерін құқықтың басқа салаларынан ерекшелендіретін диспозитивті нормаларды, құқықтық реттеу принциптерін көп мөлшерде қамтуы дәлел. Бұл сұрақтардың барлығын автор төмендегі мақалада қарастырады. Автор жасаған тұжырымдар сақтандыру қатынастарының сипаты мен ерекшеліктерін, сондай-ақ қазіргі заманғы сақтандыру заңнамасын және Қазақстан Республикасындағы сақтандыру қызметін реттеу саласындағы мемлекеттік саясатты кешенді зерттеуге негізделген.

Осы мақаланың тәжірибелік маңыздылығы теориялық нәтижелерді сақтандыру құқығы саласындағы одан әрі зерттеулерде, Қазақстан Республикасының сақтандыру заңнамасы мен нормаларын әзірлеу мен жетілдіре пайдалану мүмкіндігінде болып табылады.

Сонымен қатар, қажетті қолданыстағы құқық саласы ретінде сақтандыру құқығының орнын анықтауға байланысты мәселелер әрдайым жабық экономика жағдайында сақтандыру қатынастарын дамытуда да, тәуелсіз мемлекеттерде де, жаңа нарықтық қатынастарда да көптеген ғалымдардың зерттеу тақырыбы ретінде қарастырылып келеді.

Түйін сөздер: сақтандыру құқығы, сақтандыру қызметі, сақтандыру заңнамасы, сақтандыру қатынастары.

М. Баян

Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы
e-mail: mirarixos@mail.ru

**К вопросу об определении места страхового права
в системе казахстанского права на современном этапе развития
страховых отношений**

В данной статье проводится анализ одной из теоретических проблем современного страхового права. Комплекс норм, регулирующих страховые отношения, с их развитием приобретает новый статус. Страховое законодательство уже не институт финансового права, а комплексное правовое образование. Об этом свидетельствует обособленный предмет правового регулирования – страховые отношения, методы правового регулирования – содержащие в большей степени диспозитивные нормы, принципы правового регулирования, отличающие особенности страхового права от других отраслей права. Все эти вопросы рассматриваются автором в изложенной ниже статье. Выводы, сделанные автором, основаны на всестороннем исследовании сущности и особенностей страховых отношений, а также современного страхового законодательства и государственной политики в области регулирования страховой деятельности в Республике Казахстан.

Практическая значимость настоящей статьи заключается в возможности использования теоретических результатов при проведении дальнейших исследований в области страхового права, разработке и совершенствовании норм и страхового законодательства Республики Казахстан.

Следует отметить, что вопросы, связанные с определением места страхового права в системе права, всегда были предметом изучения многих ученых как при развитии страховых отношений в условиях закрытой экономики, так и при новых рыночных отношениях уже в независимых государствах.

Ключевые слова: страховое право, страховая деятельность, страховое законодательство, страховые отношения.

Introduction

As is known, for the development of insurance relations, their comprehensive legal regulation is of no small importance. Creation of norms that would fully regulate all aspects of insurance relations, systematization and even codification of insurance legislation will contribute to the successful development of appropriate relations in society. In order to understand what the norms should be regulating insurance relations, what should be the insurance legislation, it is necessary to consider in detail the essence of insurance law, its theoretical aspects such as the subject, method, system of sources, principles of legal regulation of insurance relations, the relationship of insurance law norms with other branches of law, etc.

It should be noted that questions related to the definition of the place of insurance law in the system of law have always been the subject of study of many scientists in the development of insurance relations and in a closed economy in the Soviet Union, and in the new market relations already in the independent states.

The institute of insurance and insurance activities were the subject of research by post-Soviet legal scholars, including Alexeev S.A., Luntz

L.A., Abramov V.Y., Polenina S.V., Reicher V.K., Grave K.A. and others. Kazakhstan scientists paid attention to various aspects of insurance law, which were mainly concerned with revealing the essence of insurance law and insurance activity, as well as the analysis of legal problems of regulation of insurance relations. These are studies of Khudyakov A.I., Mukhitdinov N.B., Porokhov E.V., Sman B.U., Alimzhanova M.G. and others.

Undoubtedly, all conducted studies in the field of insurance law have contributed to the legal science and positively influenced the development of insurance legal relations in the country. But the processes of historical development of the state, the impact of the world market on the economy of the country, and, sometimes, the transformation of those or other relations, require a new approach in legal science to the legal provision of market relations, the creation and improvement of the rules of law regulating social relations, including insurance. Therefore, legal science is not standing still, there is a constant rethinking of scientific approaches, theories and features of this or that branch of law. Insurance law is no exception. After all, the issues of determining the place of insurance law in the system of law, ultimately affect the features, methods and forms of legal regulation of insurance relations,

the improvement of insurance regulations and the formation of state policy in the field of insurance activities. This explains the relevance of the study of issues that are the subject of this article.

Materials and methods

In the process of analysis and interpretation of theoretical issues, which are the subject of research in the framework of this article, methods of research known in legal science were used.

The method of historical analysis allowed to trace the stages of formation and development of insurance law norms in the context of development of insurance relations. Along with this, the theoretical provisions of insurance law, the authors of which are both classics of legal theory and modern researchers in the field of jurisprudence, were also subjected to historical analysis.

Most often used the comparative legal method of research. This method includes a wide range of tools that allow to most fully study and reveal the features, distinctive features of insurance law as a whole, its subject, methods and principles of legal regulation in particular. Such tool of comparative legal method as normative comparison allowed to make conceptual conclusions about the characteristics of insurance law norms and the place of insurance legislation in the system of Kazakh law. As a result of applying the method of problem comparison the author was able to identify and systematize the most pressing issues in the theory of modern insurance law.

Concrete-sociological method, without which no study can do, allowed to collect, process and analyze the scientific material on the issue under study, the regulatory framework governing insurance relations and practical material on the main problems of insurance law.

Results and discussion

The issues of determining the place of insurance law have been relevant throughout the development of insurance relations in different periods of historical development of states in the post-Soviet space. We cannot consider the theory of Kazakhstan's insurance law in isolation from the context of Kazakhstan's historical development. The history of Kazakhstan for more than seventy years is connected with the presence of the country as a part of the USSR. Insurance relations, as well as other social relations, developed in the direction the state needed. The totalitarian and closed economy with the only legalized form of property – the state

– has left a mark on the formation and development of insurance relations. But research on the place of insurance law in the system of law regardless of the form of state and political regime remains relevant for modern insurance relations.

If we summarize the theories on the issue under study, we can distinguish three main directions in determining the place of insurance law in the system of law. A number of scientists express the opinion that insurance law is an institution of financial law. Others argue that insurance law contains features of contractual legal relations and include insurance law in the system of civil law, as its independent institute. The third group of legal scholars puts forward the position about the independence of insurance law as a branch of law.

By analyzing all three of these positions, as well as relying on theoretical provisions on the system of law, we will try to find the most evidence-based position on the state of modern insurance law and its place in the system of law.

Insurance law is recognized as an institution of civil law by virtue of the contractual method inherent in the legal regulation of insurance relations. Thus, according to Luntz L.A., Grave K.A. «relations arising in connection with voluntary and compulsory insurance are regulated by insurance law as a sub-branch of civil law» (Grave 1960). This position is also supported by legal researcher L.I. Reitman, who, based on the selection of features of insurance relations proper, attributes them to the subject of civil law (Reitman 1998).

And Kazakhstani legal researcher Sman B.U. supports the opinion of Russian scientists, justifying his position by the fact that the norms of the Civil Code of the RK (<https://online.zakon.kz/>).

Kazakhstani legal researcher Sman B.U. also supports the opinion of Russian scientists, justifying his position by the fact that the norms of the Civil Code of the RK (<https://online.zakon.kz/>) regulate relations arising on the basis of the insurance contract between the insured and the insurer, he puts forward the position that insurance law can be an institution of civil law (Sman 2002: 90-91).

The position on the definition of insurance law as an institute of financial law is put forward by a number of scientists who highlight the administrative and legal component of the subject of insurance law. The position of the Kazakhstan scientist, doctor of law, professor Khudyakov A.I. is stated more clearly. Having studied the position of the civilistic approach in determining the place of insurance law in the system of law, Khudyakov A.I. specifies that this position can be considered correct if we mean

only material insurance relations. But, according to the scholar, in addition to «insurance proper» to the relations regulated by the norms of insurance law also include organizational insurance relations. They constitute «insurance business», for example. Organizational insurance relations, Khudyakov A.I. emphasizes, are characterized as relations of power and subordination. Therefore, insurance law cannot be considered only an institute of civil law, the professor asserts (Khudyakov 2010).

The supporters of a position of recognition of insurance law as an institute of financial law are also Mamedov A.A. and Kolesnikov J.A. According to the latter, insurance law is a sub-branch of financial law. Here are his arguments: «insurance has a monetary and distributive nature, that is, it has the same attributes as finance», «the attribute of insurance relations is that they have a volitional character», «insurance relations have a public character. Moreover, according to Kolesnikov Y.A., the public nature is defined: «1) socio-economic importance of insurance is to ensure continuity and continuity of the reproductive process; 2) insurance funds formed by insurers are untouchable, independent, not subject to withdrawal to the higher budget, at the expense of them can not pay penalties, taxes, pay the economic needs of the insurer. On the basis of his statements, Kolesnikov draws the following conclusion: «even entering into private law, civil law relations, the parties are limited to a strictly delineated framework, which is already set by the very specifics of the insurer's activity, which consists in the formation of insurance reserve funds (Kolesnikov 1996: 229-331).

Criticizing the position of scientists who see insurance law as an institution of civil law, the Kazakh researcher M.G. Alimzhanova in her dissertation research writes: «...the adherents of this position absolutely forget about those norms that are an integral part of insurance law, which in their essence cannot be classified as institutions of civil law, because they have administrative (i.e. unilateral) content and are designed to ensure effective state control over the activities of insurance organizations» (Alimzhanova 2012: 62).

Legislation on insurance referred to the civil law, for example, a leading legal scholar, Doctor of Law, Professor J.B. Fogelson (Fogelson 2001a).

However, it should be noted that the scientist has changed his opinion in favor of the complexity of insurance law. His main theoretical approaches to the definition of the place of insurance law in the system of law are set out in the monograph «Insurance Law: theoretical foundations and practice of application».

Classifying the norms of insurance law, the scientist divides them into two groups «civil-law and public-law» (Fogelson 2012b: 83). Based on this Fogelson J.B. asserts that «insurance law is complex – it is neither purely private nor purely public». In confirmation of his thoughts Fogelson J.B. writes «It is clear that the private and public components of insurance law cannot be separated from each other. Indeed, civil law relations regarding the conclusion and execution of insurance contracts are inextricably linked with financial and legal relations regarding the formation of an insurance fund and the management of this fund – it is this relationship, as I have shown, that constitutes the essence of insurance relations» (Fogelson 2012b: 84).

The analysis of theoretical provisions on the place of insurance law in the system of law in relation to the historical context of state development allows to make some assumptions. We believe that the assignment of insurance law to the system of financial law, civil law depended on the historical moment in the development of insurance relations. In the period of the Soviet Union, when the totalitarian method of management and the only state form of property were reflected in the nature of legal regulation based on the power-subordinate method of law. Accordingly, the legal theory substantiated its positions on the basis of the administrative and legal regulation of insurance relations.

The collapse of the USSR, the formation of independent states with a market path of economic development led to the need for new, market methods of legal regulation of insurance relations – contractual. And the legalization of private property has contributed to the emergence of private insurance organizations and the need for legislative level regulation of their activities by civil law methods of regulation. From this comes scientific research, which substantiates the civil-law method of regulation of insurance relations. By virtue of this insurance law refers to the institute of civil law.

In order to clarify the main question of our study, let us turn to theoretical approaches to the system of law, consider the criteria for assigning the set of norms to a branch of law, to a sub-branch and to an institute of a branch of law.

One of the strongest theorists of law is Alekseev S.S. With regard to the issues determining the system of law, he states «In legal science, a branch of law is understood as a set of rules governing special types of social relations, which in their depth economic and social content require separate, independent legal regulation» (Alekseev 2001: 244).

As is known, in the theory of law when dividing the law into branches different criteria are considered. The main such criteria are the subject, the method of legal regulation and the state of the relevant legislation.

In this article, we will not consider and justify the independence of the subject and methods of insurance law. We will rely on already proven theories concerning the fact that the subject of insurance law is a sufficiently separate social relation.

In particular, let us cite the generalized position of N.A. Kavalevskaya and L.I. Kornevskaya concerning the subject of insurance law. They structure the subject of insurance law as follows: 1) civil legal relations between the insurer and the insured (insured person, beneficiary), which arise on the basis of conclusion, action and execution of an insurance contract; 2) administrative legal relations between insurance organizations, insurance intermediaries and insurance supervision bodies and other state bodies that arise in connection with the implementation of insurance activities; 3) financial legal relations between insurance organizations and insurance supervision bodies, tax authorities on the formation and use of insurance reserves, receiving insurance premiums and making insurance payments (Kornevskaya 1998).

This position seems to us the most fully revealing the essence of insurance relations as the subject of insurance law.

As for the second criterion – the method of legal regulation – we explain the following. As is known, the law applies two methods of legal regulation of social relations – imperative and dispositive. The imperative method is applied by public branches of law, which are characterized by inequality of the parties to relations. Dispositive or contractual method is characteristic of private law branches of law. This method is characterized by equality of parties in relations and their free expression of will.

According to Professor Mukhitdinov N.B., we must not forget that the method of legal regulation is derived from the subject of legal regulation, due to the superstructural nature of law in relation to the actual (economic) relations. On the basis of this there is a theory that the method of legal regulation cannot be applied as an independent principle in the systematization of legal norms because it is derived from the subject of regulation. Public relations as a subject of regulation do not depend on the method of legal regulation. On the contrary, the method of legal regulation is determined by the nature of social relations, which are the subject of legal regulation.

In administrative and civil law, the principles of imperative and dispositive legal regulation are expressed most directly. In other branches of law (financial, environmental, land, etc.) they act in more complex combinations, including one or the other principle to a certain extent depending on the specifics of social relations regulated by the norms of a particular branch, and on different phases of social development (Mukhitdinov 1983: 33).

We cannot but agree with the opinion of Professor Mukhitdinov N.B. in his judgments about the method of legal regulation. He correctly states: «it is generally recognized in the theory of law that depending on the nature of subjective rights and obligations regulatory norms are divided into three types: binding – these are legal norms that establish the obligation of a person to perform certain positive actions; prohibitive, which oblige persons to refrain from action of a certain kind (bans) and empowering, which establish subjective rights with positive content. This division is organically linked to the nature of the regulatory impact, which is carried out by means of binding injunctions (binding norms), prohibitions (prohibitive norms) and permissions (enabling norms). That is why there is no branch of law that does not contain all of these types of instructions. And both injunctions, prohibitions, and permissions are so closely connected that the existence of one of them is inconceivable without the other two» (Mukhitdinov 1983: 34).

Let's see what norms are applied to regulate insurance relations. Since the method of legal regulation directly depends on the nature of social relations, we will apply the following approach.

The above-mentioned types of insurance relations constituting the subject of insurance law are regulated by different legal methods. Thus, relations concerning the conclusion, validity and performance of an insurance contract are regulated by the contractual method (dispositive method). Relations that arise in connection with the implementation of insurance activities between insurance companies, insurance intermediaries and insurance supervisory bodies are regulated by the imperative method. The imperative method also regulates relations between insurance companies and insurance supervisory bodies, tax authorities on the formation and use of insurance reserves, receipt of insurance premiums and insurance payments.

Thus, we see a special combination of all the methods available in the law: imperative and dispositive. This gives us the right to assert that insurance law is characterized by a special method

of legal regulation, in which imperative norms prevail.

The third criterion is the state of legislation. If the legislation regulating homogeneous social relations is codified, then it can be argued that this legal entity is an independent branch of law.

At the present moment of development of insurance relations in Kazakhstan insurance legislation is represented by the Laws of the Republic of Kazakhstan: «On Insurance Activity» (<https://online.zakon.kz/>).

«On Mutual Insurance» (<https://online.zakon.kz/>), «On compulsory insurance of civil liability of owners of facilities, activities of which are related to the danger of causing harm to third parties» (<https://online.zakon.kz/>), «On Compulsory Insurance of Civil Liability of Carriers to Passengers» (<https://online.zakon.kz/>), «On Compulsory Insurance of Civil Liability of Owners of Motor Vehicles» (<https://online.zakon.kz/>), «On Compulsory Civil Liability Insurance of Tour Operators and Travel Agents» (<https://online.zakon.kz/>), «On Compulsory Civil Liability Insurance of Private Notaries» (<https://online.zakon.kz/>), «On mandatory environmental insurance» (<https://online.zakon.kz/>) and a number of subordinate normative legal acts.

As we see, at present there is no codified normative legal act in Kazakhstan, which would regulate the whole complex of insurance relations.

But it should be noted that the state of legislation, which regulates these or those relations, depends on the will of the state. It is undeniable that the system of legislation is always adjusted to social relations. If the state is interested in comprehensive legal regulation of insurance relations it may initiate codification of insurance legislation. This is a matter of time.

The development of new complex legal formations is the result, as a rule, of a transition period in society. A striking example of this is the collapse of the Soviet Union and the emergence of new sovereign states, among which was the Republic of Kazakhstan.

Orientation of economy of Kazakhstan on a market course promoted occurrence of a number of public relations which demanded their legal regulation. Development of such public relations led to the fact that the state initiated the codification of the normative-legal base of regulation of corresponding public relations. Thus appeared the Land Code (<https://online.zakon.kz/>), the Business Code (<https://online.zakon.kz/>), the Code on marriage (matrimony) and family (<https://online.zakon.kz/>) and others.

The classics of the theory of law state that «the theory of law knows the formation of new branches of law as a result of redistribution of the sphere of legal regulation between the branches of law. The redistribution of the sphere of legal regulation may be associated with the formation and development of complex «boundary» institutions formed at the junction of several branches of law. «Boundary» institutions are characterized by the presence between the norms of law, which form the institution, of a mobile subject-regulatory connection. Most often, this connection is manifested in the fact that the subject of one branch of law is superimposed on some elements of the method characteristic of another branch» (Alekseev 1972: 141).

In the works on the theory of law of the Russian legal scholar Polenina S.V. the issues related to the emergence of inter-branch institutions and their further development are considered. According to Polenina S.V., inter-branch «boundary» institutes can develop in three directions. «It is possible that such an institute will develop predominantly as an institute of the «parent» branch of law. In this case, the equated features of another related homogeneous branch of law will occupy less and less specific weight in the regulation of these relations, and, thus, the institute will gradually lose its complex character. The opposite is also possible, when as the «boundary» relation develops further, the number of borrowed features will steadily increase, and the institute itself will begin to «specialize» as an institute of a related branch. In the end, this process will also lead to the fact that this legal institute will lose its complex character and will move from the system of the «parent» branch of law to the system of a related homogeneous branch. However, in the process of specialization of «boundary» institutions, there often comes a moment when the number of «parent» and borrowed features are as it were balanced, becomes almost equal. Then the assignment of a «boundary» institute to one or another branch of law is essentially conditional in nature. If the state of such an equilibrium lasts long enough, «mutation» of features of adjacent homogeneous branches of law interacting within the framework of the given complex institute is possible.

At the beginning it may appear only in the form of minor modifications of the subject, method, as well as the mechanism of legal regulation, not previously inherent in these branches of law. However, remaining for a long time, such «mutation» can take a persistent character, gradually deepening and expanding, giving the «boundary» institution new qualities and properties. This third possible variant

of development of «boundary» institutions often leads to the emergence of a new branch of law in the future (Polenina 1979: 165).

Of all the theoretical approaches to the system of law, to legal formations that appear in transitional periods of development of social relations, these conclusions of Polenina S.V. seemed to us the most reasonable and explaining all the processes associated with the transformation of the fundamental branches of law and the emergence of new branches of law.

Conclusions

Thus, summarizing the above, we come to the following conclusions.

First. In our reasoning above, we have shown that at the present stage insurance law has signs of a complex branch of law, namely:

1) has a subject of legal regulation, different from the subjects of other branches of law – the totality of social relations which arise between the insurer and the insured (insured person, beneficiary); social relations which arise between insurance organizations, insurance intermediaries and insurance supervision bodies and other state bodies in connection with the implementation of insurance activities; social relations between insurance organizations and insurance supervision bodies, tax authorities on the formation and use of insurance reserves, receipt of insurance premiums and insurance payments;

2) has a method of legal regulation of insurance relations, different from the method of other branches of law, which is a combination of dispositive norms and imperative norms, and such a combination is characteristic only of insurance law;

3) has legislation, which includes a whole layer of laws and subordinate normative legal acts and refers to various branches of law (financial and civil).

These attributes allow us to conclude that insurance law at the present stage of development of insurance relations is a complex branch of law.

Second. In relation to the issue of further development of insurance law, based on the conclusions of Polenina S.V., we can assume the following variants of its development:

1) insurance law will follow the path of development as an institution of financial law. In this case, the civil law features of insurance law will be reduced;

2) insurance law will become an institution of civil law. In this case the norms of insurance law will become dispositive, and insurance relations will be regulated by civil legislation;

3) insurance law will become an independent branch of law. In this case, insurance law will increasingly have independent characteristics and in the case of the adoption of a codified normative legal act regulating the entire complex of insurance relations, it will gain full independence as a branch of law.

References

- Grave K.A., Luntz L.A. Insurance. – M., 1960. – 67 p.
Insurance Business / Edited by L.I. Reitman. – M., 1998. – 621 p.
Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) of July 1, 1999 № 409-I // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880&pos=443;-78#pos=443;-78
Sman B.U. Improving the effectiveness of state regulation of insurance legal relations in the Republic of Kazakhstan – Almaty, 2002. – 134 p.
Khudyakov A.I. Theory of insurance. – M., 2010. – 326 p.
Kolesnikov Y.V. Insurance law as a sub-branch of financial law // Проблеми фінансового права. – Чернівці, 1996. – 472 p.
Alimzhanova M.G. Theoretical and practical problems of legal regulation of insurance activity in the Republic of Kazakhstan and Malaysia (in the field of Islamic insurance). Dissertation of Doctor of Philosophy (PhD) in Jurisprudence. – Almaty, 2013, 126 p. // <https://www.enu.kz/downloads/doctorantura/alimzhanova-dissertacia.pdf>
Fogelson J. Introduction to Insurance Law. Simply about the complex. – M., 2001. – 236 p.
Fogelson J.B. Insurance law: theoretical foundations and practice of application. – M.: Norma: Infra-M., 2012, 576 p.
Aleksiev S.S. General theory of law. – M.: Legal literature, 1981. – Vol. 1. – 314 p.
Kornevskaya L.I., Shiminova M.Y. Insurance law – a complex branch of law // Insurance law. №1. 1998; Kovalevskaya N.A. System of insurance law and system of insurance legislation // Insurance law. №3. 2000.
Mukhitdinov N.B. Fundamentals of Mining Law: Some Important Provisions of the Theory and Practice. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1983. – 248 p.
Law of the Republic of Kazakhstan of December 18, 200 «On Insurance Activity» № 126-II // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021136&doc_id2=1021136#pos=5;-100&pos2=177;-100
Law of the Republic of Kazakhstan No. 163-III of July 5, 2006 «On Mutual Insurance» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30062644

Law of the Republic of Kazakhstan No. 580-II of July 7, 2004 «On Compulsory Civil Liability Insurance of Owners of Facilities, Activity of Which is Related to the Danger of Causing Harm to Third Parties» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049280

Law of the Republic of Kazakhstan dated July 1, 2003 № 444 «On compulsory insurance of civil liability of carrier to passengers» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000444_/z030444.htm

Law of the Republic of Kazakhstan dated July 1, 2003 № 446-II «On compulsory insurance of civil liability of owners of vehicles» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1041172

The Law of the Republic of Kazakhstan of December 31, 2003 № 513-II «On Compulsory Insurance of Civil Liability of Tour Operators and Travel Agents» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30194193

Law of the Republic of Kazakhstan No. 435-II of June 11, 2003 «On Compulsory Civil Liability Insurance of Private Notaries» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040299

Law of the Republic of Kazakhstan of December 13, 2005, No. 93-III «On Mandatory Environmental Insurance» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30037258

Land Code of the Republic of Kazakhstan of June 20, 2003, No. 442-II // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583&show_di=1

Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan No. 375-V of October 29, 2015 // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38259854#sub_id=0

Code of the Republic of Kazakhstan of December 26, 2011 № 518-IV On marriage (marriage) and family // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748

Alekseev S.S. Problems of the Theory of Law. – Sverdlovsk: [B.I.], 1972. – T. 1. – 396 p.

Polenina S.V. Theoretical Problems of the System of Soviet Legislation – Moscow: «Nauka» Publish., 1979. – 205 c.

4-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 4
**CRIMINAL LAW
AND PROCESS, FORENSICS**

Раздел 4
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА**

А.А. Базилова^{1*}, Р.Е. Джансараева², Б. Конысбай²

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Қазақстан, Талдықорған қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail : Bazilovaa80@gmail.com

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАНЫ ҚОЛДАНУДЫ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ САРАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексіне сәйкес қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары жүйесіндегі ең қатаң жаза ол – бас бостандығынан айыру жазасы болып табылады. Белгілі бір мерзімге немесе өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасын қолдану жазаның мақсатына жетудің басты тәсілдерінің бірі деген көзқарас қоғамда қалыптасқан. Мәжбүрлеу шарасын қолданудың сипаттамасы жазаны өтеу жағдайына және сотталушының әлеуметтік ортасына да тікелей ықпал етеді. Көп жағдайда пенитенциарлық мекеменің түрі немесе олардың тәртібінің ауысуы жағдайында бас бостандығынан айырылғандардың қатыгезділікке бағытталған жеке тұлғалық қасиеттерінің бұзылуы салдарынан қасақана ауыр қылмыс жасаудың негізгі факторын құрайды. Бас бостандығынан айыру адамға, әсіресе жазаның осы түріне алғаш рет іліккен сотталушыға қатты әсер етеді, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге, жаңа қылмыстардың алдын алуға ықпал етеді. Қазіргі таңда қылмыстық-құқықтық саясат гуманизм қағидасын ұстанады және бұл бас бостандығынан айырылушылардың қылмыстық-құқықтық қуғын-сүргіннің құрбаны болуы фактілерінің азаю үрдісін реттестіреді.

Автор мақалада бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеудің криминологиялық аспектілерін, қылмыскердің жеке басын және оларды қайта әлеуметтендірудің ерекшеліктерін, сондай-ақ қылмыстық атқару заңнамасын жетілдірудің жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: бас бостандығынан айыру, сотталушы, қылмыстық-атқару мекемесі, пенитенциарлық жүйе, жаза, криминопенология, гуманизм қағидасы.

A.A. Bazilova^{1*}, R.E. Dzhanarayeva², B. Konysbay²

¹Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykurgan

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail : Bazilovaa80@gmail.com

Questions of criminological differentiation of the application of punishment in the form of disclaimer

In accordance with the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the most severe punishment in the system of measures of state coercion applied to a person found guilty of a crime is imprisonment. There is an opinion in society that the application of punishment to a certain term or life imprisonment is one of the main ways to achieve the goal of punishment. The characteristics of the application of the measure of coercion also have a direct impact on the conditions of serving the sentence and the social environment of the defendant. In most cases, in conditions such as a penitentiary institution or a change in its order, the main factor in committing an intentional serious crime is a violation of the personal qualities of convicts aimed at ill-treatment. Deprivation of liberty has a strong influence on a person, especially on a defendant who has fallen into this type of punishment for the first time, contributes to the restoration of social justice, and the prevention of new crimes. At present, the criminal law policy adheres to the principle of humanism and this regulates the trend towards a decrease in the facts of causing deprivation of liberty by victims of criminal law repression.

The author proposes in the article the criminological aspects of serving a sentence of imprisonment, the personality of the offender and the features of his resocialization, as well as ways to improve the penitentiary legislation.

Key words: deprivation of liberty, defendant, penitentiary institution, penitentiary system, punishment, criminopenology, principle of humanism.

А.А. Базилова^{1*}, Р.Е. Джансараева², Б. Конысбай²

¹Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова, Казахстан, г. Талдыкурган

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail : Bazilovaa80@gmail.com

Вопросы криминологической дифференциации применения наказания в виде лишения свободы

В соответствии с действующим Уголовным кодексом Республики Казахстан самым строгим наказанием в системе мер государственного принуждения, применяемых к лицу, признанному виновным в совершении преступления, является наказание в виде лишения свободы. В обществе сложилось мнение, что применение наказания к определенному сроку или пожизненному заключению является одним из главных способов достижения цели наказания. Характеристика применения меры принуждения также оказывает непосредственное влияние на условия отбывания наказания и социальную среду подсудимого. В большинстве случаев, в условиях типа пенитенциарного учреждения или смены его порядка, основным фактором совершения умышленного тяжкого преступления является нарушение личностных качеств осужденных, направленных на жестокое обращение. Лишение свободы оказывает сильное влияние на человека, особенно на подсудимого, впервые попавшего в этот вид наказания, способствует восстановлению социальной справедливости, предупреждению новых преступлений. В настоящее время уголовно-правовая политика придерживается принципа гуманизма и это регламентирует тенденцию к уменьшению фактов причинения лишения свободы жертвами уголовно-правовых репрессий.

Автор предлагает в статье криминологические аспекты отбывания наказания в виде лишения свободы, личность преступника и особенности его ресоциализации, а также пути совершенствования уголовно-исполнительного законодательства.

Ключевые слова: лишение свободы, подсудимый, уголовно-исполнительное учреждение, пенитенциарная система, наказание, криминология, принцип гуманизма.

Кіріспе

Орнықты даму жағдайында мемлекеттің алдында тұрған маңызды мәселенің бірі – қылмысқа қарсы күресті күшейтумен қоғамдық ортада қауіпсіздікті қамтамасыз ете отырып, қоғамда заңдылық пен құқықтық тәртіп орнату болып табылады.

Қылмыстық атқару жүйесіндегі тұжырымдамалық-теориялық негізінің маңызды аспектілерінің бірі – бас бостандығынан айыру жазасының әлеуметтік-құқықтық сипаты, оның мәні, мазмұны, мақсаттарын іске асыру тетігі жатқызылады.

Соңғы онжылдықта Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаның теориясы, заңнамалық көрінісі, сот қолдану және орындалуын ұйымдастыру мәселелері ғалымдардың, саясаткерлердің, құқық қорғау органдарының және басқа да қоғамдық құрылымдардың, сотталғандар мен азаматтардың назарын аударып қана қоймай, сонымен бірге жаңа, маңызды қызығушылық тудырды. Басты себеп – мемлекеттің бас бостандығынан айыруға балама жазаларды қолдануға дайын еместігі, сондай-ақ, қылмыстық атқару жүйесінің реформасына түбегейлі сипат беру үшін тиісті

саяси-құқықтық параметрлерінің берілмеуі, ал түзеу мекемелерінің төмен «әлеуметтік» әлеуеті оларда адам құқықтарын толық көлемде қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейтін негізгі себептердің бірі болды. Бұл сотталғандарды бас бостандығынан айыруға оқшаулаудың тиімсіз тәсілдерін сақтауға бағытталған шешімдер қабылдауға алып келді және бұл олқылықтар бұрынғы түзеу мекемелерінің жүйесін заңнамалық тұрғыдан бекітуде көрініс тапты. Жоғарыда аталған кемшіліктер біртіндеп реттелуде.

Қазіргі таңда елімізде 80 түрмеде 33 мың сотталушы жазасын өтеуде. Пенитенциарлық жүйені халықаралық стандартқа атап айтсақ, колониялардың техникалық тұрғыда талаптарға сай сәйкестендіруде құзырлы органдар кешенді жұмыс атқарып келеді. 2019 жылы 4 ескі колония жойылған, мекемелер түгелдей камералық қамтамасыз етуге көшіріліп, қылмыстық-атқару жүйесінің 2019-2023 жол картасы жүзеге асырылуда (https://baq.kz/turgymbaev-sottalgandardyn-kukyktyk-zhagdayu-kalay-zhaksaratynyn-aytty_255622/).

Қылмыстық атқару заңнамасы сотталушыға бас бостандығынан айыру түріндегі тағайындалған жазаны одан әрі саралауға мүмкіндік береді, олардың бірі сотталушының бас

бостандығынан айыру жазасын өтеу процесінде сотталушының мінез-құлқына байланысты түзеу мекемесінің түрін өзгерту болып табылады. Түзеу мекемесінен ауысу бастапқыда сотталған адамға сот үкімімен белгіленген құқықтар мен бостандықтарды шектеу көлемін айтарлықтай өзгертеді, яғни сот тағайындаған жазаның мазмұны өзгереді. Қылмыстық жазаның мазмұнын өзгерту қылмыстық-құқықтық реттеудің мәні болып табылады. Сондықтан түзеу мекемесінің түрі өзгерген кезде бірінші кезекте сотталған адам мен мемлекет арасындағы қылмыстық-құқықтық қатынастар өзгереді.

Түзеу мекемелерінің түрлері бас бостандығынан айыру, оны ұстау түріндегі жазаның мәжбүрлі мәнінің нақты көрінісі болып табылады, ол өз кезегінде сотталушының құқықтары мен бостандықтарының әртүрлі шектеулерінде көрінеді, тұтастай алғанда оның қоғамнан оқшаулану дәрежесін құрайды. Сондықтан түзеу мекемесінің түрін өзгерту бас бостандығынан айыруға сотталған адамға мәжбүрлеп әсер ету дәрежесі мен сипатының, оның құқықтары мен бостандықтарын шектеу көлемінің өзгеруін білдіруге тиіс. Алайда, бұл ретте сотталғандардың түзелу дәрежесін айқындау мәселелері ерекше маңызға ие, бұл егжей-тегжейлі және нақты заңнамалық бекітуді талап етеді (<https://cyberleninka.ru/article/n/differentsiatsiya-i-individualizatsiya-ispolneniya-nakazaniya-v-videlisheniya-svobody-pri-izmenenii-vida-ispravitel'nogo>). Ізденіс барысында бас бостандығынан айырудың мәні мен мазмұнын көрсететін негізгі ұғымдар мен категориялар ажыратылды.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми зерттеу тақырыбының әдістемесі жалпы және жеке ғылыми зерттеу әдістемелерін құрайды. Жалпы ғылыми әдістемеді қоғамдық дамудың субъективтік және объективтік салдарын, оларды институтционализациялауды қарастырады, ал, жеке-ғылыми әдістемелер негізіне формальды, құрылымдық-жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық, логикалық, әлеуметтік талдау және синтез әдістері жатады.

Пенитенциарлық құқықтық жүйе, оның ішінде бас бостандығынан айрылғандардың мәселесі қашан да қылмыстық құқық және криминология, қылмыстық іс жүргізу саласындағы отандық ғалымдардың ғылыми зерттеуінде қызығушылық тудырады. Бас бостандығынан

айрылғандардың қылмыстылығының алдын алу мәселелерінің зерттелуі Е.О. Алауханов, С.Б. Алимов, Р.Е. Жансараева, сондай-ақ, ресейлік ғалым А.Д. Бойков, С.М. Иншаков, А. Долгова, Ю.М. Антонян, Н.Ф. Кузнецова, Я. Гишинскийдің еңбектерімен саралынды.

Талқылаулар мен нәтижелер

Соңғы жылдары елімізде қылмыс санының өсуімен қатар, жасалатын қылмыс түрлерінің өсуі байқалды, бұл қазіргі қазақ қоғамының ең өткір және күрделі әлеуметтік мәселелерінің бірі болып табылады. Қылмысқа қарсы күресте маңызды орын қылмыстық-құқықтық құралдарға, ал олардың шеңберінде – жазалау институтына беріледі. Бұл, ең алдымен, жаза қылмыстық құқықтың орталық институты бола отырып, жеке тұлғаны, меншікті, мемлекеттік мүдделерді және жалпы барлық қоғамдық қатынастарды қорғау үшін мемлекеттің маңызды құралы болып табылатындығына байланысты.

Қылмыстық жаза жалпы қылмыстық құқықтың негізгі ерекшеліктерін анықтайды және қоғамдық қатынастарды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғаудың қылмыстық-құқықтық құралдарының бірі болып табылады. Бұл тұрғыда жаза азаматтарды қылмыс жасаудан сақтап, жеке тұлғаны, қоғамды, мемлекетті қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз етуі қажет. Бұл орайда бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны тағайындауға ерекше рөл беріледі. Бас бостандығынан айыру жазасы – көптеген жылдар бойы кең таралған жазалардың бірі (Шайхисламова 2005: 12).

«Пенитенциарлық» ұғымы (латын тіліндегі *penitentarius* – тәубесіне келу, түзелу) – яғни сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу тәртібін білдіреді (Кузнецов 1998). Ал, пенитенциарлық қылмыстылық бұл қоғамнан мәжбүрлі түрде оқшауланған жағдайда атап айтсақ, түзеу немесе тәрбиелеу, қоныс колониясында, емдеу мекемесінде, түрмеде, тергеу изоляторында жасалынатын, заңға қайшы қылмыстық әрекеттер жүйесі.

Белгілі болғандай, шағын немесе маңызды криминогендік рөлді тікелей немесе жанама түрде көрсете алатын процестер мен құбылыстар сансыз, олар тұтастай алғанда қоғам өмірінің барлық салаларында, оның институттары мен әлеуметтік топтарында, жеке адамдарда кездеседі. Сонымен қатар, қылмыстың себептері мен жағдайлары олардың құрамдас бөліктерінің

салыстырмалы түрде тұтас жиынтығын, яғни жүйесін құрайды. Криминогендік жүйенің негізгі элементін нақты қылмыстардың себептері мен шарттары құрайды. Пенитенциарлық қылмыстың көрінісі жазасын өтеушілермен жасалуы мүмкін, мысалы, бас бостандығынан айыру орнынан қашу немесе бағынбау, жазаны өтеуден жалтару, сондай-ақ адам өлтіру, ұрлық сияқты қылмыстар да жатады.

И.И. Карпец «қылмыстың табиғаты тек әлеуметтік сипатта болады. Қылмыстың әлеуметтік сипаты, біріншіден, оның себептерінің әлеуметтік сипатын, екіншіден, оның алдын алу шараларының әлеуметтік сипатын анықтайды» деп есептейді (Карпец 2003: 112).

Түзеу мекемелерінде отырған сотталушылардың мінез-құлқының өзгеруі, ондағы әлеуметтік жағдайының және өмір сүру деңгейінің төмендігі, психологиялық қысым мен шиеленістердің артуы көптеген қақтығыстардың орын алуына мүмкіндік береді. Көп жағдайда мұндай келеңсіздіктер қатаң режимдегі түзеу мекемелерінде жазасын өтеушілердің арасында басымдыққа ие, яғни адамды кемсіту, балағаттау, жеке ар-намысына тию, өзара келіскен міндеттерін орындамау деген сияқты әрекеттерден өршиді.

Қақтығыстардың 25%-ы қамаудағылардың қылмыс жасауымен аяқталады. Мұндай қақтығыстардың басым бөлігі қатаң және ерекше режимдегі колониялардың үлесіне келеді. Жалпы және қатаң режимдегі колонияларда күрделі қақтығыстардың саны айтарлықтай аз; жалпы режимдегі колонияларда олардың саны 10%-ды құрайды. Жалпы режимдегі колонияда қақтығыстардың барлық түрі орын алуы мүмкін, бірақ бұл қақтығыстар кішігірім, яғни жағдайлық қақтығыстар болып табылады (Шиханцов 2006). Көп жағдайда бірінші рет қылмыс жасап сотталғандар қақтығыстың туындауына себепкер болады. Оның соңы адам өліміне, денсаулыққа ауыр мөлшерде зиян әкелуге әкеліп соқтырып жататын жайттар жетерлік. Қатаң режимде жазасын бірінші рет өтеушілер арасында болатын оқиғалар – тез шешілетін, жағдайлық және созылмалы қақтығыстар түрінде орын алады. Қатаң режимдегі колонияларда қақтығыстар көп жағдайда созылмалы қақтығыстар түрде өтеді. Яғни қақтығыстың басталуы, шарықтау шегі және қақтығыстың аяқталу сатысымен бітеді. Сондай-ақ жазасын өтеушілер арасындағы қақтығыстан бөлек, жазасын өтеушілер мен топтастықтар арасында да

жанжал туындап отырады. Жоғарыда аталған негіздер бойынша жазасын өтеу орындарындағы қылмыстылықтың бірнеше себептерін келесідей жіктеуге болады:

- түзеу мекемесі әкімшілігінде уақытша және тұрақты қамалушылар арасындағы жанжалдар туралы нақты ақпараттың болмауы. Қажет деп танылатын ақпараттар көбінесе дұрыс тексерілмейді немесе немқұрайлы қаралады;

- психологиялық және педагогикалық тұрғыдан түзеу мекемесіндегі қызмет атқарушылардың кәсіби біліктілігінің төмендігі. Рецидивистер арасындағы қақтығыстардың алдын алу шараларын жүргізуде қызметкерлердің біліктілігінің төмен болуына байланысты;

- жазасын өтеушілер арасындағы жеке қақтығыстардың әділ шешілмеуі;

- түзеу мекемесі басшылығы тарапынан жазасын өтеушілер арасындағы қақтығыстарға араласпауы;

- түзеу мекемесі басшылығының жанжалдағы жәбірленушілерді қорғай алмауы және оларға немқұрайлық танытуы жазасын өтеушілердің өздерін еркін сезініп, қылмыс жасауына себеп болады;

- мекеме басшылығы тарапынан қылмыс фактілерін жасыру салдарынан жазасын өтеушілердің дандайсып, еркін жүруі мен дөрекілік танытуынан қылмыстылықтың салдары өрши түседі.

Қазіргі таңда бас бостандығынан айыру мекемелері әкімшілігінің қызметі көңіл көншітпейді және басшылықтың қадағалауының әлсіздігі мен ұқыпсыздығынан жазаланушылар қылмыс жасауға бейім тұрады. Сонымен қатар, орталықтан шалғай жазаны өтеу мекемелерінде қылмыстық атқару заңнамасының нормалары емес, керісінше субмәдениеттік әрекеттер, яғни күш қолдану арқылы қоқан-лоққы көрсетуге бағытталған түрмелік «ішкі ережелер» орнаған. Мысалы, 2022 жылы 10 мамырда Орал қаласындағы РҮ-170/2 Қылмыстық атқару жүйесі орташа қауіпсіздік мекемесінде төтенше жағдай орын алды – сотталғандар жаппай төбелесіп, 10 адам зардап шеккен (<https://kaz.zakon.kz/6007180-sottalgandardyn-zhappaitobelesi-oralda-koloniiyanyn-12-kyzmetkeri-zhazalandy.html>). Төбелеске қатысушыларға қатысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 107-бабы («Денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру») бойынша қылмыстық іс қозғалды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>). Жазасын өтеу

мекемесіндегі жаппай төбелестің орын алуы түзеу мекемесіндегі тәртіптің болмауы мен қызметкерлердің ұқыпсыздығының салдарынан орын алуда. Сондай-ақ, қазіргі таңдағы заңнамалық актілердегі орын алып жатқан кемшіліктер жазасын өтеушілердің қылмыс жасауларына жеңілдіктер туғызады.

Колонияларда жасалатын қасақана қылмыстардың себептері мен жағдайының айырмашылығы бар. Қасақана қылмыстардың басты себебі – жазасын өтеушінің субъективтік жағынан қылмыстық әрекет тудыруы. Ал жағдай – бұл объективтік фактор, яғни қосымша қандай да бір жағдайдың туындауына негіз болатын мән-жайлар.

Ал, сотталғандардың қылмыстылығының субъективтік және объективтік факторларын қарастырайық.

Субъективтік факторлар төмендегілерді қамтиды.

Біріншіден, әлеуметтік-демографиялық сипатына қарай : қылмыстардың басым бөлігі 15-24 жас аралығындағы ер адамдар арасында орын алуынан; отбасының болмауынан; бостандықта жүрген кезде тұрақты мекен-жайы мен жұмысының болмауынан; жоғары білімнің болмауы; түрмедегі субмәдениеттің әсері : «ішкі тәртіптің» көрініс табуы.

Екіншіден, адамгершілік-психологиялық сипатына : өзін-өзі жоғалтуы, психологиялық тұрғыда әлсіздігі, жүйкесінің жұқаруы, ішкі жан-дүниесінің тынышталмауы; адам өлтіру, денсаулыққа зиян келтіру, ұрлау-тонау және алаяқтық қылмыстарын жасаған адамдардың көбісінде алкогольдік ішімдікке әуестігі, психопатия, бас-ми сүйегінің зақымдануы сияқты аурулардың болуымен сипатталады.

Үшіншіден, қылмыстық-құқықтық сипатына : түзеу мекемесінде отырып-ақ қылмыс жасағандар, рецидивистер; ауыр және аса ауыр қылмыс жасап сотталғандардың басым бөлігі адам өлтіру және қасақана денсаулыққа ауыр зиян келтіру, қорлау, тонау және зорлау қылмыстары үшін жазасын өтеушілер жатады.

Төртіншіден, қылмыстық-атқару сипатына қарай : пенитенциарлық рецидив жасаған қылмыскерлердің 97,7%-ы жазаны өтеу тәртібін бұзады.

Бесіншіден, объективтік факторға : жасанды әлеуметтік қоғам; жазасын өтеушінің өмір сүру түріне қарай бөлункшілігі және субмәдениет, материалдық және рухани құндылықтардың төмен деңгейі жатады.

Жазаны өтеу мекемелерінде сотталушылардың қасақана қылмыс жасауына объективтік және субъективтік жағдайлар негіз болады. Жазаны өтеу мекемелерінде ұйымдастырушылықтың дұрыс орындалмауы; ішкі тәртіптің болмауы; сотталғандарды тәрбиелеу шаралары мен жалпы білім мен кәсіби техникалық білім беру жүйесінің жүйеленбеуі және т.б. жағдайлар құрайды.

Ал, сотталғандардың психикалық көңіл-күйі; мінезінің дұрыс болмауы; жүйке жүйесінің ауруы; білімсіздігі және т.б. субъективтік жағдайды құрайды (Алауханов 2008: 90).

Пенитенциарлық мекемелердегі қасақана ауыр қылмыс жасаудағы себептердің негізгі элементінің бірі – жазасын өтеушілердің қатыгездікке бағытталған мінез-құлқының терең бұзылуы жатады.

Жазасын өтеу мекемелеріндегі қылмыстылықтың алдын алудың шараларына тоқталсақ. Қамалушылардың әлеуметтік жағдайын түзеу, жазаны өтеу мекемелеріндегі тәртіпті нығайту, мекемеде орын алған жаппай төбелес, жанжалдарды уақытылы түрде анықтау, сотталушылардың қауіпсіздігін сақтау және т.б. жатады.

Сотталғандардың өзі бірінші рет немесе абайсызда қылмыс жасап сотталғандар (бірінші санаттағылар) және бірнеше қайтара қылмыс жасап сотталғандар, яғни рецидивистер (екінші санаттағылар) деп бөлінеді.

Бірінші санаттағылар, жазасын толықтай өтегеннен кейін, бостандыққа шыққан соң тұрақты түрде жұмысқа тұруды мақсат етеді. Алайда, жұмыс таба алмай қиналып, қайта қылмысқа ұрынуы әбден мүмкін, өйткені, қоғамда «сотталған» дегендерді көп жұмыс орындары ала бермейді. Бұлар да кейін рецидивистердің қатарын көбейте түседі.

Екінші санаттағылар, яғни рецидивистердің қоғамда өз орнын тауып кетуі сирек орын алатын жағдай. Олардың басым бөлігі түрмедегі «ішкі тәртіп» ережесіне үйреніп алған, темір тордағы өмірге үйіне келгендей, бір-екі ай ғана бостандықта жүріп, қайта қылмыс жасап, үйреншікті жерлеріне оралады. Дегенмен, рецидивистердің арасынан да түзеліп, қоғамға дұрыс бейімделетіндері де баршылық. Себебі, жазасын өтеушілердің мерзімінен бұрын босап шығуы мен мінез-құлқын жақсартып түзелгендерді қағдалап отыру, оларды қауіпсіз мекемеден төмен мекемеге ауыстыру – қылмыстық атқару жүйесінің қызметкерлеріне тікелей байланысты.

Қазіргі таңда елімізде қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған «Жол картасы» жүзеге асуда. Осы бағдарлама шеңберінде барлық облыс бойынша аймақтардағы жазаны өтеу мекемелерінде сотталғандардың құқықтық және әлеуметтік жағдайын түзетуге, цифрландыру жүйесіне көшуге бағытталған бірқатар шаралар жасалуда. Мысалы, түзеу мекемелеріндегі сотталғандардың арыз-өтініштері электронды терминалдар арқылы өкілетті органға жіберіледі. Электронды терминалдар арқылы жазасын өтеуші немесе айыпталушы жеке ісі бойынша тікелей сотқа, прокуратураға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке арыз-шағымын жолдай алады.

Екіншіден, жазасын өтеушілер туысқандарымен үнемі байланыста болу үшін мобильді мүмкіндік орнатылған. Бұл жоба халықаралық түрме реформасының Орталық Азиядағы өңірлік өкілдігінің және Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігі Қылмыстық атқару жүйесі комитетінің қолдауымен іске асуда. Сондай-ақ, жүйенің бірден-бір тиімділігі, сотталушының туыстары телефон шалу үшін онлайн төлем жасайды. Түбіртекте сотталушының аты-жөні көрсетіледі.

Үшіншіден, қазір жазасын өтеп жатқан азаматтарға арналған электронды дүкендердің орнатылуы.

Төртіншіден, сотталғандардың медициналық көмекті тегін ала алады. «Сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан бас бостандығы шектелген адамдарға, сондай-ақ ұсталған, қамауға алынған және арнайы мекемелерге орналастырылған адамдарға медициналық көмек көрсету қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 28 қазандағы № 745 бұйрығына (Алауханов 2008) сәйкес медициналық көмек көрсетіледі.

Бесіншіден, сотталғандардың тамақтануы ҚР Үкіметінің 28.11.2014 жылғы №1255 қаулысының №5 нормасымен жүзеге асырылады (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35770365).

Алтыншыдан, орта білімі жоқ азаматтар арнайы кешкі мектепте білім алады. ҚР ПМ-нің 2014 жылғы 18 тамыздағы №516 бұйрығында (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400001255/history>) сотталғандарға негізгі орта, бастауыш, жалпы орта білім, техникалық және кәсіби білім алу туралы көрсетілген. Оның ішінде 30 жасқа дейінгілер орта білім алуға міндетті. 2021-2022

оқу жылында 28 жазасын өтеуші орта білім алуға өтініш беріп, оларға кешкі мектеп мұғалімдері офлайн форматта білім берді. Мұның барлығы – аяқтарын шалыс басқан жандарды түзу жолға қойып, бостандықта өз жолын табуға мүмкіндік жасау болып табылады (<http://law.gov.kz/client/#!/>).

2019-2023 жылдарға арналған «Жол картасы» шеңберінде сотталғандарға құқықтық көмек, заманауи цифрландыруға көшу, білім беру сияқты шаралардың жүзеге асырылуы құптарлық дүние. Десек те, сотталғандардың рухани сауатты болуы – олардың өмірлік көзқарастарының түзелуіне әлдеқайда септігін тигізеді анық.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің 13-бабына сәйкес сотталғандарға ар-ұждан және діни сенім бостандығы құқығына кепілдік беріледі (<https://syrboyi.kz/kogam/tuezew-mekemesindegi-tirshilik-97293/>). Жазасын өтеушілердің қылмыстылығының алдын алу шараларының тиімді тәсілдерінің бірі – сотталушылардың діни сауаттылықтарын арттырып, дұрыс ақпарат беру болып табылады. Білікті дін қызметкерлерінің дұрыс уағыз, рухани азық беруі сотталушылардың қатыгез мінез-құлқын түзеуге, істеген қылмысына өкінетіндей рухани тұрғыда сауатын ашу сияқты іс-шаралар ұйымдастыру қажет. Жазасын өтеу мекемелерінде орын алатын төбелес-жанжалдарды әділ шешу үшін алдымен, мешіт-медреселерден дін қызметкерлері мен имамдарды уағыз айтуға, дәріс оқуға тарту тиімді болар еді. Діни қызметкерлердің кәсіби білікті, діни тұрғыда дұрыс уағыз насихаттауы, сотталушылармен тіл табыса білуі және психологиялық тұрғыда дайын маман болуы маңызды.

Қылмыстық атқару саласында діни бағыттағы жұмыстар – жаңашылдық. Десек те, дін мамандарын да дәріс оқытуға шақыруда қиыншылықтар тудырады. Осыған сәйкес, ПМ Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының Жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, полиция майоры Ерболат Ерланұлы «Бұл салаға діни қызметкерлерді тарту қиындау болып тұр.

Біріншіден, әскери міндеттемесі жоқ адамдар тек еркін жалдамалы негізде алынады. Оның еңбекақысы мардымсыз. Ал аттестациядан өтуге діни білімі барлар ықпалсыз.

Екіншіден, арнайы контингентпен жұмыс істеуге кез-келген адам шыдас бере алмайды.

Үшіншіден, Ислам дінінде әйел ер адамнан кейін тұрады, уағыз айтпайды және на-

мазын да бөлек оқиды. Сондықтан мұнда әйел қызметкерлерді қоюға болмайды. Болмаса әйелдер колониясына тағайындау қажет. Осы мәселелердің бәрін шешіп, жұмыстарды жаңаша жүргізу қажет, – дейді (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000234/k14234.htm>).

Жалпы, діннің теріс талқылануы және әсіредің пиғылды ұстанушылар санының өсуі қылмыстық атқару жүйесі мекемелерінде 2007-2008 жылдан бастап сезіле бастады. Ал одан кейінгі елді шулатқан оқиғалар теологияның өзектілігін айшықтай түскен. 2009-2012 жылдары бас бостандығынан айыру орындарында діни теріс көзқарастағы тәртіпсіздіктер жиіледі. Соның ең бір ушыққан шағы 2010 жылы Маңғыстау облысындағы ГМ-172/1 түзеу мекемесінен 21 жазасын өтеушінің қаруланып, қашып кету оқиғасы. Тергеу іс-шаралары бұл әрекетті діни теріс жолдағы сотталғандардың қылмыстық субмәдениетті ұстанушы топ пен олардың бостандықтағы сыбайластарымен бірге жоспарлап жасағанын анықтады.

Жоғарыда айтылғандарды зерделей келе, пенитенциарлық мекемелердегі қылмыстылық себептері шығу тікелей әлеуметтік сипатқа ие. Сотталғандардың қасақана ауыр қылмыс жасауына әлеуметтік орта мен сотталушының жеке тұлғалық қасиеттерінің объективті және субъективті факторлары тікелей әсер етеді.

Түрмеде отырғандарға діни уағыздарды онлайн форматта оқыту қолға алынса құба – құп болар еді. Имамдар мен теологтармен онлайн жүйе сабақ алып, дәріс тындауына мүмкіндік жасайтын жоба қажет.

Әлемдік тәжірибе радикалды идеялардың таралу қаупі дәл осы абақтыларда жоғары екенін зерттелген. Ал, Қарағанды облысында 2016 жылы террорға қатысты қылмыспен 15 адам сотталған. «Әрбір түзету мекемеде экстремизммен сотталған адамдар бар. Жалпы сотталғандардың арасында басқа ағымға түскен кісілер болуы мүмкін. Сол біздің насихатымыз дұрыс жолға соларға қою. Экстремизмнің алдын ала жұмыс жасау» (<https://aikyn.kz/78682/78682/>).

Онлайн сабақтар адам баласының рухани құндылықтарын насихаттап, дәстүрлі емес діни ағымдардың қауіпті екенін ескертеді. Сотталғандардың санасына жету үшін дәрістерді имамдармен бірге теолог, дін танушылар да оқиды.

Сонымен қатар, түзеу мекемелерінде элективті пәндер оқуға мамандар тарту тиімді болады. Қазақстан Республикасының «Әділет

органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңында да бұл мәселеге қарастырылған.

«Әділет органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 3-бабы мынадай мазмұнда өзгертілген «(6-1) сотталғандардың түзелуін ұйымдастыру; 6-2) жаза атқару мекемелерінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ету». Сондай-ақ, 5-баптың 1-тармағының 1) тармақшасының бесінші абзацында және 2) тармақшасында «қылмыстық-атқару жүйесінің» деген сөздерден кейін «(пенитенциарлық жүйенің)» деген сөздермен және 10-бапта: «қылмыстық-атқару» деген сөздерден кейін «пенитенциарлық» деген сөзбен толықтырылған. Ал, «11-бап. Қылмыстық атқару жүйесінің (пенитенциарлық жүйенің) құрылымы (<https://astanatv.kz/kz/news/76964/>) делінген. Бұл мекемелер оңалту және түзету орталықтары деп аталды, яғни оны мемлекеттік мекеменің ұйымдық-құқықтық нысанында құрылатын, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды босатылғаннан кейін алты ай ішінде еңбекке және тұрмыстық орналастыруда құқықтық және психологиялық жәрдем көрсетуге арналған қылмыстық-атқару жүйесінің ұйымдары құрайды (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000304_).

Қылмыстық-атқару жүйесінің білім беру мекемесіне оқуға орта білімі бар, денсаулық жағдайы бойынша қылмыстық-атқару жүйесінде қызмет өткеруге жарамды адамдар қабылданады.

Қылмыстық-атқару жүйесінің білім беру мекемесінің күндізгі бөлімдеріндегі оқу уақыты әскери қызмет өткеруге теңестіріледі. Бұл ретте, қылмыстық-атқару жүйесінің білім беру мекемесіне оқуға түскен адамдармен шарт жасалады, онда білім беру мекемесін бітіргеннен кейін пенитенциарлық қызметті одан әрі өткеру шарттары мен мерзімдері көзделеді. Пенитенциарлық қызметке алғаш түскен адамдар міндетті тәртіппен бастапқы арнайы оқудан және тағлымдамадан өтеді, олар үшін сынақ мерзімі белгіленуі мүмкін. Сынақ мерзімінен және тағлымдамадан өту тәртібі мен шарттарын уәкілетті орган белгілейді.

Сонымен, пенитенциарлық мекемелерде жұмыс жасауға даярлық тереңдетілу керек, арнайы практик мамандар шақыртылып, өндірістік тәжірибе базасымен қамтамасыз ету сапалы кадрлар қалыптастыруға ықпал

етеді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30119920).

Қорытынды

Жоғарыда баяндалғандарды қорытындылай келгенде, қылмыстық атқау жүйесі саласында сотталған адамның әлеуметтік және құқықтық мәртебесінің жай-күйіне елеулі әсер ететін, оның жеке өмірлік перспективалары мен адам құқықтары салаларына басып кіретін отбасының мүдделеріне әсер ететін жазаның ең қатал түрі ретінде – бас бостандығынан айырудың мәні мен мазмұны, әлеуметтік салдары мәселелері қаншалықты маңызды орын алатынын көрсетеді.

Колониялық жүйені реформалау сотталғандардың ортасындағы моральдық-психологиялық ахуалды сауықтыру, түрмедегі теріс дәстүрлерді бейтараптандыру, пенитенциарлық жүйені бас бостандығынан айырылғандармен жұмыс істеудің ең төменгі стандартты ережелерінің ұсынымдарына сәйкес келтіру қажеттілігіне байланысты жүзеге асырылуы тиіс. Алайда, қылмыстық және қылмыстық-атқару саясатын өзгертудің негізгі бағыттары

бас бостандығынан айырудың баламаларын белсенді дамыту және оны нақты және шартты түрде орындау комбинацияларын пайдалану арқылы белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруды қолдану тәртібін өзгерту болуы тиіс. Сондай-ақ, соңғы кездері оқшауланудан бөлек сотталғандарға бейімделген қолдау көрсету функциялары бар әлеуметтік оңалту орталықтары, яғни бас бостандығынан айыру жазасын орындаудың прогрессивті жүйесін жаңғырту туралы мәселесінің өзектілігі артуда.

Белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қылмыстық-құқықтық қолдану – сот төрелігі актісі, сотталушының, мемлекеттің, қылмыстан зардап шеккен адамдардың мүдделері тоғысатын қылмыстық жауаптылықты іске асыру нысаны. Бас бостандығынан айыру жазасын қолдану оның орындалуын ұйымдастырудың күрделі және қымбат процесімен байланысты. Сондықтан, біздің зерттеу нәтижелеріміз жазаны одан әрі өтеуден мерзімінен бұрын босату оны жазаның неғұрлым жеңіл түрімен немесе қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шаралармен алмастыру нысанында орын алуы тиіс деп есептейміз.

Әдебиеттер

«Жаңа заманға сай пенитенциарлық жүйе» халықаралық форумы. https://baq.kz/turgymbaev-sottalgandardyn-kukykytk-zhagdayu-kalay-zhaksaratynyn-aytty_255622/

Середа С.П. Дифференциация и индивидуализация исполнения наказания в виде лишения свободы при изменении вида исправительного учреждения. . Вестник института. 2019. С. 78. <https://cyberleninka.ru/article/n/differentsiatsiya-i-individualizatsiya-ispolneniya-nakazaniya-v-vide-lisheniya-svobody-pri-izmenenii-vida-ispravitelnogo>

Шайхисламова О.Р. Назначение осужденным к лишению свободы вида исправительного учреждения: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов., 2005. – 28 с.

Большой толковый словарь русского языка [Текст] : А-Я / РАН. Ин-т лингв. исслед.; Сост., гл. ред. канд. филол. наук С. А. Кузнецов. – Санкт-Петербург: Норинт, 1998. – 1534 с.; 27 см.; ISBN 5-7711-0015-3

Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. – М.: Юрид. лит. 2003. – 228 с.

Шиханцов Г.Г. Криминология. – Минск, 2006. // <http://edu.grsu.by/books/criminal/>

Сотталғандардың жаппай төбелесі. 19.05.2022 жыл. [Zakon.kz. // https://kaz.zakon.kz/6007180-sottalgandardyn-zhappai-tobelesi-oralda-koloniiyanyn-12-kyzmetkeri-zhazalandy.html](https://kaz.zakon.kz/6007180-sottalgandardyn-zhappai-tobelesi-oralda-koloniiyanyn-12-kyzmetkeri-zhazalandy.html)

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Алауханов Е. Криминология. – Алматы, 2008. – 429 б.

«Сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан бас бостандығы шектелген адамдарға, сондай-ақ ұсталған, қамауға алынған және арнайы мекемелерге орналастырылған адамдарға медициналық көмек көрсету қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 28 қазандағы № 745 бұйрығы (2022.05.01 берілген өзгерістермен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35770365

«Күдіктілерді, айыпталушыларды, сотталғандарды және қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің балалар үйлеріндегі балаларды тамақтандырудың және материалдық-тұрмыстық қамтамасыз етудің заттай нормаларын және сотталғандардың киім нысанының үлгілерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 қарашадағы № 1255 қаулысы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400001255/history>

Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың бастауыш, негізгі орта, жалпы орта және кәсіптік білім алуын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» ҚР ІІМ-нің 2014 жылғы 18 тамыздағы №516 бұйрығы. // <http://law.gov.kz/client/#/>

- «Түзеу мекемесіндегі тіршілік». 18.06.2022 жыл. // <https://syрboyi.kz/kogam/tuezew-mekemesindegi-tirshilik-97293/>
Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000234/k14234.htm>
- Түрмедегі теология. Дін мен криминал несімен жұп? 10.10.2020 жыл. // <https://aikyn.kz/78682/78682/>.
- «Қарағанды облысында түрмеде отырғандар діни онлайн дәрістерге қатыса бастады». 02.12.2016ж. <https://astanatv.kz/kz/news/76964/>
- «Әділет органдары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 18 наурыздағы N 304 Заңы. (2022.20.06. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000304_.
- «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Қазақстан Республикасының Заңы (2023.12.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30119920.
- Булатбаева А.А., Әлқожаева Н.С., Ертисова С.Б. «Педагог-психологтарды пенитенциарлық мекемелердегі жұмысқа дайындау ерекшеліктері (Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мысал ретінде)». KazNU Bulletin. «Pedagogical science» series. №1 (47). 2016. file:///C:/Users/zhenissova.diana/Downloads/344-1-674-1-10-20161226.pdf

References

- «Jana zamanga sai penitentiarylyk zhye» xalyqaralyk forumi. https://baq.kz/turgymbaev-sottalgnardyn-kukykytyk-zhagdayy-kalay-zhaksaratynyn-aytty_255622/
- Serede S.P. Differentsiatsiya i individualizatsiya ispolneniya nakazaniya v vide lisheniya svobody pri izmenenii vida ispravitel'nogo uchrejdenia. Vestnik institute. 2019. S 78. . <https://cyberleninka.ru/article/n/differentsiatsiya-i-individualizatsiya-ispolneniya-nakazaniya-v-vide-lisheniya-svobody-pri-izmenenii-vida-ispravitel'nogo>
- Shaihislamova O.R. Naznachenie osujdennim k lisheniu svobody vida ispravitel'nogo uchrejdeniya : Awto-ref. diss. ... kand. iurid. nauk. – Saratov., 2005. – 28 s.
- Bolshoi tolkovyi slovar russkogo yazika. 1-e izd-e: SPb .: Norint S. A. Kuznetsov. 1998 g.
- I.I. Karpets. Nakazanie. Sotsialnye pravovie i kriminologicheskie problemi. – M. : Urid. lit. 2003. – 228 s.
- Shihatsev G.G. Kriminologiya. – Minsk, 2006. // <http://edu.grsu.by/books/criminal/>
- Sottalgandardyn zhappay tobelesi. 19.05.2022 jil. Zakon.kz. // <https://kaz.zakon.kz/6007180-sottalgandardyn-zhappai-tobelesi-oralda-koloniiyanyn-12-kyzmetkeri-zhazalandy.html>.
- Kazakhstan Respublikasynyn Kylmystyk kodeksy. Kazakstan Respublikasinin kodeksi 2014 jilgy 3 shildedegy № 226-V KRZ. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtyk kukiktyk aktilyrynyn akparattyk-kukiktyk juyesy. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000226>
- Alaukhanov E. Kriminologiya. – Almaty, 2008. – 429 b.
- «Sot ukymi boyinsha bas bostandygynan ayiru oryndarynda jazasyn utep jatkan bas bostandygy shektelgen adamdarga, sonday-ak ustalgan, kamauga alyngan jane arnayı mekemelerge ornalastyrylgan adamdarga meditsinalyk komek korsetu kagydalaryn bekytu turaly» Kazakhstan Respublikasy Ishky ister ministrinin 2020 jilgy 28 kazandagy № 745 buyrygy (2022.05.01 berylgен озгерyster-men) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35770365
- «Kudyktylerdy, ayiptalushylardy, sottalgandardy jane kylmystyk-atkaru juyesy mekemelerynyn balalar uyindegy balalardy tamaktandyrudyn jane materyaildyk-turmystyk kamtamasyz etudyn zattay normalaryn jane sottalgandardyn kyim nysanynyn ul-gyleryn bekytu turaly» Kazakhstan Respublikasy Ukymetynyn 2014 jylgy 28 karashadagy № 1255 kaulysy. Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtyk kukiktyk aktilyrynyn akparattyk – kukiktyk juyesy. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400001255/history>
- Bas bostandygynan ayiruga sottalgandardyn bastauysh, negyzgy orta, jalpy orta jane kasyptyk bylym aluyn uyimdaytyru kagy-dalaryn bekytu turaly» KR YYM 2014 jylgy 18 tamyzdagy №516 buyrygy. // <http://law.gov.kz/client/#/>
- «Tuzeu mekemesynde gy tyrshylyk». 18.06.2022 jyl. <https://syрboyi.kz/kogam/tuezew-mekemesindegi-tirshilik-97293/>
- Kazakhstan Respublikasynyn Kylmystyk atkaru kodeksy. Kazakstan Respublikasinin kodeksi 2014 jilgy 5 shildedegy № 234-V KRZ. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtyk kukiktyk aktilyrynyn akparattyk-kukiktyk juyesy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000234/k14234.htm>
- Turmedegі teologiya. Din men criminal nesimen zhup? 10.10.2020 zhyl // <https://aikyn.kz/78682/78682/>.
- «Karagandy oblysynda turmede otyrgandar dini onlain daristerge katysa bastady». 02.12.2016 zh. // <https://astanatv.kz/kz/news/76964/>
- «Adilet organdary turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 2002 zhylygy 18 nauрызdagy N 304 Zany. (2022.20.06. berilgen ozgeri-ster men tolyktyrularmen). «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtyk kukiktyk aktilyrynyn akparattyk – kukiktyk juyesy // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000304_.
- «Bilim turaly» 2007 zhylygy 27 shildedegі № 319-III Kazakhstan Respublikasynyn Zany (2023.12.01. berilgen ozgerister men tolyktyrularymen) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30119920.
- Bulatbayeva A.A., Alkozha N.S., Ertisova S.B. Pedagog-psihologtardy penitentsyarlyk mekemelerdegi zhumyska dayindau ereksheликтері (Al-Farabi atyndagy KazUU mysal retinde). KazNU Bulletin. «Pedagogical science» series. №1 (47). 2016. file:///C:/Users/zhenissova.diana/Downloads/344-1-674-1-10-20161226.pdf

Г.М. Атаханова^{1*}, Ш.Б.Маликова¹, Н.Р.Бижан²,
Н.С.Жұмадилова¹, Ш.Д. Советхан³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Шымкент университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

³Қ.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.

*e-mail: atakan73@mail.ru

ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК ҚҰҚЫҒЫН ИЕЛЕНУГЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ

Мақалада егемен еліміздің өзекті мәселелеріне айналып отырған, атап айтқанда адамдардың жылжымайтын мүліктерді иелену құқығына заңсыз қол сұғушылық қылмыстық құқықбұзушылығы – тың тақырып ретінде зерттеліп отыр. Ол бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі себептері мен шарттары туралы сұрақтары көтерілген. Өйткені мәртебелері айқындалған мемлекетіміздің Ата заңында көрсетілген тұлғалардың құқықтарын жүзеге асырудағы ұмтылысы, олардың лайықты өмірін, елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету жөніндегі өзінің басты мақсатын жүзеге асыруда еліміз мақсатты, кәсіби және тиімді түрде көрініс табады.

Кез-келген құқықтық мемлекет не оның қалыптастыру үрдісін жүргізіп жатқан мемлекет, әрбір адамның және азаматтың жеке басы мен бостандығын құрметтеуді, еңбекке қабілетсіз отандастарын қамқорлық шуағына бөлеуді, адал еңбекті қадірлей алуды, ана мен баланы, отбасы мүшелерін қорғауды, зейнеткерлерге қамқор болуды, ардагерлер мен Отан қорғаушыларын ардақ тұтуды, тәуелсіз, әрі ерікті қоғам құруды, мақсат етіп қояды.

Көптеген ғылыми зерттеулерде адам құқықтарын қамтамасыз етуде қазақстандық жүйесін ұйымдастыру мен қызметінің негізгі қағидаттарын талдауға қадам жасалды: ол жүйелердің қатарына халықтың мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы ретінде қатысуы, өз құқықтарын қорғай алуы сияқты факторлар жатады.

Жоғарыда баяндалғандардың барлығы құқықтық мемлекет қалыптастыру мен нығаюы, мемлекеттік тәуелсіздіктің тірек конструкцияларын құрайтын жекелеген институттарды жетілдіру жайлы, оның ішінде адам мен азаматтардың конституциялық құқықтарын жүзеге асырудағы кешенді ақпарат жөнінде білімді толықтыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: жылжымайтын мүлік құқығын иелену, құқық бұзушылықтардың себептері мен шарттарының түрлері, мемлекет, тұлға, саясат, құқық.

G.M. Atahanova^{1*}, Sh.B. Malikova¹, N.R. Bizhan²,
N.S. Zhumadilova¹, Sh.D. Sovetkhan³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Shymkent university, Kazakhstan, Shymkent

³International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi, Kazakhstan, Turkestan

*e-mail: atakan73@mail.ru

The main causes and conditions of criminal offenses against the acquisition of rights to immovable property

This article examines the current problems of a sovereign country, in particular, illegal encroachment on the right to own real estate. It raised questions about the main causes and conditions of criminal offenses. After all, the desire of the state, whose statuses are determined to exercise the rights of these persons, in realizing its main goal of ensuring their decent life, the competitiveness of the country is reflected in the country purposefully, professionally and effectively.

Any legal state or state that is undergoing the process of its formation sets the goal of respecting the personality and freedom of every person and citizen, caring for disabled compatriots, honoring honest work, protecting mothers and children, family members, caring for pensioners, honoring veterans and defenders of the Fatherland, creating an independent and voluntary society.

In many scientific studies, a step has been taken to analyze the basic principles of the organization and operation of the Kazakh system of ensuring human rights. These systems include such factors as the participation of the people as a source of state power, the ability to defend their rights.

All of the above will make it possible to replenish the knowledge of comprehensive information about the formation and strengthening of the rule of law, the improvement of individual institutions that make up the supporting structures of State Independence, including on the implementation of constitutional human and civil rights.

Key words: acquisition of rights to immovable property, causes and conditions of offenses, state, personality, politics, law.

Г.М. Атаханова^{1*}, Ш.Б. Маликова¹, Н.Р. Бижан²,
Н.С. Жұмадилова¹, Ш.Д. Советхан³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Шымкентский университет, Казахстан, г. Шымкент

³Международный казахско-турецкий университет им. К.А.Яссави, Казахстан, г. Туркестан

*e-mail: atakan73@mail.ru

Основные причины и условия уголовных правонарушений против приобретения прав на недвижимое имущество

В данной статье исследуются актуальные проблемы суверенной страны, в частности, незаконное посягательство на право владения недвижимым имуществом. По нему поднимались вопросы об основных причинах и условиях уголовных правонарушений. Ведь стремление государства, статусы которого определены осуществлять права указанных лиц, в реализации своей главной цели по обеспечению их достойной жизни, конкурентоспособности страны отражается в стране целенаправлено, профессионально и эффективно.

Любое правовое государство либо государство, проводящее процесс его формирования должно уважать личность и свободу каждого человека и гражданина, заботиться о нетрудоспособных соотечественниках, ценить честный труд, защищать мать и ребенка, членов семьи, заботиться о пенсионерах, прививать уважение ветеранам и защитникам Отечества, создавать независимое, добровольное общество.

Во многих научных исследованиях сделан шаг к анализу основных принципов организации и деятельности казахстанской системы обеспечения прав человека к числу этих систем относятся такие факторы, как участие народа в качестве источника государственной власти, умение отстаивать свои права.

Все вышеизложенные позволит пополнить знания комплексной информации о становлении и укреплении правового государства, совершенствовании отдельных институтов, составляющих несущие конструкции Государственной Независимости, в том числе по вопросу реализации конституционных прав человека и гражданина.

Ключевые слова: приобретение прав на недвижимое имущество, причины и условия правонарушений, государство, личность, политика, право.

Кіріспе

ҚР Конституциясының 1-бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу»-деп белгіледік (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>). Өзін зайырлы мемлекет ретінде орнықтырған еліміздің ең қымбат қазынасы болып табылатын адам және адам өмірі, құқықтары

мен бостандықтарын мүлтіксіз қамтамасыз етуде мемлекетіміз көптеген қиыншылықтарға тап болды. Дегенмен, алға тартқан республикамыздың сындарлы саясатының, айқын жасалған стратегиялық жоспарларға қатысты батыл іс-шараларды нақты атқара отырып, ол кедергілерді де артқа тастап келеміз. Елбасы Н.Назарбаевтың: «Қазақстан өз азаматтары үшін өмір сүрудің жоғарғы стандарттарын жасай отырып, әлемнің тиімді дамып келе жатқан елдердің қатарына қосылуы тиіс. Біздің стратегиялық міндетіміз бәсекеге қабілетті елдердің қатарынан лайықты орын алу. Сондықтан да, мемлекет пен жеке меншік сектор өзара сенім мен тиімділікке негізделген әріптестік қатынастарын жолға қою керек» – деген тұжырымды пікір ой салады.

Бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық дамуға, қазақстандық патриотизмге жетуге, мемлекет өмірінің аса маңызды

мәселелерін демократиялық әдістермен шешудің жолында, мемлекет пен жеке меншік секторындағы өзара сенім мен тиімділікке негізделген әріптестік қатынасты жолға қою үшін еңбасты, аталған қоғам мүшелерінің арасындағы сенімділікке қол жеткізу қажет. Сонда, тиімділікке қатысты алтын көпірдің тұрғызылуы алыс емес. Мемлекет пен қоғам өмірінің айрықша аясының тоғысатын жеті, мүдделер теңдігінің тұғырлығы. Жер мен жылжымайтын мүлік саласының жүйесі мен оны мемлекет атынан реттеп отыратын өкілетті орган, мемлекет пен нарықтық қатынастардың мызғымас атрибуттарына жатқызылады. Салық пен бюджетке төленетін міндетті төлемдер мемлекет қазынасының қайнар көзі екендігін ескеретін болсақ, жер мен жылжымайтын мүліктер және оған қатысты құқықтар да аталған жүйені ел мүддесіне тиімді қалыптастыру нысандарының бірі ретінде тигізер әсері мол. Бұл нысандардан түсетін қаражаттар, мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық басқаруының тетіктері ретінде қарастырылады. Бұл өз кезегінде мемлекеттің саяси, әлеуметтік және экономикалық дамуын қамтамасыз етері анық. Жер мен жылжымайтын мүліктік қатынастарға қатысты қоғам мен мемлекет мүддесі үшін қажет екендігі жөнінде қалам тартқандар қатарына А.Смитт, Д.Ричардо, У.Петти, Тургенев, М.Сперанский, Ш. Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А. Құнанбаев, А.Байтұрсынов, Ә. Бөкейхан және Кеңес Одағы тұсындағы егеменді еліміздің ғалымдарын жатқызуға болады.

Материалдар мен әдістер

Жер мен жылжымайтын мүліктерге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу, онымен күресуді жүзеге асыруда мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану уәкілетті органдарға жүктеле отырып, қылмыстылықтың себептерін айқындау, ашу міндеттері орынды туындайды. Кез-келген мемлекетке қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері мен шарттарын іс-тәжірибеде де, теорияда да өзекті мәселелердің бірі болып қала бермек. Бұл толғандырған сұрақтардың жауабын табу, адамзат баласына ғасырлар бойы әркүннің күнделігінен қалған емес.

Себептілік, бұл себеп пен салдар арасындағы объективті, жалпыға бірдей генетикалық байланыс. Себептілік, белгілі бір уақыт аралығында жүйелі түрде дамып отырады, ал себеп болса әр

уақытты салдардан бұрын туындайды. Демек, себеп салдардың туындауына негіз болады.

Жер мен жылжымайтын мүліктерге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын алу, күресу осы салада мемлекеттік мәжбүрлеу шарасын қолдану уәкілетті органдарға жүктеле отырып, қылмыстылықтың себептерін ашу, анықтау міндеттері орынды туындайды.

Қылмыстың себептері мен жағдайлары алдын ала тергеу мен сот тергеу кезеңдеріне дәлелденуі тиіс. Осы тұрғыда алынатын мәліметтерге адамның динамикадағы әлеуметтік ортасын, адамның жеке басының сипаттамасын және әлеуметтік орта мен адам арасындағы әрекеттестік үрдістерін жатқызамыз. Сондай-ақ, қылмыстылықтың себептілігі мен детерминациясын айқындау үрдісі, қоғамның жайы, оның әр түрлі жақтары мен келеңсіз әлеуметтік ауытқуларды талдау және жекелеген қылмыстардың себептері мен жағдайларын зерделеу, оларды жинақтап қорыту, қылмыстылық себептері мен детерминациясын жаппай құбылыс ретінде айқындау деңгейінде өткізу тәсілдерінің бірдей пайдалануын қажет етеді.

Қылмыстардың алдын алу, олармен күресу және де аталған салада мемлекеттік мәжбүрлеу шарасын қолдану уәкілетті органдарға жүктеле отырып, қылмыстылықтың себептерін ашу, анықтау міндеттері орынды туындайды. Қылмыстылықтың себептері мен шарттары (детерминация, факторлар) мемлекет үшін тәжірибеде де, теорияда да өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Зерттелетін қылмыстылықтың себептері адамзат қоғамын бір емес, бірнеше ғасырлар бойында толғандырған жайт. Себептілік – себеп және салдардан тұратын екі құбылыстың арасындағы объективті, жалпыға бірдей генетикалық байланыс. Себептілік жүйелі түрде дамып отырады, ал себеп болса әр уақытта салдардан бұрын туындайды. Яғни, себептерден салдарлар туындап отырады.

Себептерді салдарлардан айырып бөлу ерекшелігі, бір іс-әрекеттерді дұрыс анықтау мақсатында ең негізгі, басты болатын себептерді білуге жағдай жасайды. Қылмыстылықтың себептілік механизмдерінде, себеп салдарды туындатып отырады, ал жағдайлар оған әсерін тигізетіндігінде. Себептер мен салдарлар өзара тығыз байланыста болады. Қылмыстылықты туындататын себептер мен жағдайлар кешені криминогендік детерминант деп аталады (Кузнецова 1984).

Себепті байланыстарға келесі белгілер тән:

1) себептер нәтижелерді тудырады. Себептер іске асуы үшін белгілі бір жағдайлар қажет болады, дегенмен де жағдайлар өздігінен нәтиже бермейді. Себептер жүзеге асқан жағдайда қылмыстың жасалу мүмкіндігі шындыққа айналады. Қылмыстық оқиға куәгерінің пассивтілігі – қылмыс нәтижесіне ешбір кедергісіз жетуіне жағдайлар туындатады, дегенмен қылмыстың себептері бола алмайды. Себептер – ниет пен шешімін қабылданудың сатысы ретінде қарастырылады, сол ниет пен мақсаттың пайда болып, оған жетудің құралдарын анықтаумен байланысты (Кудрявцев 1976; 285-б.; Джекебаев 1987; 187-б.).

Қылмыстың себептері мен шарттары (детерминация, факторлар) мемлекет үшін іс-тәжірибеде де, теорияда да өзекті мәселе болып табылады. Қылмыстылықтың себебі бір емес, бірнеше адамзат қоғамын ғасырлар бойында толғандырған жайт. Себептілік – себеп пен салдар сияқты екі құбылыстың арасындағы объективті, жалпыға бірдей генетикалық байланыс. Себептілік, ол жүйелі уақытта дамып отырады, ал себеп әр уақытта салдардан бұрын болады. Демек, себептен салдар туындап отырады.

Себепті салдардан айырып бөлу белгісі, бір әрекеттерді дұрыс анықтау үшін ең негізгі, басты болатын себепті білуге жағдай жасайды. Қылмыстылықтың себептілік механизмінде себеп салдарды туғызады, ал жағдай оған әсерін тигізеді. Олар өзара байланыста болады. Қылмыстылық тудыратын себептер мен жағдайлар кешені криминогендік детерминант деп аталады (Кузнецова 1984).

Нәтижелер мен талқылаулар

Себепті байланысқа мына белгілер тән:

- біріншіден, себеп нәтиже тудырады. Себептер іске асуы үшін белгілі бір жағдайлар қажет, бірақ та жағдайлар өздігінен нәтиже тудырмайды. Себептер іске асқан кезде қылмыстың жасалу мүмкіндігі шындыққа айналады.

Қылмыстық оқиға куәгерінің пассивтілігі – қылмыс нәтижесіне кедергісіз жетуіне жағдай жасайды, бірақ қылмыстың себебі бола алмайды. Себептер – ол ниет пен шешімін қабылданудың сатысы, ол ниет пен мақсаттың пайда болып, оған жетудің құралдарын анықтаумен байланысты (Кудрявцев 1976; 285-б., Джекебаев У.С. и др. 1987; 187-б., Каиржанов Е. И., Мукашев Г.М. 1998; 70-б.).

Жағдай сыртқы ортаның күйін сипаттайтын, сондай-ақ адамның ішкі қасиетін сипаттайтын мән-жай.

- екіншіден, себеп пен нәтиже уақыт аралығында кезектілікті сақтайды, уақыт қысқа болса да, себеп нәтижеден бұрын кездеседі.

- үшіншіден, нәтиже сол себептің себебі бола алмайды.

- төртіншіден, себеп пен нәтижені бір-ыңғай түсінуге болады: бір себеп бір-ыңғай жағдайларды бірдей нәтижеде тұруы мүмкін. Егер бір жағдайда себеп болып табылатын қандай да мән-жай бір моментте қылмыстық іс әрекет тудырып, басқа жағдайда тудырмаса, онда ол қылмыспен байланысты емес.

- бесіншіден, себепті нәтижеге жатыстыруға болмайды. Нәтиже себеп емес, ол қалыптасудың нәтижесі, объектінің өзгеруі (Сахаров 1961; 276-б., Кудрявцев 1968; 170-б., Кузнецова 1984; 203-б.).

Зерттеуші ғалым, маман А.И. Долгова детерминация ұғымын қылмыстылықтың себептерімен, жағдайларымен шатастыруға болмайды, ол – диалектикалық заңдылық, бейтарап жай деп есептейді. Қылмыстылықты танып білу, күресуі жолында қылмыстылықтың детерминациясын, себептері мен қылмысқа жол беретін жағдайларын, шарттарын анықтау қажет. Бұл аталған ұғымдар жөнінде пікірлер көп кездесіп отырады. Себептер – қылмыстылық пен қылмысты тікелей туындататын заңды нәтиже ретіндегі әлеуметтік-психологиялық детерминант.

Шарттар – қылмыстылықты өздігінен тудыра алмайтын, дегенмен де оның пайда болуына және тіршілік етуіне нақты мән-жайлармен әсер ететін кешенді құбылыстың бірі. Себептер мен шарттардың арасында өзара тығыз байланыс болып отырады. Себеп, қылмыстылықты тудырады. Шарт, себептердің қылмысқа айналуына жағдай жасайды. Кейде өзара бірін-бірі алмастып отырады. Келесі топтағы ғалымдар «Себептер мен шарттар теориясынан бас тартып», «факторлар» теориясын ұсынады. Қылмыстылықтың алдын-алу шараларын тиімді ұйымдастыру үшін қылмыстылық себептерін жіктеу қажеттігі туындайды.

1. Әрекет ету деңгейі бойынша (субординация);
2. Мазмұны бойынша;
3. Табиғаты және басқа да өлшемдері бойынша.

Әрекет ету деңгейі бойынша қылмыстылық себептері мен шарттары келесідей ажыратылады:

- а) жалпы себеп;
- ә) қылмыстың түрлері бойынша;
- б) жекелеген қылмыстар бойынша.

Мазмұны бойынша, қылмыстылық себептері мен шарттары, әлеуметтік-экономикалық, саяси, әлеуметтік-психологиялық, тәрбиелік, құқықтық, ұйымдық басқарушылық болып бөлінетіндігін тілге тиек етеміз.

Өзінің табиғатына, пайда болу тегіне қарай, тарихи өткен емес қазіргі кезеңге жататындай, әлеуметтік-психологиялық құбылысты қалыптастыратын көптеген экономикалық, идеялогиялық және басқа да әлеуметтік құбылыстар осы күнде жалғасын табуда. Жер мен жылжымайтын мүлік адамзат өркениетінің бастапқы кезеңдерінен пайда болған, демек оларға қатысты қайшылықтардың себебі де ғасырлық мәселе болмақ.

Қорытынды

Енді осы жер мен жылжымайтын мүлік құқығын иеленуге кедергі келтіру немесе заңсыз шектеу себептері жөнінде айтылмақ.

Құқықтық себептерге жер мен жылжымайтын мүлік құқығын иеленуді реттейтін нормативтік құқықтық актілердің жетілдірілмеуін және оның тұрақсыздығын жатқызуға болады. Қазіргі кезде жер мен жылжымайтын мүліктерге қатысты көптеген кодекстер, заңдар, жарлықтар, қаулылар, инструкциялар мен түсіндірмелер кездеседі. Заңнамалардың қарама-қайшылықтары орын алып отырады. Жекелеген ережелердің айқын және түсінікті болмауы, даудамайларды шешу барысында екі түрлі түсініктердің қалыптасуына, оларды әртүрлі мағыналарда талқылануына алып келеді. Жер мен жылжымайтын мүліктерге қатысты заңнамаларға енгізіліп отырған үздіксіз өзгертулер мен толықтырулар да қосымша қиындықтарды туындатады. Бұл өз кезегінде өзгертулермен хабардар болмаған тұлғаларға, міндеттемелерін орындауға кедергі болады және құқықтарын иеленуде қиындықтар туғызады.

Құқықтық себептерге адамдардың аталған құқықтарды иеленуді жүзеге асыру механизмінің оңтайландырылмауын да жатқызуға болады. Туындаған даудамайға байланысты тез арада мониторинг жасалынып, шешу жолдарын тұлғаларға түсіндірілуді мемлекеттік

қызметкерлерге міндеттейтін құқықтық нормалардың болмауы. Ол, мемлекет пен қоғам мүшелерінің арасындағы туындаған қайшылықтардың ұзақ мерзімдерге созылуының алдын алар еді.

Құқықбұзушылықтар жер мен мүліктің пайдалануы мақсатына байланысты ерекшеленіп отырады. Кәсіпкерлік мақсатта, яғни пайданың түсіміне қатысты нысандарға, олардың иеленуіне қарсы заң бұзушылықтар жиі жасалынады, сот жүйесіне жүгінген процесстер ұзақ мерзімдерге созылады. Бұл, жеке үй құрылысын жүргізу мақсатындағы жер телімдеріне қатысы жоқ дегенді білдірмейді. Алайда, субъектілер арасындағы туындаған қайшылықтар, кәсіпкерлікке қатысты нысандарға қарағанда көп жағдайларда тезірек шешіліп отырады.

Саяси себептер: Жер мен жылжымайтын мүлік құқығын иеленудегі саяси себептеріне, бұл саланы реттеуші функциясымен тығыз байланыста. Бұның көмегімен мемлекет өзінің әлеуметтік немесе экономикалық саясатын іске асырып отырады. Осы саладағы мемлекет пен қоғам мүшелерінің арасындағы сындарлы сұхбаттың болмауының салдарынан тұлғалар билеуші топқа қарсылық білдіреді. Аталған құқықты иеленудің тәртіптік деңгейі елдегі жалпы саяси жағдайлармен тығыз байланыста болатындығында. Мемлекет қызметкерлерінің мемлекет мүддесі үшін жер иелерінің құқықтарын шектеуі. Мемлекет пен халық арасындағы қайшылықтың салдары басқа да (мемлекетке сенімсіздікпен қарауы, салықтық міндеттемелерді орындамауы, жер құқығын сақтап қалуда наразылықтардың туындауы) себептерге негіз болуда.

Экономикалық себептеріне мыналар жатады:

а) Халықтың жұмыспен қамтылмауы, қаражат жағдайының нашарлауы. Бұл ел экономикасындағы күйзелістермен тығыз байланысты: өндірістің құлдырауы, ішкі жалпы өнімнің төмендігі, кіріс үрдісінің азаюы, жер телімдерінің отандық мекемелерге берілмеуі (оның ішінде қазба-байлық, кен орындары да), ақша массаларының шетел валютасына құйылуы, капиталдың шетелге шығуы, табиғи қазба-байлықтарымыз бен өнімдеріміздің шет ел мемлекеттерінде шикізат өнімдері ретінде ғана пайдаланылуы ж.т.б. Халықтың жұмыспен толық қамтылмауы, қаражат жағдайының нашарлауы тұлғалардың салықтық міндеттемелерін орындамауынан туындаса, ел экономикасының күйзеліске ұшыратуының бұл жағдайы, жеке

және заңды тұлғалардың жер мен мүлікті иеленуге шектеу жасалынып отырған мемлекеттік мекеме қызметкерлерінің заңсыз әрекеттерінің салдары болып табылады. Иелене алмаған құқықтарының салдарынан туындаған наразылықтан халық, салықтық және басқа да міндетті төлемдерге қатысты мемлекет алдындағы өз міндеттемелерін орындамауға барады. Сондықтан да бұл жағдайда халықтың мемлекет алдындағы конституциялық міндеттемелерді орындамауы, олардың жер мен мүлікке қатысты құқықтарының уәкілетті орган қызметкерлерімен шектелгендігін экономикалық себептердің бірі деп тану қажет.

ә) Қала, аудан көлемдерінің өсуіне байланысты Бас жоспарлардың өзгертілулеріне қатысты азаматтардың тұтыну қызметінің (газбен, сумен, жарықпен) қамтамасыз етілуінің қарқынды жүргізілмеуі. Қазіргі кезде заңнамалардың тәртібі бойынша, жерге не мүлікке жеке меншік құқығы тек оның толығымен игерілген немесе нысанды эксплуатацияға берілген кезден, яғни тұтыну қызметтерінің қамтамасыз етілуімен ғана жүзеге асырылады. Алайда, мемлекет ол жерге аталған қызметтермен қамтамасыз етілу мерзімдерін (бас жоспардың қашан бекітілетінін, қашан қаражатпен қамтамасыз етілетінін, оны қай мекеме жүргізетінін) өзі білместен, қоғам мүшелеріне ол құқықтарын жекешелендіру үрдістерін жүргізбейді. Демек, мемлекет пен халық арасындағы сенімсіздің, олардың арасындағы жағдайдың ушығуына, қақтығыстардың орын алуына себеп болмақ.

б) Мемлекеттік қызметкерлермен тұлғалардың конституциялық құқықтарын шектеумен ұласқан жер телімдері мен жылжымайтын мүліктерді мақсатты пайдалана алмауына туындайтын қайшылықтар өз кезегінде, мемлекеттің салық саясатына да кері әсерін тигізеді. Пайдаланылмаған жер телімдеріне салынатын салықтарға қарсы болуына байланысты жер иелерінің салық пен міндетті төлемдерден бас тартуын да экономикалық себептерге жатқызуға негіз бар. Сонымен қатар, бұл нысандарға салынатын салық тәртібі де халықтың наразылығын туындатады. Пайдалана алмай отырған, салынбаған немесе салынып бітпеген жер телімдеріне салынатын салық пен міндетті төлемдер сомасы салынып біткен, пайдаланудағы үй мен оған қарасты жер учаскесіне салынатын салық міндеттемелеріндегі сомасына сай келмейді. Бұдан салықтық міндеттемелердің орындалмау фактісінің тіркелуіне әкеп соғады.

в) Тұлғалардың жер мен жылжымайтын мүліктерге қатысты құқықтарын иеленуге шектеу жасаудың алдын алу мақсатында мемлекеттік қызметкерлердің шетел тәжірибесімен таныс болуы үшін қаражаттардың толық қанды қамтамасыз етілмеуі.

Ұйымдастыру себептері мен жағдайлардың қатарына

Мемлекеттік орган қызметкерлерінің жұмыстарын тиімді жүзеге асыру алгоритмдерінің, механизмдерінің модернизацияланбауы. Олардың еңбек ақыларын, олардың атқарған қызметтеріне қарай төлебеуі. Ол үшін әр мемлекеттік қызметкерлерге қатысты әлеуметтік несие жүйесінің болмауы. Тиімділігіне қарай қызметкерлерге балл жүйесінде олардың жоғарғы, орташа деңгейдегі рейтингтерінің жүргізілмеуі, ол қызметкерлерге мемлекет тарапынан жеңілдіктердің, басымдылықтардың болмауы, әлеуметтік пәкеттердің қарастырылмауы. Қызметтерінде жіберілген қателіктері мен адамдардың, азаматтардың құқықтарын бұзу, шектеуге байланысты балдарын азайтудың жүргізілмеуі. Рейтинг жүйесінде қажетті балл жинамаған қызметкерлердің төмен деңгейдегі рейтингіге орналасқандарды жұмыстарынан босату сияқты шаралардың қолданылмауы.

Мемлекеттік қызметкерлердің шетел тәжірибесімен таныс болмауы да азаматтардың құқықтарын иеленуге шектеу жасаудағы себептердің бірі болып қала бермек. Мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби деңгейін дамыту сұрақтары да толыққанды қамтамасыз етілмегендігі.

Жер мен жылжымайтын мүлікке қатысты жүргізіліп жатқан тауарды өндіруші кәсіпкерлерге тауарларын импорттау мүмкіндіктерінің, оларға жеңілдіктер мен басымдылықтарды берудің ауқымды түрде жүргізілмеуі.

Сонымен қатар, экономикалық себептердің біріне, халықтың жер мен жылжымайтын мүліктерге қатысты құқықтарын иеленудің оңтайландырылған жүйесінің дамымағандығын да жатқызуға болады. Бұл құқықтарды иелену барысында тұлғалар уәкілетті органдарға жерге қатысты топо съемкаларын алуға, аз не көп қабатты құрылыс аумағына кіретіндігі туралы қала сәлетуін жүргізуге қорытындыларын алуға ж.т.б қағазбастылықтың жетегінде кетіп отырады. Халықтың уақытын, қаражатын үнемдейтін жағдайлардың болмауы, теріс пиғылды немесе қызметкерлерді құқықбұзушылыққа итермелейтін себептердің де бірі болып қала бермек.

Халықтың ол құқыққа жету жолындағы мәдениетін қалыптастыру мен оны да дамыту жолдарын қарастыру қажеттігі туындауда.

Тұлғалардың құқықтарына қатысты мәліметтермен дер кезінде хабардар болмауының салдарлары, Уәкілетті орган мен Әділет басқармасы қызметкерлерінің арасындағы тығыз байланыстың болмауы, олардың өз міндеттемелерін орындамауынан туындайтындығының дәлелі. Айталық, жер мен жылжымайтын мүлік құқығына ие не пайдаланушыға қатысты қойылған заңды талаптардың немесе ауыртпалықтардың өз уақытысында алынбауы, тұлғалардың құқықтарын шектеуге, даудамайдың туынауына әкеліп соғады. Бұл ауыртпалықтар мен заңды талаптар сияқты құқықтың уақытша тоқтатылуын талап ететін жағдайларды, керектігі жойылғаннан кейін тез арада алынып тасталып отыратын, қызметкерлерге қатысты жаңа міндеттемелерді заңдастырмағандықтан ұйымдастыру себептерінің бірі туындап отырады.

Жерге және жылжымайтын мүлікке қатысты құқықтарды иеленуді жүзеге асыратын уәкілетті орган және құқықбұзушылықтарды (азаматтық, қылмыстық) тергеп тексеретін құқық қорғау органдары мен сот жүйесінің арасындағы байланыстың болмауы да аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың, яғни іс жүргізу заңнамаларындағы кемшіліктері бар ұйымдастыру сипатындағы себептері ретінде қарастырудың негізі болып отыр. Өндірісте қозғалып қойған іс бола тұра, тараптардың жүгінуімен талап өндірісі сотта қаралады, яғни бір уақытта азаматтық та, қылмыстық та іс қаралады. Қылмыстық іс қозғалғаннан соң, тұлға уәкілетті орган қызметкерінің шешімін заңсыз деп тануын сұрап азаматтық сотқа өтінеді, бұл жағдай тергеп тексеру процесін қиындатады. Жерге не жылжымайтын мүлікті иеленуді қанағаттандыруға қатысты азаматтық іс, тергеп тексеру органы өзінің уәкілеттілігі шегіндегі процесуалдық шешімінің шығарғанға дейін қаралады. Сот аталған талап арызды қанағаттандырмаған жағдайда, қылмыстық істі сотқа жіберу қиын. Өкінішке орай, азаматтарды немесе ұйымдардың жоғарыда аталған құқықтарын иелену мүмкіндігі шектеледі.

Іс тәжірибеде аталған салаға қатысты қылмыстық құқықбұзушылықтар бойынша алдын ала тергеу барысында қылмыстық істі қозғаудан ішкі істер органдарының тергеушілері бас тартып, азаматтық тәртіппен

сотқа жүгінуді сілтейді, тергелген қылмыстық істер қысқартылып жатады. Аталған қылмыстық құқықбұзушылықтармен күресте (қылмыстық процеске қатысушы тұлғалар қатысты куәлер, жәбірленушілер) халықаралық әріптестіктің жетілдірілмеуін тілге тиек етуге болады. Мемлекеттер арасында өзара құқықтық көмек туралы жасалған келісімдердің болмауы немесе жасалған келісімдердің ратификацияланбауы себебінен халықаралық сипаттағы аталған кедергілер тергеп тексеруге кері әсерін тигізуде.

Қоғамда жер мен жылжымайтын мүлікті иеленуге қатысты құқықбұзушылықтардың көп кездесуінің себебін бұл құқықтарды иеленудегі бақылау әдістері мен нысандарының жетілдірілмеуімен байланыстыруға болады. Жер инспекциясының, салық органдарының қызметкерлерімен шектен тыс айыппұл санкцияларының салынуы, заңсыз әкімшілік жауаптылыққа тартылуы, әкімшілік іс жүргізу тәртібінің сақталмауы, жер мен жылжымайтын мүлікке қатысты заңнамаларды бұзғандарға, мақсатынсыз пайдаланғандарға шаралардың қолданылмауы айтылған жайтқа нақты дәлел бола алады. Құжаттарды және арнайы құралдармен тексерулердің біліктілігі төмен қызметкерлердің үстіртін жүргізілуі салдарынан, оның нәтижелері сапасыз, заңсыз рәсімделіп жатады. Азаматтардың, заңды тұлғалар өкілдерінің қарсылықтары, наразылықтары мен келіспеушілік әрекеттері жан-жақты, толық және объективті түрде қарастырылмайды. Жер мен жылжымайтын мүлік иелері мен пайдаланушыларының тексеру кезіндегі құжат даярлықтары да көңілден шығарлық емес. Тұлғалардың аталған құқықтарды иелену барысындағы құқықбұзушылықтар бойынша жоғары тұрған уәкілетті органдармен не құқық қорғау органдарымен талдаудың, сарлаудың аздығы, кең ауқымды түрде жүргізілмеуі байқалады.

Техникалық себептері: Заманауи техникамен толыққанды қамтамасыз етілмеуі. Берілген өтініштерге жауаптарды толық, негізделген түрінде техникалық құралдармен жеткізілмеуі.

Заманауи техниканы қолдану мәдениетінің төмендігі қоғам мүшелерінің арасында туындайтын даудамайды өз уақытында шешілмеудің негізі болып тұр. Сол үшін де мемлекеттің алдында бұл мәдениеттің жоғарыда болуы қоғам үшін алар орны зор.

Техникалық себептерге, бір жер теліміндегі жерге не жылжымайтын мүлікке құқықты екі

тұлғаның меншігіне мемлекеттік тіркеулер жүргізілуін де жатқызуға болады. Қазақстан Республикасы аумағында аталған саланы мұқият, объективті талдау негізінде екі тұлғаның меншігіндегі мәліметтерді жоспарлы түрде жинап, жан-жақты зерттеп, жүйелеу керек. Жерге не жылжымайтын мүлікке құқықтарды заңсыз иеленуге мынадай кемшіліктер себепші болады:

- келісім шарттар нотариалды түрде куәләндіру барысында, нотариустерде иеленетін жер мен жылжымайтын мүліктердің егелерінің қайталанбауы үшін уәкілетті және әділет органдарымен мәліметтердің ауытқуларының болуы;

- жер мен жылжымайтын мүлікке қатысты алаяқтықпен айналысатын тұлғалардың заңсыз әрекеттерін сот жүйесі, құқық қорғау органдары мен қоғамның басқа да субъектілерімен алдын алу шараларының ауқымды түрде жүргізілмеуі;

- жер мен жылжымайтын мүлікке құқықты айқындайтын жалған мемлекеттік актілерді даярлаушылардың кәсібилігінің артуы, жалған құжаттарды даярлау сапасының жоғарлығы;

- өндірістік және өндірістік емес салаларда, сондай-ақ азаматтардың иелігіне жоғары сапалы көшірме-көбейткіш құралдарын жаппай тарту және олардың бақыланбауы;

- жалған мемлекеттік актілерді жасаудың технологиясы туралы мәліметтермен танысуға болатын кітапханаларда, мекемелерде оқырмандарды есепке алуын ұйымдастырмау, бұл мәліметтердің қылмысты ашу кезінде қолданылмауы;

- бұрын арнайы ресми құжаттар даярлайтын типографияларда қызмет еткен, немесе қызмет етіп жүрген тұлғалардың арнайы есепке алудың жүзеге асырылмауы;

- ресми құжаттарды даярлайтын типографияларда қызмет еткен, немесе қызмет ететін тұлғалардың, олардың туған-туыстарының мемлекеттік актілерді жасаудың технологиясын құпияда сақтауын қамтамасыз ететін шаралардың жүзеге асырылмауы;

- уәкілетті, әділет және құқық қорғау органдарының жалған мемлекеттік актілерді жасаудың алдын алу шараларын бірлесіп атқаруда белсенділік танытпауы;

- жалған мемлекеттік актілерді жасау фактісін анықтауға байланысты жедел-ізвестіру шараларының белсенді жүргізілмеуі, оның дұрыс бақыланып, қадағаланбауы;

- жалған мемлекеттік актілерді даярлаушылар мен уәкілетті, әділет және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің арасындағы

сыбайластық фактілерінің анықталмауы, оның алдын алу шараларының ауқымды жүргізілмеуі;

- жалған мемлекеттік актілерді жасау фактісін анықтау барысында жалған актілерді жасаудың әдістері туралы сараптама органдарына жедел ізвестіру уәкілінің, анықтамашының, тергеушінің толымды сұрақтар қойылмауы;

- қылмыстық атқару мекемелерінің жалған мемлекеттік актілерді жасау тактикасын басқа сотталушыларға жариялау мүмкіндіктерінің алдын алмауы және тағы да басқа мән-жайлар.

Сонымен қатар, жерге не жылжымайтын мүлікке құқықтарды иеленуге жалған актілерді пайдалануға жол беретін кемшіліктер:

- жалған мемлекеттік актілерді айналымға жіберудің жолдарын қылмыскерлердің алдын ала ұйымдастыруы;

- кейбір жағдайларда жалған мемлекеттік актілерді айналымға жіберген сезікті тұлғалардың шын мәнінде өзі ұсынған құжаттардың жалған екендігін білмегендер болып келуі.

Жалған мемлекеттік актілерді жасау мен пайдалануда қылмыстық құқықбұзушылығына жалпы криминалды жағдайдар да әсер етеді. Криминалды топтар уәкілетті және әділет органдарын алмастырады.

Табиғи-психологиялық себептер мен жағдайлар:

а) Жер мен жылжымайтын мүлікті иелену жүйесіне сенімсіздік (мемлекет мүддесін ғана бір жақты қолдау арқылы қоғамның басқа субъектілерінің конституциялық құқықтарын шектеу, қоғам мүшелерінің арасындағы қатынасты шиеленістіруге апарады);

ә) құқықтық мәдениеттің төмен деңгейде болуы. Аталған құқықтарды иеленуде азаматтардың заңнамалардағы өз құқықтары мен міндеттемелерін білмеуі, лауазым иелері мен қылмыстық топтардың қылмыстық ниеттерінің оңай олжасы болып қала бермек.

б) пайдакүнемдік ниеттің қалыптастырылуы. Бұл қатынастардағы орын алып отыратын басты нәрсе – пайдакүнемдік. Кейбір лауазым иелері мен қылмыскерлер арасындағы байланыстағы, жылжымайтын мүлік пен жерге нормативтік құқықтық актілерде бекітілген тұлғалардың құқықтарын шектеу жасау арқылы, пайдакүнемдік көзқарастардың болуы. Конституциялық құқықтарын шектеу – олар үшін алға қойылған мақсаттарға жетудің негізгі жолдарының бірі болып табылады. Жер мен жылжымайтын мүлікті иеленуге қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтар басым көпшілігі корпоративтік, топтық

қызығушылықтың негізінде жүзеге асырылып отырады. Лауазым иелері мен қылмысқа қатысы бар тұлғалар, өздерінің материалдық жағдайын жақсарту мақсатында азаматтардың аталған құқықты иеленуіне кедергі келтіре отырып, пайдакүнемдікті негізгі бағыт етіп алады.

в) табиғи апаттардың, індеттердің орын алуы да аталған құқықтарды иеленуге кері әсерін тигізіп отырады. Мәселелердің шешілуі мақсатында өтініш, арыздардың, шағым, наразылықтарды дер кезінде берілмеуі. Уәкілетті

органдармен даудамайлардың жалпылама қаралуы, жауаптардың негізделмеуі мен онымен өз уақытысында хабардар болмауы. Аталған жағдайда қоғам субъектілерінің арасындағы қайшылықтарды өршілендіре түседі. Оның шешу жолдарын қиындатады. Бұл мемлекеттің ұтымды қолдану саясатын естен шығарған жағдайда нақты көрініс табады.

Жоғарыда негізделген барлық себептерді ұтымды дер кезінде ескеретін болсақ, қылмыстармен күресуге болады.

Әдебиеттер

- Қазақстан Республикасының Конституциясы. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
- Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. – М.: Моск. Ун-та, 1984. – 45с.
- Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. – М.:Наука, 1976. – 285с.
- Джекебаев У.С. и др. Мотивации преступления и уголовная ответственность. – Алма-Ата: Наука, 1987. – 187с.
- Каиржанов Е. И., Мукашев Г.М. Уличная преступность. – Караганда: КВШ МВД РК, 1998. – 70с.
- Сахаров А.Б. О личности преступника и причины преступности в СССР.-М.: Госюриздат, 1961. – 276с.
- Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии.-М.:Юрид.лит.,1968. – 170с.
- Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. – М.: МГУ, 1984. – 203с.
- Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық; Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – 285 с.
- Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. – М.: Юрид.лит., 1973. – 228 с.
- Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения. – Л., 1963. – 78 с.
- Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. – Саратов, 1978. – 154 с.
- Каиржанов Е.И. Преступность – явление социальное // Предупреждение преступности. – 2003. – №1. – С. 102-104.
- Основы борьбы с организованной преступностью: Монография. – М.: ИПФРА-М., 1996. – 321 с.
- Рогов И.И. Қылмыстық саясатты ізгілендіру // Астана ақшамы. 2003. 7-қаңтар.
- Дулатбеков Н.О. Қылмыстық жаза тағайындау теория практика мәселелері: Монография. – Астана, 2002. 117-бет.

References

- Qazaqstan Respublikasynyng Konstitucijasy. [Constitution Of The Republic Of Kazakhstan.] // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
- Kuznetsova N.F. Problemy kriminalogicheskoy determinacii. [Problems of criminological determination.] – M: MU, 1984. – 45p.
- Kudryavtsev V.N. Prichiny pravonarushenij [The causes of offenses]. – M.: Nauka, 1976. – 285p.
- Dzhekebaev U.S. et al. Motivacii prestuplenija i ugovolnaja otvetstvennost' [Motivations of crime and criminal responsibility]. – Alma-Ata: Science, 1987. – 187p.
- Kairzhanov E. I., Mukashev G.M. Ulichnaja prestupnost' [Street crime]. – Karaganda: KVSH of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 1998. – 70p.
- Sakharov A.B. O lichnosti prestupnika i prichiny prestupnosti v SSSR [On the identity of the criminal and the causes of crime in the USSR]. –M.: Gosyurizdat, 1961. – 276 p.
- Kudryavtsev V.N. Prichinnost' v krimonologii [Causality in criminology]. – M.:Legal Lit., 1968. – 170p.
- Kuznetsova N.F. Problemy krimonologicheskoy determinacii [Problems of criminological determination]. – M.: MSU, 1984. – 203p.
- Agibaev A. N. Qylmystyq quyq; Oqulyq. [Criminal Law; textbook]. – Almaty: Zheti Zhargy, 1998. – 285 p.
- Karpets I.I. Nakazanie: social'nye, pravovye i krimonologicheskie problemy [Punishment: social, legal and criminological problems]. – Moscow: Legal lit., 1973. – 228p.
- Belyaev N.A. Celi nakazaniya i sredstva ih dostizhenija [The goals of punishment and the means to achieve them]. – L., 1963. – 78 p.
- Struchkov N.A. Ugovolnaja otvetstvennost' i ee realizacija v bor'be s prestupnost'ju [Criminal responsibility and its implementation in the fight against crime]. – Saratov, 1978. – 154 p.
- Kairzhanov E.I. Prestupnost' – javlenie social'noe // Preduprezhdenie prestupnosti [Crime is a social phenomenon // Crime prevention]. – 2003. – N. 1. – pp. 102-104.
- Osnovy bor'by s organizovannoj prestupnost'ju: Monografija. [Fundamentals of the fight against organized crime: A monograph]. M.: IPFRA-M., 1996. – 321 p.
- Rogov I. I. Qylmystyq sajasatty izgilendiru [Humanization of Criminal Policy] // Astana akshamy. 2003. 7 – January.
- Dulatbekov N. O. Qylmystyq zhaza tagajyndau teoriya praktika meseleleri: Monografija. [Problems of criminal punishment theory and practice: monograph.] – Astana, 2002. – 117 p.

5-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 5
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 5
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

А.С. Сабыр^{1*}, Ә.А. Төлегенова²

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.

²Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Қазақстан, Атырау қ.

*e-mail: ajsulusabyr22@gmail.com

СУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ АЯСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Бұл мақала су ресурстарын пайдаланудағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қылмыстық сипаттамасы қарастырылған. Мақалада авторлар Қазақстан Республикасында су ресурстарын пайдаланумен байланысты пайда болатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың өзекті мәселелерін талдап, осы ресурстармен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың қылмыстық құқықтық және криминологиялық аспектілеріне көңіл бөлді. Ғылыми мақаланың мақсаты болып қолданыстағы қылмыстық заңнамада көрсетілген суларды ластау, қоқыстау немесе сарқу және теңіз ортасын ластау жөніндегі қылмыстық құқық бұзушылықтар жан-жақты зерттеу, оларды саралау ерекшеліктері табылады. Осы мақаланың теориялық және тәжірибелік маңыздылығын қарастыратын болсақ, отандық қылмыстық заңнама бойынша су ресурстарын қылмыстық-құқықтық қорғаудың мәнін, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде қарастырылған су ресурстарын пайдалану саласында қылмыстық құқық бұзушылықтардың ерекшеліктерін, аталған нормаларды қолдану мен жетілдіруді ашатын негізгі тұжырымдар мен ұсыныстардың жиынтығын қылмыстық құқық теориясына қосқан үлесі ретінде қарастыруға болады. Суларды қорғауға байланысты экологиялық, қылмыстық заңнамаларды қолдану мен заң шығармашылық мәселерін тұтас қараудың осы саладағы қылмыстылықтың алдын алуда маңызы ерекше. Зерттеу әдісі ретінде логикалық-құқықтық, жүйелік, функционалдық, салыстырмалы-құқықтық әдістер қолданылды. Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы суларды қылмыстық құқықтық қорғау, су қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы құқық қорғау және табиғатты қорғау органдарының профилактикалық қызметтері проблемаларын кешенді зерттеу болып табылады.

Түйін сөздер: су, су ресурстары, ластау, суларды ластау, суларды қоқыстау, сарқу, теңіз ортасы.

A.S. Sabyr^{1*}, A.A. Tolegenova²

¹International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi, Kazakhstan, Turkestan

²Atyrau University named after H. Dosmukhamedova, Kazakhstan, Atyrau

Characteristics of law enforcement agencies in the field of water resources use

In this article, we consider the favorable characteristics of the use of Water Resources. In the article, the author analyzed the current problems of law enforcement, which arise in connection with the use of Water Resources in the Republic of Kazakhstan, paid attention to the law enforcement and criminological aspects of law enforcement, related to these resources. The purpose of the scientific article is an exhaustive study of the specifics of the qualification of the law on regulation, closure or establishment of water and regulation of the sea environment, prescribed in the current law. If you consider the theoretical and practical significance of this article, you can consider the inclusion in the theory of co-operation of the right of basic income and recommendations, which reveal the essence of the right of Water Resources in the domestic law the law provides for the use of Water Resources, the adoption and improvement of regulated norms provided for by the code of the Republic of Kazakhstan. A special importance in the Prevention of corruption in this sphere is the consideration of issues related to environmental, law enforcement and legislation related to the protection of water. In the quality of research methods, logical-legal, systematic, functional, and comparative-legal methods were used. The scientific New Year is a comprehensive study of the problem of water safety, preventive activities of law enforcement and Natural Resources bodies in the field of water safety.

Key words: water, water resources, pollution, pollution of water, flooding of water, establishment, sea environment.

А.С. Сабыр^{1*}, Ә.А. Төлегенова²

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Казахстан, г. Туркистан

²Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Казахстан, г. Атырау

*e-mail: ajsulusabyr22@gmail.com

Характеристика уголовных правонарушений в сфере использования водных ресурсов

В данной статье рассматривается уголовная характеристика уголовных правонарушений использования водных ресурсов. В статье авторы проанализировали актуальные проблемы уголовных правонарушений, возникающих в связи с использованием водных ресурсов в Республике Казахстан, уделели внимание уголовно-правовым и криминологическим аспектам уголовных правонарушений, связанных с этими ресурсами. Целью научной статьи является всестороннее изучение, особенности квалификации уголовных правонарушений по загрязнению, засорению или истощению вод и загрязнению морской среды, указанных в действующем уголовном законодательстве. Если рассматривать теоретическую и практическую значимость данной статьи, то можно рассматривать как вклад в теорию уголовного права совокупность основных выводов и рекомендаций, раскрывающих сущность уголовно-правовой охраны водных ресурсов по отечественному уголовному законодательству, особенности уголовных правонарушений в области использования водных ресурсов, предусмотренных Уголовным кодексом Республики Казахстан, применение и совершенствование указанных норм. Особое значение в профилактике преступности в этой сфере имеет целостное рассмотрение вопросов применения экологического, уголовного законодательства и законотворчества, связанных с охраной вод. В качестве метода исследования использовались логико-правовые, системные, функциональные, сравнительно-правовые методы. Научной новизной данной работы является комплексное исследование проблем уголовно-правовой охраны вод, профилактической деятельности правоохранительных и природоохранных органов в области обеспечения водной безопасности.

Ключевые слова: вода, водные ресурсы, загрязнение, засорение вод, засорение вод, истощение, морская среда.

Кіріспе

Бүгінгі таңда ХХІ ғасырдың негізгі жаһандық тәуекелдерінің бірі – су қауіпсіздігі болып табылады. Жыл сайын адамзаттың су ресурстарына қажеттіліктері артып келеді, өйткені демографиялық өсу, әлеуметтік-экономикалық даму және тұтынудың өзгеретін модельдері әсер етеді.

Дәстүрлі 2021 жылғы Біріккен Ұлттар Ұйымының су ресурстарының жай-күйі туралы Дүниежүзілік есебі: «Судың құндылығы» баяндамасында әртүрлі секторлар мен перспективалардағы су ресурстарын бағалау саласындағы ағымдағы жағдайлар мен проблемалар бағаланады.

ЮНЕСКО «БҰҰ – Су ресурстары» тетігінің атынан жариялаған аталған Дүниежүзілік баяндама су ресурстарының құндылығын тануға қабілетсіздік су ресурстарын ысырапшылдық пен дұрыс пайдаланбаудың негізгі себебі болып табылатынын куәландырады. Өмір үшін негіз болып табылатын осы ресурстың объективті және даусыз құндылығын анықтаудың қиындығына қарамастан, олардың құрамдас «құндылықтарын» анықтау үшін

су ресурстарының әртүрлі аспектілерін зерттеу қажет. Бұл әсіресе су тапшылығының өсіп келе жатқан кезеңінде және халықтың өсуі мен климаттың өзгеруі жағдайында өзекті.

Табысы төмен және орташа 140 елде қауіпсіз ауыз су мен санитарияға жалпыға бірдей қол жетімділікті сумен қамтамасыз ету шамамен 114 млрд. доллар. 2020 жылы COVID-19 пандемиясының өсуі байқалды, бұл әлемдегі ең осал адамдарға қатты әсер етті, олардың көпшілігі бейресми елді мекендерде және қалалық жерлерде тұрады.

Қол гигиенасы, сәйкесінше, су ресурстарына қауіпсіз қол жеткізу COVID-19 таралуын болдырмау үшін өте маңызды. Бүкіл әлемде үш миллиардтан астам адам және бес медициналық мекеменің екеуі су ресурстарына тиісті қол жеткізе алмайды. Су ресурстарына қол жетімділіктің жеткіліксіздігі COVID-19 және басқа жұқпалы аурулардың таралу қаупін арттырады (<https://www.unesco.org/reports/wwdr/2021/en/valuing-water-supply-sanitation-services>).

Қазақстанда су ресурстарының тапшылығы жағдайында су қауіпсіздігі мәселесі ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі танылады. Елімізде су ресурстарын қорғау және

жұмылдыру, су ресурстарындағы азаматтардың құқықтарын қорғау басты міндеттердің бірі болып қалды. Қылмыстық саясат та экология саласына қатысты. Экологиялық, оның ішінде су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын ұйымдастыру барысында тиісінше қылмыстық саясатты жүргізудің орны ерекше.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодекsinде су ресурстарына тікелей қатысты нормалар 328 және 330-баптарда қарастырылған (Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі; 2014). Бір қарағанда «теңіз», «сулар» ұғымымен қаралса да, қылмыстық нормада оларды ластағаны үшін жауаптылық жеке қаралады. Заң шығарушы қылмыстық-құқықтық қорғау объектісін – ұқсас нормаларды бір-бірінен ажырататын белгі, ал қоршаған ортаға келген елеулі зиянды қылмыстық-құқықтық жауаптылыққа тартудың негізі ретінде қарайды.

Статистикалық деректердегі мәліметтерге қарасақ, тіркелінген қылмыстық істердің соншалықты көп емес екендігін аңғару қиын емес (Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталының есебі №1-М: Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы, 2022 ж). Алайда, қоршаған орта неден ластанды екен деген сауалдың орынды туындары анық. Оған қоса, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың 90%-ы латентті. Ұзақ жылдар бойында су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың тіркелінбеуі, не тіркелінген қылмыстық істердің сот өндірісіне жетпей қысқартылу фактілері аталған қылмыстылықпен күрес деңгейінің тым төмендігін және қоғамға қауіптілігін көрсетеді. Су ресурстарындағы қылмыстылықтың алдын алу деңгейінің мұндай күйі қоршаған ортаның нашарлауы тенденциясын тоқтатпайды, керісінше, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың зардаптары жойқын сипат алып, халықтардың арасында жаңа ауру түрлерін тудырады, олардың кейбіреулері адам өлімі санының өсуіне алып барады, балалардың туылу деңгейін төмендетеді.

Осы ғылыми зерттеудің мақсаты су ресурстарын пайдалану аясындағы қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрес жүргізуде орын алатын проблемаларды кешенді түрде зерттей отырып, аталған қылмыс құрамдарын белгілейтін қылмыстық құқықтық нормаларды жетілдіру бойынша және аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша негізделген ұсыныстар жасау болып табылады.

Материалдар мен әдіснамалық негіздер

Ғылыми мақаланы жазу барысында әдіснаманың негізін танымның жалпы диалектикалық әдістері және жеке ғылыми зерттеу әдістері құрады. Атап айтқанда, зерттеу жүргізу барысында жалпы диалектикалық әдістермен бірге зерттеудің тарихи, салыстырмалы-құқықтық, жүйелі-құрылымдық, формальды-логикалық, статистикалық және басқа да жаңа ғылыми және ішінара ғылыми әдістері кеңінен қолданылды.

Сонымен қатар мақаланың теориялық негізін қылмыстық құқық, криминология, экология, су құқығы салаларындағы отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері құрады.

Нәтижелер мен пікірталастар

Табиғат – ол адамзаттың саналы қызметімен өзгертін объективті ақиқат. Ғылыми-техникалық прогресс және табиғи ортаға антропогенді қысымның күшеюі экологиялық жағдайды күйретері анық, ол табиғи ресурстар қорының сарқылуына, табиғи ортаның ластануына, табиғат пен адам арасындағы шынайы табиғи байланыстың үзілуіне, адамдардың физикалық және рухани саулығының нашарлауына, шикізат нарығы үшін экономикалық және саяси күрестің өрбуіне алып келеді.

Біздің еліміз де әлемдегі экологиялық жағдайы нашар елдердің қатарында. Экологиялық сипаттағы залалдарды қоспағанда экономикалық сипаттағы шығындар, мамандардың есебінше жыл сайын елдің ұлттық күресінің тең жартысын құрайды екен. ҚР Қылмыстық заңнамасындағы су ресурстарына тоқталмас бұрын, оның экологиялық-құқықтық аспектісін қарастырып кетейік.

Қазақстан үшін су қауіпсіздігі бірқатар факторларға байланысты ерекше: Қазақстанның географиялық жағдайы, оның трансшекаралық өзендерге тәуелділік, қоршаған ортаның жай-күйінің нашарлауы қоршаған орта, жергілікті климаттың өзгеруі (Информационно-аналитический обзор к парламентским слушаниям, 2019;3).

Бұл саладағы негізгі проблемалар болып су ресурстарын иррационалды пайдалану, жер үсті және жер асты суларын ластау, су пайдаланудың ескірген технологиялары, шектеулілік және су ресурстарының сарқылуы, трансшекаралық суларды бірлесіп пайдалану және қорғау

мәселелері қала береді. Қалыптасқан жағдайды ескере отырып, Қазақстан су қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар кешені, оның ішінде су ресурстарын басқару тиімділігін арттыру өзекті болып табылады.

Нақты ғылымдағы және күнделікті тұрмыстағы сутегі мен оттегінің химиялық бірлігінен тұратын су ұғымы заңдағы «су» ұғымынан ерекшеленеді. Қазақстан Республикасының қолданыстағы Су кодексінің 1 бабы 32 тармақшасына сәйкес, сулар – су объектілерінде жинақталған барлық сулардың жиынтығы танылады (Қазақстан Республикасының Су Кодексі, 2003). Заңға сәйкес, табиғи ортада кездескенімен де, жеке табиғи игілікті құрамайтын, басқа табиғи объектілердің құрамдас элементтеріне жататын су (атмосфералық ылғал, топырақ ылғалы, өсімдіктердің және адамдардың бойындағы су) да бұл ұғымға кірмейді.

Экономиканың индустриалды қарқынды дамуының жағымсыз тұстарының нәтижесінде қоршаған табиғи ортаны құқықтық әдіспен қорғау қажеттігі туындаған. Мемлекет осы жолмен табиғат пен қоғам арасындағы қарым-қатынасты реттейді. Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін заңды жауаптылық халықтың экологиялық қауіпсіздігін, табиғи ортаны және оның ресурстарының рационалды пайдалануын қорғайды. Ол экономикалық, саяси, рухани-тәрбиелеу, білім беру шараларымен қатар, табиғатқа немесе адамның денсаулығына келген шығындарды өтеуге қатысты және басқа да шаралармен жүзеге асырылады.

Көптеген авторлар су саласындағы құқық бұзушылыққа түсініктеме берген, оны экологиялық құқық бұзушылықтың түрі екендігін негізге алады. Мысалы, А.А.Мукашева су саласындағы құқық бұзушылықтарға келесідей анықтама берген, су құқық бұзушылығы бұл суды қолдану, қорғау тәртібіне және осы салада жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделеріне қол сұғатын, нақты зардап алып келу қаупі бар, немесе қауіп алып келетін кінәлі, құқыққа қайшы іс-әрекет танылады (Мукашева, 2010а; 202). Оның нақты тізімі қазіргі заңнамада қарастырылмаған.

2009 жылы 12 ақпанда шығарылған «Қазақстан Республикасының Су кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңына сәйкес, Су кодексінің 139 бабында қарастырылған су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы заң бұзушылықтардың тізімі алынып тасталды. Су кодексінің 140 бабының ата-

уына өзгеріс енгізілген болатын, Қазақстан Республикасының су заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылық деп. Қазақстан Республикасының су заңнамасын бұзу Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылыққа әкеп соғады.

Су құқық бұзушылығын қылмыстық құқықтық аспектіде қарастырмас бұрын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымына тоқталсақ.

Заңнамада экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымына түсініктің берілмеуі іс-тәжірибеде қылмыстық іс-әрекетті саралауда белгілі дәрежеде қиындықтар тудырады, деген де пікірлер кездеседі. Қылмыстық заңнаманың жалпы бөліміне негізгі түсініктер мен терминдер сөздігінен тұратын норманы енгізуі жөніндегі отандық ғалымдардың ұсыныстары 2014 жылы қабылданған қолданыстағы қылмыстық кодексте қолдау тапты. Қылмыстық кодекстің ерекше бөлігіндегі қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықтарға тән қылмыстық белгілері қамтылған анықтаманың берілуінің ғылыми да, тәжірибелік те маңызы бар. Ол өз кезегімен қылмыстық іс-әрекетті әкімшілік құқық бұзушылықтан ажыратуға, дұрыс саралуға мүмкіндік береді.

Ғылыми еңбектерде экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымына, жіктелуіне қатысты пікірлер көп, дегенмен де бір тоқтам жоқ болып отыр. Отандық ғалым М.Д. Қаражановтың көзқарасы бойынша, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар анықтамасы келесі белгілерді қамтуы тиіс: экологиялық, құқыққа қайшылық, қоғамға қауіптілік (Қаражанов, 2020).

И.Ш. Борчашвили, экологиялық қылмыстар дегеніміз, табиғи объектілерді ластау, жою жолымен оған экологиялық зардап келтіре отырып, адамның, қоғамның жайлы қоршаған ортаға құқықтарына қатысты қоғамдық қатынасқа қол сұғатын, кінәлі әрекет болып табылады, деп есептейді (Борчашвили, 1995; 96).

Субиологиялық ресурстарына зиян келтіретін табиғи ортаға әсер етудің теріс түрлерінің бірі оларды заңсыз өндіру болып табылады. Ішкі және сыртқы нарықтардағы су биоресурстарына тұрақты жоғары сұраныс олардың өндірісін аса пайда әкелетін қылмыстық салалардың біріне айналдырады (Самойлова, 2016).

Су қылмыстық құқық бұзушылығы – нақты су объектілеріне қол сұғатын қылмыстық іс-әрекеттен тұратын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір тобы. А.А. Мука-

шеваның пікірінше, су қылмысы (ҚР 1997 жылғы ҚК бойынша) дегеніміз кінәлінің суды қолдану және қорғаудың құқықтық тәртібіне қол сұғатын, су объектісіне немесе жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың суды қолдану мен қорғау мүдделері мен құқықтарына нақты қауіп төндіретін, жазалану қаупімен қылмыстық тиым салатын қоғамға қауіпті іс-әрекеті (әрекет не әрекетсіздігі) танылады. Анықтамадан түсінетініміз, негізгі қылмыстық зардап көзі су объектісі және сол су объектісімен (негізгі объектілермен) байланысты қылмыстық заңмен қорғалуға жататынқосымша объектілері субъектілердің құқықтары мен заңды мүдделері қарастырылған. Автор су қылмысының қоғамға қауіптілігін, сол суды пайдалану және қорғау саласындағы құқықтық тәртіпке, сондай-ақ су объектілерін пайдаланушы субъектілердің экологиялық қауіпсіздігіне нұқсан келуімен түсіндіруге тырысады (Мукашева, 2010б; 231).

Сонымен қатар, Т.Б. Жумагулов өзінің диссертациялық зерттеуінде судың сапасыздығы мен тапшылығы тұсында су ресурсын елдің ұлттық қауіпсіздігінің компоненті ретінде таныуды ұсынады. Су қауіпсіздігінің сауда, энергетика, климаттық, экологиялық қауіпсіздік және жалпы адамзат қауіпсіздігі мәселелерін тұтас қамтитындығын алға тартады. Осы орайда су қауіпсіздігі ұғымын ҚР Су кодексінде, ҚР Жер кодексінде қолдану қажет деп санайды.

«Су қауіпсіздігі – бұл адамзаттың өмірі мен денсаулығына қауіп келтірмей, мемлекеттік су ресурстарын рационалды пайдалану, су тапшылығын жою және халықты сумен қамту, суды пайдаланудағы табиғи немесе төтенше жағдайларының алдын алу болмақ. Жумагуловтың пайымдауынша, су қауіпсіздігі келесідей қағидаларға сүйену тиіс:

- 1) адамның өмірі мен денсаулығында су қауіпсіздігінің мемлекеттік маңыздылығы;
- 2) адамдардың таза суға құқығын қамтамасыз етілуі;
- 3) ҚР су қауіпсіздігінің мемлекеттік бақылауға алынуы;
- 4) ҚР су заңнамасын бұзғаны үшін заңды жауаптылыққа тарту немесе шығынның өтелуі;
- 5) ҚР-ның келісім-шарттары мен халықаралық келісімдерінің сабақтастығы» (Жумагулов, 2017; 30).

Біздің ойымызша, Т.Б. Жумагуловтың су қауіпсіздігін Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі ретінде тану жөніндегі ұсынысы қолдауға лайықты. Бүкіл

әлемдегі тіршіліктің көзі – Жер, Су және Ауа. Оның біріне төнген қауіп бір ғана елге тән емес, көршілес елдердің барлығына, сол материкке де тиесілі. Сол себептен де қоршаған табиғи ортаны қорғау саласындағы барлық халықаралық ұйымдар Мемлекет деңгейінде табиғи ресурсты қорғамаудың салдары өзегі өте терең проблема туындатады, себебі дер кезінде қолға алмаған проблеманың әлемдік арена деңгейінде ұшығуы сөзсіз. Мұндай жағдайда Жер, Су, Ауа қауіпсіздігін ұлттық қауіпсіздік деңгейінде ғана емес, оны Бүкіләлемдік қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде танымайтындығына кім кепіл болады.

Шетел зерттеушілерінің еңбектерін талдасақ, су қауіпсіздігі денсаулықты, кірістерді, экожүйелерді сақтауды және өндіруді қамтамасыз ету үшін қолайлы көлем мен сапада судың болуы, сонымен қатар адамдар, қоршаған орта және экономика үшін сумен байланысты тәуекелдердің рұқсат етілген деңгейі ретінде анықталады (David Grey, Claudia W. Sadoff, 2007, 545-557).

Су ресурстарын пайдаланудағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды зерттей отырып, оларды келесідей саралауға болады:

I. Тікелей объектісі бойынша су заңнамасын бұзумен байланысты қылмыстық-құқықтық тыйымдарды келесідей 2 топқа бөлуге болады:

- су объектісіне тікелей қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар (су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылық): Суларды ластау, қоқыстау немесе сарқу (ҚР ҚК-тің 328-бабы); Теңіз ортасын ластау (330-бап).

- су объектілеріне жанама қол сұғатын құқық бұзушылықтар.

Алғашқы топқа экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарындағы нақты су объектілеріне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды жатқызамыз.

Екінші топқа су ресурсына жанама қатысы бар экологиялық және ҚК-тің басқа тарауларында қарастырылатын қылмыстық құқық бұзушылықтар кіреді: экоцид (169-бап), диверсия (184-бап), 215, 216, 218, 219, 221, 238, 240, 244, 245, 248-баптарда көрсетілген құқық бұзушылықтар, 283, 285, 304, 305-баптар, сонымен қатар экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар атты ҚР ҚК-нің 13-тараудағы 324, 325, 326, 331-баптар.

Объективтік жағы бойынша су заңнамасын бұзумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды төмендегідей топтастырамыз:

- экологиялық талаптарды, қағидаларды, ережелерді бұзумен байланысты: ҚР ҚК-нің 283-бап; 285-бап; 324-бап; 325-бап; 326-бап; 304-бап; 331-баптың 1-тармағы; 354-бап.

- ластаумен байланысты: ҚР ҚК-нің 328-бап; 330-бап.

- экономикалық қызмет көрсету, құрылыс жүргізу, эксплуатациялау, зерттеу жұмыстарын жүргізуге байланысты: ҚР ҚК-нің 214, 215, 216, 218, 219, 221, 238, 240, 244, 245, 248, 331-баптың 2-тармағы, 354-бап.

Аталған су объектілерімен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды топтастырудың өзіндік маңызы бар. Ол қылмыстық іс-әрекетті дұрыс саралауға мүмкіндік береді, яғни қылмыстық құқық бұзушылықтың алғашқы классификациясы қылмыстық құқық бұзушылықты объекті бойынша саралауға, ал екіншісі қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағы бойынша саралау мүмкіндігіне ықпал ете алады.

Су қылмыстық құқық бұзушылығы құрамының толықтығы қылмыстық жауаптылықтың туындауының негізі екендігі қылмыстық құқық теориясынан белгілі.

Аталған екі қылмыстық норма негізінен қылмыстық құқық бұзушылық объектісі, заты, субъективтік жағы, сондай-ақ объективтік жағының көп белгілерімен ұқсас. Бұл нормалардың кейбір мемлекеттерде бір қылмыстық нормалармен қарастырылғанын білеміз. Кейбір ғалымдар теңіз бен жерасты және жерүсті суларының су объектілерінің жеке түрлері, екеуі тұтасымен су ұғымына жататындығын алға тартып, екі норманы біріктіру жөнінде ұсыныстар айтады.

Объект мәселесін зерттеу тақырыбына қатысты алсақ, онда су қылмыстық құқық бұзушылықтарының объектісі – мемлекеттің су объектілерін қорғау мен пайдалану тәртібі мен су ресурсындағы экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мүддесі, болады.

Су қылмыстық құқық бұзушылықтарының заты, бір қарағанда – сулар, яғни су объектілерінде жинақталған барлық сулардың жиынтығы саналады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағын суларды, теңіз ортасын ластау, қоқыстау, сарқу не олардың табиғи қасиеттерін өзге де өзгерту түріндегі іс-әрекеттер құрайды.

Құрамына келсек, ҚР ҚК-нің 328-баптың 1-тармағы – формальдық, ал қалған тармақтары мен ҚР ҚК-нің 330-баптағы норма – материалдық.

Сәйкесінше, аталған баптардың жай және саралаушы нормаларында зардап белгіленген, олар қоршаған ортаға келетін, келу қаупі бар айтарлықтай залал; қоршаған ортаға келетін ірі залал, адамның денсаулығына келетін зиян; қоршаған ортаға келетін аса ірі залал, адам өлімі, адамдардың жаппай сырқаттануы.

Су қылмыстық құқық бұзушылықтарының жасалу орны да қылмыстық саралауда негізгі белгіні құрайды, егер ҚР Су кодексінің 5-бабына сүйенсек, оған су объектісі де (теңіз ортасы да), ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда не төтенше экологиялық ахуал аумақтар да жатады.

Қазақстанның даму стратегиясының басты бағыттарының бірі экологиялық қауіпсіздікке және тұрақты дамуға бет бұру еліміздің қылмыстық құқықтық саясаты аясында қоршаған ортаны қорғау және табиғат ресурстарын рационалды пайдалануды қылмыстық құқықтық реттейтін заңнамаларды жетілдіре отырып, елеулі өзгерістер енгізуді талап етіп отыр.

Сонымен жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, су қылмыстық құқық бұзушылықтарының анықтамасын қалыптастыруға болады. Су қылмыстық құқық бұзушылықтары деп, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір тобын құрайтын, кінәлінің қылмыстық жазалану қаупі бар, су объектілерін пайдалану мен қорғау және су объектілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғатын, қылмыстық жазалау қатерімен тыйым салынған, қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы залал келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған айыпты жасалған немесе қоғамға қауіпті іс-әрекеттерін (әрекетін не әрекетсіздігін) айтамыз.

Судағы қылмыстар жаңа жаһандық проблема болып табылады. Су қылмыстарына құбырлардан су ұрлау, қалдықтарды заңсыз өңдеу, суды ұрлау, өзендер мен теңіздердің ластануы, тазарту шығындарын болдырмау үшін сынама алу әдістерін манипуляциялау, алаяқтық және судың заңсыз айналымы, терроризм және су ресурстарын басқару операцияларына кибершабуылдар, қалдықтарды заңсыз төгу сияқты түрлі қылмыстар жатады. және сантехникалық желіден рұқсат етілмеген тұтыну. Судағы қылмыстарды анықтау, тергеу, қудалау және зерттеу қиын. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері судағы қылмыстарға қатысты білімге ие болуы керек – жаратылыстану және әлеуметтік ғылымдардан бастап Биология және

химия сияқты басқа білімдерге дейін. Сонымен қатар, олар инспекциялар, институттар және т. б. сияқты басқа да ресми әлеуметтік бақылау органдарымен жақсы ұйымдастырылған үйлестіруге және ынтымақтастыққа ие болуы керек (Eman, Kuhar, & Meško, 2017).

Суларды ластау бүгінгі күннің күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі. Соған орай, жерасты және жерүсті суларының ластануын қылмыстық құқықтық қорғаудың орны ерекше. ҚР ҚК-нің 328-бабы су объектілерін өндірістік, ауыл шаруашылығы, тұтынушылық және басқа да қажеттіліктері үшін пайдаланатын кең ауқымды пайдаланушылардың суды пайдалану тәртібін қамтамасыз ету жолын қылмыстық құқықтық қорғауды мақсат етіп көздейді. Заң шығарушы сулардың жай-күйін басты назарға ала отырып, судың қалпын сақтап отыруды қолдайды және қандай да жолмен болмасын судың табиғи қасиеттерінің өзгеруін қылмыстық өзгеру деп таниды. Бұл норманың қолдану аясы да кең. Ол халық шаруашылығының кез-келген саласында, тұрмыстық су пайдалану үрдісінде, тіптен жеке су көздерін рекреациялық және басқа да мақсаттарда пайдаланатын жеке тұлғалардың әрекеттеріне де қолданылады.

ҚР ҚК-нің 328-бабының 1-тармағындағы жәй құрам қылмыстық теріс қылықты, ал 2 және 3-тармағындағы сараланған құрам қылмысты құрайды.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағын келесі элементтер құрайды: а) су ресурстарын ластау, қоқыстау, сарқу не олардың табиғи қасиеттерін басқаша өзгерту, б) қоршаған ортаға келген немесе әкеп соғуы мүмкін айтарлықтай залал немесе адамның денсаулығына келген зиян, в) себепті байланыс.

Суды ластау, сарқу, қоқыстау, не судың табиғи қасиеттерін өзгедей өзгерту әрекет және әрекетсіздік арқылы жасалынады. Әрекетсіздік су бөгеттері және басқа да гидротехникалық құрылыс уақытындасуды реттеуіш құрылыстарын және суды есептеуіш құралдарын орналастырмау, су қоймаларында су басудан сақтанбау, су объектілеріне құйылардың алдында ағынды сулардан уытты заттарды алмау міндетті шараларын атқармау және т.б. нысандарда көрінеді.

Судың физикалық, химиялық немесе биологиялық сипаты өзгеретіндей зиянды заттардың суға араласуы судың ластануы деп айтылады, нәтижесінде су коммуналдық, өнеркәсіптік, ауыл, балық шаруашылықтары және өзге мақсатта дұрыс қолдануға жарамсыз

болады. Судың ластанғанысынап көру жолымен анықталады.

Су объектілерінің ластану әдістері әртүрлі. ҚР ҚК-нің 328-бабында ол айтылмаған, олардың қатарына дренажды (кәріз суы) және ағынды сулар да кіреді. Кәріз – ауылшаруашылық жерлерді құрғататын, құрылыстағы жерасты (топырақты) суларды алу және оның деңгейін төмендетуге арналған жерасты каналдар (қашыртқы) жүйесі; суды кәрізді байланыстан сыртқа сол кептірілетін жерден тыс жерлердегі су қабылдау орындарына шығарады. Кәріз сулар деп қашыртқы құрылыстарымен жиналатын және су объектісіне құйылатын суларды айтамыз. Ал ағын сулар – өндіріске немесе тұрмыстық қажеттікке пайдаланылған және оған қоспалар қосылған, алғашқы құрамы және физикалық күйі өзгерген сулар.

Ғылыми еңбектерге сүйенсек, «сулардың ластануы жолдарын келесідей топтауға болады: биологиялық ластану; химиялық ластану; физикалық ластану.

ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы №1 Нормативтік қаулысының 17-тармағында суларды ластау, қоқыстау және сарқуға қатысты іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілік жүктелетіндігі атап көрсетіледі (ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы №1 Нормативтік қаулысы). Бұл нормативтік-құқықтық актіге сәйкес, ластаушы заттардың өндірістік нормативтен тыс тастаса, шығарылса, қалдықтардың орналастырылуы жайлы хабарламаса, атмосфераға шығарындыларды тазалауға және сарқынды суларды ағызуға арналған жабдықты қолдану ережелерін сақтамаса, сондай-ақ оны қолданбаса, су шаруашылығы құрылыстарын, құрылғыларын және сумен жабдықтаудың өртке қарсы жүйелерін бүлдірсе, оларды қолдану тәртібін бұзса, су қорғау аймақтарында және су объектілері белдеулерінде заңсыз құрылыс салса, сондай-ақ су ресурстарын қорғау ережелері сақталмаса бұл су ресурстарының ластануына, қоқыстануына және сарқуына алып келеді.

Профессор Н.А. Лопашенконың ойынша, қылмыс құрамындағы ластау, қоқыстау, сарқу сынды іс-әрекет зардапты білдіреді – бірінші кезектегі нәтижені, алайда, қылмыстық жауаптылықтың туындауы үшін бұл жеткіліксіз белгі. Объективтік жақ қылмыстық құқық бұзушылықтың мазмұнын ашады, яғни ол қандай да қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауаптылық бекітетін қолсұғушылықтың шегі. Баптың диспозициясында заң шығарушы іс-

әрекеттің қоғам үшін қауіптілігін көрсетеді. Ластануы болу үшін су объектісіне зиян заттың түсуі, құйылуы шарт. Мұнда кінәлі тұлға табиғатты қорғау заңнамасын бұзады. Егер ластайтын зат тасталынбай, тек қоршаған ортаны қорғау туралы заң сақталынбаса, мысалы кәсіпорында тазалайтын құрылыс болмаса немесе рұқсатсыз қалдықтарды қаттап тастаса, ластау, не қоқыстау қылмыстық іс-әрекет болмайды. Су объектісіне ластайтын заттың түсуі ғана қылмыстық-жазаланатын іс-әрекетті құрайды.

Теңіз-су асты рельефінің құрлықтарымен немесе биіктіктерімен оқшауланған әлемдік мұхиттың бөлігі, үлкен тұзды көлдерден тұрады десе де болады. Кейде теңіз және Мұхит термині теңіз синонимдері сынды зерттеледі, олар бір-бірінен флорасы мен фаунасы бойынша ерекшеленеді. Бұл орасан зор байлық заңмен қорғалынады. Теңіз ортасын сақтау халықаралық және ұлттық саясаттың басты бағыттарының бірі де.

ҚР ҚК-нің 330-бабында орналасқан теңіз ортасын ластау жөніндегі нормада белгіленген құқық бұзушылық экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатады. Бұл норма теңіз ортасын және теңіздегі биологиялық ресурстарды, теңіздегі заңмен қорғалынатын басқа да мүдделерді құқыққа сай пайдалануды, қылмыстық-құқықтық қорғауды қамтамасыз етеді. Қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау барысында қылмыстың объектісі мен қол сұғылатын қылмыс заты ескеріледі. Теңіз бен әуе көліктерінің көп қырлы экологиялық төтенше қызметтеріне, пайдалы қазбаларды өндіру, балық аулау және теңіз ортасын басқа да пайдалануға, сондай-ақ рекреациялық қызметтерді ұйымдастыруға, өндіріс, тұрғын үй-тұрмыстық шаруашылығына бұл норма зор ықпал етеді. Теңіз ортасын ластанудан қылмыстық-құқықтық қорғау соңғы кездері объективтік қажеттіліктен туындап отыр. Теңіз ортасын бақылау оңай емес. Теңіз ортасында қауіпті заттар көзімен эксплуатациялау жиі орын алуда. Мұнайдың төгілуі, ағын суларды құю, кәріз жүйесі құрылысының әсері (канализация), қоқыс тастау, жағалауға мал мәйітін жинау және теңіз ортасына өзге де әсерлер соңғы жылдары жиі кездесіп жүр.

Теңізді кеңістік түсінігін теңіз ортасымен қатар қарауға болмайды. «Теңіз ортасы» термині халықаралық құқық нормаларының отандық қылмыстық заңнамаға (имплементацияланып отыр) енгізіліп отыр. 1974 жылы бұл ұғым отандық заңнамаға енген, оның себебі ССРО-ның

теңіз құқығы саласындағы халықаралық келісім-шарттаға қосылумен байланысты (мысалы, 1954 жылғы Мұнаймен теңізді ластаудың алдын алуға байланысты Халықаралық Конвенция, 1972 жылғы Қалдықтар мен басқа да материалдарды тастау арқылы теңізді ластаудың алдын алу жөніндегі Халықаралық конвенция). 1982 жылы теңіз құқығы бойынша БҰҰ-ның Конвенциясы жасалынды, ол күні бүгінге дейін қарастырылып отырған салада маңызды құжаттардың бірі, сондықтан да сол терминологияға халықаралық та, мемлекет ішіндегі құқықтық нормалардың сәйкестендірілуі сөзсіз.

Халықаралық құқықтық актілеріне «теңіз ортасы» терминінің енуін теңіз құқығының тарихи даму ерекшеліктерімен түсіндіруге болады. Ұзақ жылдар бойы дүниежүзілік мұхит суы жүктерді тасымалдауға, сондай-ақ биологиялық және табиғи ресурстарды аулау үшін пайдаланылып келген. Теңіздің ластану мәселесіне аса назар аударылған жоқ. Сондықтан да «теңіз» термині алдыменен теңіз құқығында пайда болды, әлемдік мұхит суымен бір қаралды. Ол территориялық шекараларды анықтайтын ерекшеліктермен сипатталып келген. Халықаралық теңіз құқығында теңіз территориясының құқықтық режимінің ерекшеліктеріне орай оларды, ішкі сулар (жағалауындағы мемлекет үшін) және архипелаг сулар (біріне бірі жақын мемлекеттер), территориядағы теңіз, іргелес аймақ, ерекше экономикалық аймақ, құрлықтық қайраң, ашық теңіз, деп бөледі.

Бергін келе дүниежүзілік мұхит сулары объект ретінде қалыптаса бастады. Өмірдің барлық салаларын экологизациялау процесіне орай өткен ғасырдың 70-жылдарынан бастап халықаралық теңіз құқығында «теңіз ортасы» термині ерекше құқықтық қорғау объектісі ретінде енгізілді.

Теңіз ортасының ластануының негізгі құрамында қылмыс зардабы арнайы регламенттелген және де объективті жағы күрделі құрылған, баламалы белгілерге ие, ал саралаушы құрамда қол сұғушылық заты бойынша баламалы белгілер бар.

ҚР ҚК-нің 330-бабының 1-тармағында заң шығарушы, экологиялық талаптарды бұзу салдарынан теңіз ортасын ластау іс-әрекетінің қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соққан немесе адамның денсаулығына зиян келтірген жағдайда қылмыс болып саналатындығын түсіндірген.

Қазақстанда еліміздің табиғи байлығын, соның ішінде су ресурстарының үнемделуі

өзекті мәселе. Қылмыстық заңнамада теңіз суларының сарқылғаны үшін жауаптылық қарастырылмаған. Оны қылмыстық құқықтық қамтамасыз ету де уақыт талабы сынды. Су ресурстарының ластанумен қатар, олардың заңсыз сарқылуы ҚР ҚК-нің 328-бабында қарастырылғанымен де, норманың жүзеге асып жатқанына күмәніміз бар.

Бұлбүкіл әлемді толғандырып отырған Арал теңізінің жай-күйіне қатысты болмақ. Мемлекеттердің экономикалық даму үрдісі барысында жан-жақтан теңіз суын ашкөздікпен талап-бітіруге шақ қалуы халықаралық деңгейде мойындалғанымен де, оған тоқтау қоюдың амалын іздеп жатқан жан жоқ. Мемлекетаралық, халықаралық деңгейде келісім-бітімгершілікпен бұл шара шешілер емес.

Осы орайда бұл мәселені халықаралық деңгейде заңды жауаптылық, нақты айтсақ қылмыстық қорғау арқылы шешу қажет-ау. Халықаралық Конвенцияларда және басқа да халықаралық актілердің деңгейінде әрбір қатысушы мемлекеттердің су ресурстарының заңсыз сарқылуына жол берген тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселесін көтеріп, ратификацияланған елдердің ұлттық қылмыстық заңнамаларында олардың орын алуын қамтамасыз ету керек сынды. Өйткен тарауларда біз су ресурстарын ластағаны үшін заңды жауаптылық мәселесінің, нормалардың орындалу механизмінің халықаралық актілерде толық шешілмегендігін айтқан болатынбыз. Десек те, бұл мәселе қолға алынуы шарт (Сабыр, 2017; 56).

Ресми мемлекеттік мониторинг деректері су объектілерінде болып жатқан көптеген жағымсыз құбылыстардың себебі су құқық бұзушылықтары, сондай-ақ осы құқық бұзушылықтардың жасалуына байланысты туындайтын қатынастарды тиімсіз құқықтық реттеу болып табылатынын айғақтайды. Су заңнамасын бұзу көбінесе су объектілеріне, жануарлар мен өсімдіктер әлеміне, адам өмірі мен денсаулығына және жалпы қоршаған табиғи ортаға айтарлықтай экологиялық зиян келтірумен байланысты (Панова Е.А., 2009; 279)

Қорытынды

Қылмыстық заңнамада экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымының нақтыланбауы салдарынан қылмыстық саралауда туындайтын қиындықтарды ескере келе мынадай түсінік беруді ұсынамыз: «экологиялық

қылмыстық құқық бұзушылық деп, кінәлінің қоршаған ортаны қорғау тәртібіне және экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын, қылмыстық жазалау қатерімен тыйым салынған, қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған айыпты жасалған, немесе қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік)».

Біздің ұсынымыз, су ресурстарын пайдаланудағы қылмыстық құқық бұзушылықтары деп, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір тобын құрайтын, кінәлінің қылмыстық жазалану қаупі бар, су объектілерін пайдалану мен қорғау және су объектілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғатын, қылмыстық жазалау қатерімен тыйым салынған, қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы залал келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған айыпты жасалған немесе қоғамға қауіпті іс-әрекеттер (әрекетін не әрекетсіздік) түсінігін бекіту керек.

Сәйкесінше, су ресурстарындағы қылмыстық-құқықтық тыйымдар тікелей объектісі бойынша:

- су объектісіне тікелей қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар (су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылық);

- су объектілеріне жанама қол сұғатын құқық бұзушылықтар болып бөлінеді.

Алғашқысы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарындағы нақты су ресурсына қол сұғады.

Екіншісі экологиялық және ҚР ҚК-нің басқа тарауларында қарастырылатын су ресурстарында кездесетін қылмыстық құқық бұзушылықтарды құрайды: ҚР ҚК-нің 5-тарау, 8-тарау, 10-тарау, 11-тарау, 13-тарау, 14-тарау.

Қорытындылай келе, біз объективтік жағы бойынша су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды төмендегідей топтастыруды ұсынамыз:

- 1) Экологиялық талаптарды, қағидаларды, ережелерді бұзумен байланысты: ҚР ҚК-нің 283-бабы; 285-бабы; 324-бабы, 325-бабы; 326-бабы; 304-бабы; 331-бабының 1-тармағы; 354-бабы.

- 2) Ластаумен байланысты: ҚР ҚК-нің 328-бабы; 330-бабы.

- 3) Экономикалық қызмет көрсету, құрылыс жүргізу, эксплуатациялау, зерттеу жұмыстарын

жүргізуге байланысты; ҚР ҚК-нің 214-бабы; 215-бабы; 216-бабы; 218-бабы; 219-бап; 221-бабы; 238-бабы; 240-бабы; 244-бабы; 245-бабы; 248-бабы; 331-бабының 2-тармағы; 354-бабы.

Бұл топтастырулар су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды объектісі және объективтік жағы бойынша дұрыс саралауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

The United Nations world water development report 2021: valuing water. – URL. – <https://www.unesco.org/reports/wwdr/2021/en/valuing-water-supply-sanitation-services>

Борчашвили И.Ш. Экологические преступления: понятие и квалификация: Монография. – Караганда: ВШ МВД Республики Казахстан, 1995. – 204 с.

Самойлова Ю.Б. Уголовно-правовая охрана водных биологических ресурсов // Lex Russica. 2016. №4 (113). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovaya-ohrana-vodnyh-biologicheskikh-resursov>

Жумагулов Т.Б. Қазақстан Республикасындағы су қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету мәселелері. 6D030100 мамандығы бойынша Ф. (PhD) доктор дәрежесін алу үшін диссертациялық жұмысы. – Талдықорған, 2017. –131 с.

David Grey, Claudia W. Sadoff. Sink or Swim? Water security for growth and development. Water Policy // Official Journal of the World Water Council, Volume 9, Number 6, 2007, pp. 545-557

Информационно-аналитический обзор к парламентским слушаниям на тему: «Водная безопасность Казахстана: состояние, проблемы и рекомендации» Сената Парламента Республики Казахстан, Нұр-Сұлтан, 2019. . – URL. – <https://senate.parlam.kz/storage/536c3d72c4494ae687e43510c22c78f1.pdf?ysclid=11vkjn8qib>

Қазақстан Республикасының Заңы (2003 ж.) Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілдедегі Су кодексі . – URL. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481>

Қазақстан Республикасының Заңы (2014 ж.) Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі . – URL. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Қазақстан Республикасының Заңы (2009 ж.). Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 12 ақпандағы N 132-IV Заңы «Қазақстан Республикасының Су кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» . – URL. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000132_#z37

Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталының «№1-М есебі: Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы». – URL. – https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fqamqor.gov.kz%2Fcrimstat%2F%2Ffiles%2F2022%2F3%2F19%2F202203_1m_00000__ru.XLSX&wdOrigin=BROWSELINK

Қаражанов М.Д., Ахметова А.Ж. Экологиялық қылмыстық құқықбұзушылықтарды сипаттайтын белгілерді талдау мәселесіне. – URL. – http://www.rusnauka.com/15_KPSN_2015/Pravo/7_192888.doc.htm

Мукашева А.А. Теоретические и методологические проблемы водного права Республики Казахстан в современных условиях: Дисс... на соиск уч.ст. д.ю.н.– Астана, 2010. – 295 с.

Eman, Kuhar, & Meško, Water Crimes and Policing // VARSTVOSLOVJE, Journal of Criminal Justice and Security, 2019 no. 2, pp. 105–119. – URL. – https://www.researchgate.net/publication/319288785_Water_Crimes_and_Policing

Сабыр А. Теңіз ортасын ластағаны үшін қылмыстық жауаптылық жөнінде// Материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти заслуженного деятеля науки и техники Республики Казахстан, академика КАЕН Республики Казахстан, д.ю.н., профессора Каиржанова Елегена Итлеуовича на тему «Актуальные проблемы применения уголовного законодательства Республики Казахстан на современном этапе: вопросы и теории и практики». – Алматы, 2017. – 52-59 бб.

Панова Елена Анатольевна. Юридическая ответственность за нарушения водного законодательства в России : диссертация ... кандидата юридических наук.- Москва, 2009.- 279 с.

References

The United Nations world water development report 2021: valuing water. – URL. – <https://www.unesco.org/reports/wwdr/2021/en/valuing-water-supply-sanitation-services>

Borchashvili I.Sh. Jekologicheskie prestuplenija: ponjatie i kvalifikacija: Monografija. – Karaganda: VSh MVD Respubliki Kazahstan, 1995. – 204 s.

Samoilova Iy. B. sy biologialyq resyrstaryn qylmystyq-ququytyq qorǵay // Lex Russica. 2016. №4 (113). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovaya-ohrana-vodnyh-biologicheskikh-resursov>

Zhumagulov T.B. Qazaqstan Respublikasyndary su qauiypsizdigin ququytyq qamtamasyz etu meseleleri. 6D030100 mamandyry bojnynsha F. (PhD) doktor darezhesin alu yshin dissertacijalyk zhymysy. – Talдықorған, 2017. –131 s.

Devid Grei, Klajdia V. Sadoff. Syga baty nemese juzy? Osy men damy ushin sy qauiypsizdigi. Sy saasaty // dumejuzilik sy keñesiniñ resmi jyrnaly, 9 Tom, 6 nomir, 2007, 545-57 BB

Informacionno-analiticheskij obzor k parlamentskim slushanijam na temu: «Vodnaja bezopasnost' Kazahstana: sostojanie, problemy i rekomendacii» Senata Parlamenta Respubliki Kazahstan, Nyr-Syltan, 2019. . – URL. – <https://senate.parlam.kz/storage/536c3d72c4494ae687e43510c22c78f1.pdf?ysclid=11vkjn8qib>

Қазақстан Республикасының Заңу (2003 ж.) Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілддегі Су кодексі . – URL. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_

Қазақстан Республикасының Заңу (2014 ж.) Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілддегі Қылмыстық кодексі . – URL. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Қазақстан Республикасының Заңу (2009 ж.). Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 12 ақпандық N 132-IV Заңу «Қазақстан Республикасының Су кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» . – URL. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000132_#z37

Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталының «№1-М есебі: Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы». – URL. – https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fqamqor.gov.kz%2Fcrimestat%2F%2Ffiles%2F2022%2F3%2F19%2F202203_1m_0000__ru.XLSX&wdOrigin=BROWSELINK

Қаражанов М.Д., Ахметова А.Ж. Жекөлгіялық қылмыстық құқықбұзушылықтарды сипаттайтын белгілерді талдау мәселесіне. – URL. – http://www.rusnauka.com/15_KPSN_2015/Pravo/7_192888.doc.htm

Мукашева А.А. Теоретическіе і методологическіе проблемы водного права Республики Казахстан в современных условиях: Дис... на соиск уч.ст. д.ю.н.– Астана, 2010. – 295 с.

Еман, Қыһар және Meshko, сьдағы қылмыстар және полисия қызметі // VARSTVOSLOVE, қылмыстық сот төрелігі және қауіпсіздік жьрнәлі, 2019, № 2, 105-119 BB. – URL. – https://www.researchgate.net/publication/319288785_Water_Crimes_and_Policing

Сабыр А. Теңіз ортасын ластараны үшін қылмыстық жауаптылық жөнінде// Матеріалы міжнародной научно-практической конференции, посвященной памяти заслуженного деятеля науки и техники Республики Казахстан, академика КАЕН Республики Казахстан, д.ю.н., профессора Кайржанова Елегена Изилеуовича на тему «Актуальные проблемы применения уголовного законодательства Республики Казахстан на современном этапе: вопросы теории и практики». – Алматы, 2017. – 52-59 бб.

Панова Елена Анатольевна. Ресеідегі сь заіннамысын бұзғаны үшін жауапкершілік : дисертация ... заін ғылымдарының кандидаты.- Мәскеу, 2009.- 279 б.

IRSTI 10.01.07

<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v105.i1.013>**A.B. Zhumagulova**

Independent Agency for Accreditation and Rating, Kazakhstan, Astana
e-mail: zh-alina1982@mail.ru

INTERNATIONAL EDUCATION QUALITY SYSTEM: MISSION AND LEGAL SUPPORT

The current situation is characterized by a large increase in attention to the quality of higher education almost all over the world, and especially to such an effective tool for ensuring and improving such quality as independent accreditation. The article discusses the legal aspects of ensuring the quality of education and the trends in the formation and development of modern legal methods and approaches. In this regard, the issues of coordination and improvement of accreditation activities on an international scale are of current importance. International networks and associations for quality assurance of higher education have gained wide scope – associations of accreditation agencies from different countries, whose role is aimed at the formation and support of common requirements for ensuring the quality of education. International networks and associations for quality assurance of higher education have gained wide scope – associations of accreditation agencies from different countries, whose role is aimed at the formation and support of common requirements for ensuring the quality of education. In the modern world, this field of activity is directly related to the development of the internationalization of higher education. The purpose of the study of this article is to reveal the activities of various organizational forms of associations, individual features and determine their role in ensuring the quality of education in higher educational institutions. The scientific methods of comparative analysis, collection and processing of primary data, statistical observation and comparison were applied in the article. The value of the article lies in the formation of scientific, practical and methodological provisions, including various aspects of in-depth study of existing international organizations, networks and organizations to ensure the quality of education, modern approaches to improving the conditions for training graduates of higher educational institutions based on world quality standards and international principles for the development of national legal country systems. Results of the study – international experience has been studied and the main trends in ensuring the quality of graduate training in the context of the transformation of the higher education system have been considered. Much attention is paid to the analysis of international approaches to achieving one of the main goals – the high quality of higher education, which is a necessary condition for increasing the competitiveness of graduates and their demand in the labor market. The practical significance of the article lies in determining the need for independent accreditation as the main mechanism for ensuring the quality of higher education, which is a key condition for increasing the competitiveness of educational services. In turn, it is important for accreditation agencies to join international networks and associations, which allows raising the status, authority and quality level of their activities.

Key words: legal support, quality of education, independent accreditation, legislation, international networks, international standards.

А.Б. Жұмағұлова

Аккредиттеу және рейтингтің тәуелсіз агенттігі, Қазақстан, Астана қ.
e-mail: zh-alina1982@mail.ru

Білім беру сапасының халықаралық жүйесі: миссиясы және құқықтық қамтамасыз ету

Мақалада білім сапасын қамтамасыз етудің құқықтық аспектілері және қазіргі заманғы құқықтық әдістер мен тәсілдердің қалыптасу және даму тенденциялары қарастырылған. Осыған байланысты халықаралық ауқымда аккредиттеу қызметін үйлестіру және жетілдіру мәселелері өзекті болып табылады. Осыған байланысты халықаралық деңгейде аккредиттеу қызметін үйлестіру және жетілдіру мәселелері өзекті болып табылады. Жоғары білім сапасын қамтамасыз етудің халықаралық желілері мен қауымдастықтары кең ауқымға ие болды – әр түрлі елдердің аккредиттеу агенттіктерінің бірлестіктері, олардың рөлі білім сапасын қамтамасыз етудің ортақ талаптарын қалыптастыруға және қолдауға бағытталған. Қазіргі әлемде бұл қызмет саласы жоғары білім беруді интернационалдандырудың дамуымен тікелей байланысты. Бұл мақаланы зерттеудің мақсаты – бірлестіктердің әртүрлі ұйымдық нысандарының қызметін, жеке ерекшеліктерін ашып көрсету және олардың жоғары оқу орындарында білім сапасын қамтамасыз

етудегі рөлін анықтау. Мақалада салыстырмалы талдаудың, алғашқы деректерді жинаудың және өңдеудің, статистикалық бақылаудың және салыстырудың ғылыми әдістері қолданылды. Мақаланың құндылығы ғылыми, практикалық және әдістемелік ережелерді қалыптастыруда, оның ішінде білім сапасын қамтамасыз ету үшін қолданыстағы халықаралық ұйымдарды, желілер мен ұйымдарды тереңдетіп зерттеудің әртүрлі аспектілерін, жоғары оқу орындарының түлектерін оқыту үшін жағдайларды жақсартудың заманауи тәсілдерін қамтиды. ұлттық құқықтық ел жүйелерін дамытудың әлемдік сапа стандарттары мен халықаралық принциптеріне негізделген жоғары оқу орындары. Зерттеу нәтижелері – халықаралық тәжірибе зерделенді және жоғары білім беру жүйесін трансформациялау жағдайында бітірушілерді даярлау сапасын қамтамасыз етудің негізгі тенденциялары қарастырылды. Түлектердің бәсекеге қабілеттілігін және олардың еңбек нарығындағы сұранысын арттырудың қажетті шарты болып табылатын негізгі мақсаттардың бірі – жоғары білімнің жоғары сапасына қол жеткізудің халықаралық тәсілдерін талдауға көп көңіл бөлінеді. Мақаланың практикалық маңыздылығы білім беру қызметінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі шарты болып табылатын жоғары білім сапасын қамтамасыз етудің негізгі тетігі ретінде тәуелсіз аккредиттеу қажеттілігін анықтауда жатыр. Өз кезегінде, аккредиттеу агенттіктерінің халықаралық желілер мен бірлестіктерге қосылуы маңызды, бұл олардың қызметінің мәртебесін, беделін және сапалы деңгейін көтеруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: құқықтық қолдау көрсету, білім сапасы, тәуелсіз аккредиттеу, заңнама, халықаралық желілер, халықаралық стандарттар.

А.Б. Жумагулова

Независимое агентство аккредитации и рейтинга, Казахстан, г. Астана
e-mail: zh-alina1982@mail.ru

Международная система качества образования: миссия и правовое обеспечение

Современная ситуация характерна большим ростом внимания к качеству высшего образования практически во всем мире и особенно к такому действенному инструменту обеспечения качества, как независимая аккредитация. В статье рассматриваются правовые аспекты обеспечения качества образования и тенденции формирования и развития современных правовых методов и подходов. В связи с этим, актуальное значение имеют вопросы координации и совершенствования аккредитационной деятельности в международных масштабах. Большой размах приобрели международные сети и ассоциации гарантии качества высшего образования – объединения аккредитационных агентств разных стран, роль которых направлена на формирование и поддержку общих требований к обеспечению качества образования. В современном мире эта сфера деятельности напрямую относится к развитию интернационализации высшего образования. Целью исследования данной статьи является раскрытие деятельности различных организационных форм объединений, отдельных особенностей и определении их роли в обеспечении качества образования высших учебных заведений. В статье были применены научные методы сравнительного анализа, сбора и обработки первичных данных, статистическое наблюдение и сопоставление. Ценность статьи заключается в формировании научных, практических и методологических положений, включающих различные аспекты глубокого изучения существующих международных организаций, сетей и организаций по обеспечению качества образования, современных подходов к совершенствованию условий подготовки выпускников высших учебных заведений на основе мировых стандартов качества и международных принципов развития национальной правовой системы страны. Результаты исследования – изучен международный опыт и рассмотрены основные тенденции обеспечения качества подготовки выпускников в условиях трансформации системы высшего образования. Большое внимание в статье уделено проведению анализа международных подходов к достижению одной из главных целей – высокого качества высшего образования, что является необходимым условием повышения конкурентоспособности подготовки выпускников и их востребованности на рынке труда. Практическое значение статьи заключается в определении необходимости проведения независимой аккредитации как основного механизма обеспечения качества высшего образования, что является ключевым условием повышения конкурентоспособности образовательных услуг. В свою очередь, важным является вхождение аккредитационных агентств в международные сети и ассоциации, что позволяет повысить статус, авторитет и уровень качества их деятельности.

Ключевые слова: правовое обеспечение, качество образования, независимая аккредитация, законодательство, международные сети, международные стандарты.

Introduction

Education is currently evolving amidst global challenges and threats. The role and significance of education as an important factor in shaping a new quality of the economy and its growth at the global and national frontiers of development in the contemporary world are high. To a large extent, this is due to the adequacy of the ongoing processes of transformation of education to ensure the quality of training and thus the development of the potential of the nation as a whole. Therefore, there is a growing imperative to improve the education system aimed at the development of human resources and their effective use. Under the conditions of change, the requirements for human resource competencies and qualifications are constantly increasing, which causes the need to improve the competitiveness and quality of training of graduates.

One of the principles of state policy in the field of education in Kazakhstan, according to the legislation in the field of education, is the continuity of the educational process, ensuring the continuity of its levels. This means a gradual transition from one level of education to another, which is expressed in preservation, consistent change and recognition of learning outcomes. Thus, higher education and ensuring its quality today are important priorities for the development of legal science in Kazakhstan. Therefore, a new systemic understanding of all factors affecting the quality of higher education and, on this basis, a significant strengthening of regulatory influences on the education system and, first and foremost, legal provision is required.

On the one hand, legal provision of education in Kazakhstan is steadily developing and improving in accordance with the strategic goals of state development. On the other hand, it can be said that there is a lack of systematic scientific legal research in legal science. The main purpose of the study is to examine the accreditation framework, identify features of different organizational associations and forms, justify their importance in ensuring the quality of higher education institutions in the global community.

It is known that the quality of education is a certain level of knowledge, competence and skills, mental, moral and physical development, which is achieved by students at a certain stage of study based on the goals set. At the same time, independent accreditation is an important mechanism to ensure the quality of education. Therefore, the role and necessity of accreditation is increasing. An important factor today is the accession of accreditation bodies to international networks for quality assurance in high-

er education, which is very important and relevant in the context of entering the global educational space and developing international labour market.

Materials and Methods

The article explores the theoretical and practical issues of quality improvement in higher education in terms of its legal content, justification and provision. The stages of different international networks and associations for quality assurance in higher education are consecutively considered. In this regard, the issues of institutional understanding, formation and development of international organisations as associations, networks that have defined the general principles, regulations, rules, guidelines, standards, criteria and approaches to quality assurance in higher education are studied.

Using modern scientific methods from the general to the particular, from the simple to the complex, as well as through comparative analysis, monitoring, processing of the collected material and its generalisation, it was possible to trace and compare the results obtained on quality assurance in higher education.

The study analyses the most important factors influencing the development of international, public, stakeholder and legal institutional quality assurance and the formation of key mechanisms and instruments.

Literature review

Since the mid-1980s, national models of Higher Education Assessment began to emerge in Europe in the Netherlands, France and the UK, giving other countries an impetus for development. The concepts used in the analysis of higher education programmes (quality assurance, quality assurance, quality control, quality management, quality audit, quality assessment, evaluation and accreditation) first appeared (De Corte 2014).

Subsequently, other Western countries started to use similar assessment systems. Over the past 40 years, these systems have undergone significant changes. The quality assessment approaches introduced in the eighties were used until the beginning of the 21st century and were aimed mainly at improving higher education.

At the beginning of the new century, a system of accreditation appeared in Europe for the first time, the role of which was to obtain an official opinion on the compliance of an educational programme or organisation to certain standards. This is how the

Dutch accreditation framework emerged, which was about assessing the quality of education, but the focus shifted from improving higher education to its accountability. This system was heavily criticised and debated at length, due to the costliness and bureaucracy of its implementation. This was followed in 2012 by a new framework of independent accreditation in the Netherlands, which is used today in international practice (Michael 2015).

Today, there are many international networks and associations around the world with the operational scope to ensure quality in education.

One of the main international networks is ENQA (European Higher Education Quality Assurance Association), a membership-based association of legal entities – quality assurance organisations of the European Higher Education Area (EHEA) Member States.

The process that led to the creation of ENQA was set in motion by the European Recommendation 98/561/EC of 24 September 1998 on European cooperation on quality assurance in higher education (98/561/EC., <https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/ENQA-10th-Anniversary-publication.pdf>, Larionova 2006) Although the criteria of the Recommendation are of little importance, they are central to the formation of a European-wide system of legal harmonisation of national legislation in the field of quality assurance in education. They are also instrumental in creating transparent systems for quality assurance, supporting universities in improving quality, stimulating the exchange of information and promoting international cooperation among the organisations responsible for evaluation and quality assurance.

ENQA was founded in Helsinki in 2000 by the signatories of the Bologna Accord under the name European Network for Quality Assurance in Higher Education. In 2004, the word Network in the title was changed to Association.

ENQA is the official reference organisation in the field of quality assurance in higher education in the EHEA and conducts its operations based on the conference decisions of the Ministers of Education of the EHEA member states and their adopted European Quality Standards ESG). Membership in the network is either full membership or associate membership (<http://www.lexed.ru/obrazovatelnoe-pravo/analitika/stati/detail.php>, Bajdenko 2010).

In 2009, the ENQA Programme for Quality Assurance in the European Higher Education Area was adopted, which formulates 14 key principles:

- Promotion of harmonisation of quality assurance processes, based on common principles.

- Use of the European ESG standards for quality assurance in the EHEA and recognition of ESG by national higher education frameworks in a context of autonomous institutions and agencies.

- The need for external evaluation of quality assurance agencies stipulated in the ESG and supported by ENQA.

- The responsibility for quality imposed on higher education institutions, whose responsibility is internal quality assurance.

- The importance of achieving the necessary balance between internal and external quality assurance processes, which must be mutually consistent.

- The dependence of quality improvement in higher education on the interactions and links between the various actors and partners involved – HEIs, students, stakeholders, quality assurance agencies and governments – which should provide continuous feedback.

The core guiding document for the ENQA operations and its member quality assurance agencies today is the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG-2015) adopted at the 2015 EHEA Ministerial Conference in Yerevan (Хопбax 2012, ENQA 2015).

ENQA currently has 55 full-member quality assurance agencies and 57 affiliates.

ENQA currently has 55 full member quality assurance agencies and 57 affiliated organisations.

The International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE), founded in 1991 and based in Barcelona, Spain, is the largest and most authoritative network (Shestakova 2008: 23-28, Dugarova 2012: 27-32)

INQAAHE focuses on collaboration with other organisations for external evaluation and the development of transnational education. The network includes accreditation agencies and other organisations that have an interest in the high quality of higher education organisations. Membership in the network is divided into 3 types: full membership, associate membership or affiliate membership. Full members are organisations responsible for assessing the quality of HEIs and/or programmes (quality assurance agencies, universities accrediting other educational institutions, recognition bodies of accreditation agencies). Associate members are organisations with an interest in the results of quality assessment, but not involved in the higher education assessment procedure (HEIs). Affiliated members are individuals with an interest in quality assurance.

INQAAHE currently has 300 member organisations from 90 countries. The main document in

the activities of the network and its member accreditation agencies is the INQAAHE's Guidelines of Good Practice (GGP) (http://www.inqaahe.org/sites/default/files/INQAAHE_GGP2016.pdf). This document stresses the responsibility of HEIs for the quality of education and, above all, for the establishment of internal quality assurance systems. INQAAHE's GGP emphasizes that external quality assurance agencies should be independent and their decisions should not be influenced from outside.

One of the large international networks is the Asia-Pacific Quality Network (APQN), established in January 2003 with the assistance of INQAAHE's International Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education and with financial support from the World Bank (Garifullina 2009). APQN was established in 2009 and is headquartered in Shanghai, China. APQN is an independent legal entity and at the same time serves as a regional network of INQAAHE. APQN has four types of membership: full membership, candidate full membership, associate membership and observer membership. APQN has 208 members from 40 countries and territories in the Asia-Pacific region.

APQN has developed the Chiba Principles as a guiding document, as well as the APQN Procedure Guidance, which sets out the general principles for establishing quality assurance frameworks, the relationship between the parties involved (states, HEIs, agencies) and the standards, procedures and their periodicity.

CEENQA, the Central and Eastern European Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education (CEENQA) was founded on November 19, 2000 in Budapest, Hungary and officially founded on October 19, 2002 in Vienna, Austria as the regional network of the International Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education INQAAHE. The headquarters is located in Düsseldorf, Germany (Motova 2016). Currently, the network includes 27 agencies from 19 countries and one pan-European agency. CEENQA is an associate member of the European Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education ENQA.

The initiative to establish a network originated from accreditation agencies, which started to emerge in the early 1990s in Eastern Europe. Each country solved management problems in its own way, but most of them reached the point of introducing accreditation procedures based on the US experience, adapting it to their own requirements and conditions. And also based on the US experience, with the support of university associations and educational gov-

erning bodies, accreditation agencies began to be established – as relatively independent autonomous organisations to assess the quality of education.

Initially the network was created for quality assurance agencies representing Central and Eastern European countries, i.e., on the geographical basis. Currently, the network grants the right of membership to all agencies of the member countries of the Bologna Process, as well as to the countries bordering the member countries of the network. Membership in CEENQA is based on the principle of voluntariness and support for its goals and objectives and should not limit cooperation in matters of quality assurance.

The Association of Quality Assurance Agencies of the Islamic World (AQAAIW, QA-Islamic) was formally established on 4 May 2011 at a meeting in Astana, Kazakhstan, to improve the quality of higher education in the Islamic world (http://www2.mqa.gov.my/aqaaiw/aboutus_constitution.cfm). AQAAIW has identified the following approaches and functions of activities:

- Promoting common principles and standards for quality assurance in higher education in the Islamic world;
- Promoting learning and the dissemination of knowledge and information;
- Promoting transnational research and development in the field of quality assurance in higher education;
- Providing expertise and advice on quality assurance to assist in the establishment of quality assurance agencies;
- Cooperation with other organizations contributing to quality assurance in higher education.

AQAAIW has 16 full members (national external quality assurance agencies) from Algeria, Azerbaijan, Bahrain, Brunei, Egypt, Gambia, Indonesia, Iran, Kazakhstan, Malaysia, Pakistan, Saudi Arabia, Sudan, Turkey, Northern Cyprus, Uganda as well as 21 associate members.

WFME – World Federation for Medical Education (WFME), established in 1984, whose mission is to strive to improve the delivery of medical care and since 2004 to improve the quality of medical education through the creation of a system of accreditation of medical educational organisations. Thus, for example, the IAAR is the first organisation of CIS countries, which has received full recognition of the World Federation for Medical Education (WFME), which entitles the IAAR to conduct international accreditation of medical organizations and educational programmes, not only in the Republic of Kazakhstan, but also far abroad.

There are a number of other networks (associations) of higher education quality assurance, both general and specialized, among them:

- EASPA – European Alliance for Subject-oriented and Professional Accreditation and Quality Assurance;
- ENAEE- European Network for Quality Assurance in Engineering Education;
- EQANIE- European Quality Assurance Network for Informatics Education;
- ECTN- European Chemical Thematic Network Association;
- EAPAA- European Network for Public Administration Accreditation;
- NOQA – Nordic Network for Quality Assurance in Higher Education;
- CIQG/CHEA – International Quality Group of the Council for Higher Education Accreditation in the United States (<https://www.newamerica.org/post-secondary-national-policy-institute/our-blog/higher-education-accreditation/>; https://www.chea.org/userfiles/uploads/chea-at-a-glance_2015.pdf ; <https://www.chea.org/>).
- ANQAHE – Arab Network for Quality Assurance in Higher Education;
- AfriQAN – African Higher Education Quality Assurance Network;
- CANQATE, the Caribbean Area Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education;
- RIACES, the Ibero-American Network for Quality Assurance in Higher Education.

The organizations operating in the world in the field of quality of education are international, but their legal status is different. As you know, in the theory of law international organisations are divided into international intergovernmental (interstate) organisations (IGOs) and international non-governmental (non-governmental, public) organisations (INGOs) (Dodonov 2001; Cygankov 2003; https://ru.wikipedia.org/wiki/Международная_организация; https://ru.wikipedia.org/wiki/Международные_неправительственные_организации).

The first IGOs include, in particular, the specialized agency of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation UNESCO, the European Higher Education Area (EHEA), the African and Malagasy Council on Higher Education CAMES with members being sovereign states.

International quality assurance networks in higher education, on the other hand, are usually non-profit non-governmental organisations, their members do not include sovereign states but legal entities from different countries, specialising in

accreditation in the field of higher education. According to this characteristic, they should be classified as international non-governmental organisations – INGOs – meeting 3 criteria (Cygankov 2003):

- the international nature of their composition and objectives;
- private nature of their founding;
- voluntary nature of the activities.

It is important to note that the decisions taken by these networks and their members, as a rule, are not legally binding for the countries. Therefore, to legally ensure the activities of independent (from the state and HEIs) accreditation (where accreditors are members of international networks of education quality assurance), legal legalization at the state level is necessary. That is, authorization of the activity itself (accreditation) and the activities of the relevant organisations (accreditation agencies), as well as giving legal effect to their actions and acts (Dodonov 2001).

Examples of effective implementation of these conditions we see not only in the United States and in the European Higher Education Area, where purposeful implementation of the Bologna Process principles, including accreditation, into national legislation, but also in Kazakhstan as an EHEA member. For this purpose, three legal conditions are fulfilled in the Republic of Kazakhstan:

1. The notion of accreditation in higher education, its goals, types and principles are included in the national legislation – the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”.
2. The Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan created and approved the Register of 1 – recognised accreditation bodies in the country.
3. The results of work and decisions of accreditation bodies are officially recognised. The Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan created and approved the Registers 2 and 3 – accredited HEIs and accredited educational programmes (respectively the main types of accreditations – institutional and specialized).

Thus, the above-mentioned conditions are the necessary legal support for the functioning of independent accreditation in higher education in the country.

Outcomes and Discussion

The conducted analysis of international networks and associations of quality assurance in higher education, taking into account the peculiarities and

certain differences, allows identifying the common mission, which includes:

1. Organization, methodological support and facilitation of accreditation of higher education institutions and educational programmes by accreditation agencies.

2. Formation of the best practices of quality assurance in higher education, which are summarised by the network internationally in the process (as well as in the case studies and international events organised by the networks to discuss the best practices – forums, conferences, etc.)

3. Translating these good practices into international standards and normative (instructional) materials developed by the network on accreditation processes and quality assurance in education, and disseminating them among accreditation agencies (as well as observers and other interested parties) that are part of the network.

4. Use this experience in the process of accreditation and practical introduction of the best international experience in quality assurance of education in the work of accredited HEIs at the national level.

5. The introduction of this experience into post-accreditation monitoring is an important aid to HEIs in improving the quality of education and another type of practical use of international experience in the field of higher education quality at the national level.

International networks and associations for quality assurance in higher education and their member accreditation agencies are thus an ongoing source of international best practice in improving the quality of higher education and global standards in national higher education frameworks. In this regard, they represent an effective mechanism for the internationalization of modern education and an effective guide to global standards in this framework.

In the Republic of Kazakhstan, improving the quality of education, is a priority task and, as noted above, depends on the development of an independent accreditation system, which becomes responsible for the quality of the education system in line with global standards and whose role cannot be fully filled by other actors in the quality of education – the state, society and HEIs. Hence, there are two principal strategic objectives of accreditation.

Firstly, accreditation has now become the key mechanism of international quality assurance in higher education. Therefore, it is accreditation that should ensure effective compliance of the quality and content of education with the real needs of the economy and society. To this end, HEIs should

actively engage stakeholders in the development of new educational programmes.

Under the conditions of academic freedom and managerial autonomy, almost full responsibility falls on the independent accreditation system. Therefore, representatives of key stakeholders and students should be included in the composition and involved in the work of accreditation bodies. Interaction of accreditation bodies with a maximum range of major employers and student organisations should be established and institutionalised on an ongoing basis. By ensuring this, the accreditation system will be able to support the interests of the country, its economy and society as a whole in a meaningful way on an ongoing basis.

The experience of the Independent Agency for Accreditation and Rating (IAAR) in actively developing partnerships with employers – associations and professional associations – can be highlighted as a particular solution to such a task at the institutional level of the accreditation agency. They include more than 35 organisations: National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan “Atameken”, National Medical Association of the Republic of Kazakhstan, Association of Students of Kazakhstan and others.

Secondly, memoranda have been signed with them and IAAR actively involves them in improving accreditation standards and guidelines, increasing their level of compliance with employers’ requirements, replenishing the database with qualified experts, their participation in expert groups and boards, for this purpose experts receive targeted training and upgrade their qualifications.

Third, in recent years independent accreditation has truly become a key vector of education quality assurance. Numerous international networks for quality assurance in education and numerous accreditation agencies and other organisations that are part of them gain experience and implement international standards and regulations for quality assurance in practice. For instance, the Independent Agency for Accreditation and Rating (IAAR) is the leading international accreditation agency in Europe, Central Asia and Latin America, established in 2011 to improve the quality of education and competitiveness of educational programmes based on global standards. IAAR conducts institutional and specialized accreditation of higher education institutions in 15 countries in Europe, Central Asia and Latin America.

IAAR is a full member of the European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA), which permits conduct of

international accreditation of higher education institutions.

IAAR is included in the European Register of Quality Assurance Agencies (EQAR) and HEIs accredited by IAAR are automatically included in the international database of DEQAR. Owing to this, foreign applicants and students choose accredited HEIs. This improves the corporate image and recognition of HEIs in the global educational space, expands internationalisation and academic mobility and attracts more international students to HEIs.

IAAR is a full member of European, Asian and American networks and agencies for quality assurance and accreditation: INQAAHE; CIQG; CHEA; IREG; IQA; CEENQA; APQN; APQR. Through full membership in international networks, IAAR-accredited higher education institutions are granted international accreditation status.

The IAAR is internationally accredited according to the European Standards of Quality – ESG and the World Federation for Medical Education (WFME) Standards, ensuring a world-class quality of education.

IAAR has a base of international experts, more than 4000 people, from 35 countries worldwide. In such circumstances, the main task of accreditation agencies at the national level becomes the promotion of quality culture in the educational system of the country, in higher education institutions – new approaches and best practices of international requirements to the quality of education through accreditation procedures and post-accreditation monitoring.

The activities of accreditation bodies operating in the market of accreditation services of Kazakhstan are aimed at solving this problem. For this purpose, in the field of institutional and methodological support of accreditation organizations’ work it is necessary to improve the legal quality assurance of education.

On the basis of the conducted research, a model of quality assurance of higher education as an integral system of education quality assurance, based on legal aspects and mechanisms of international and national law of the Republic of Kazakhstan is proposed (Figure 1).

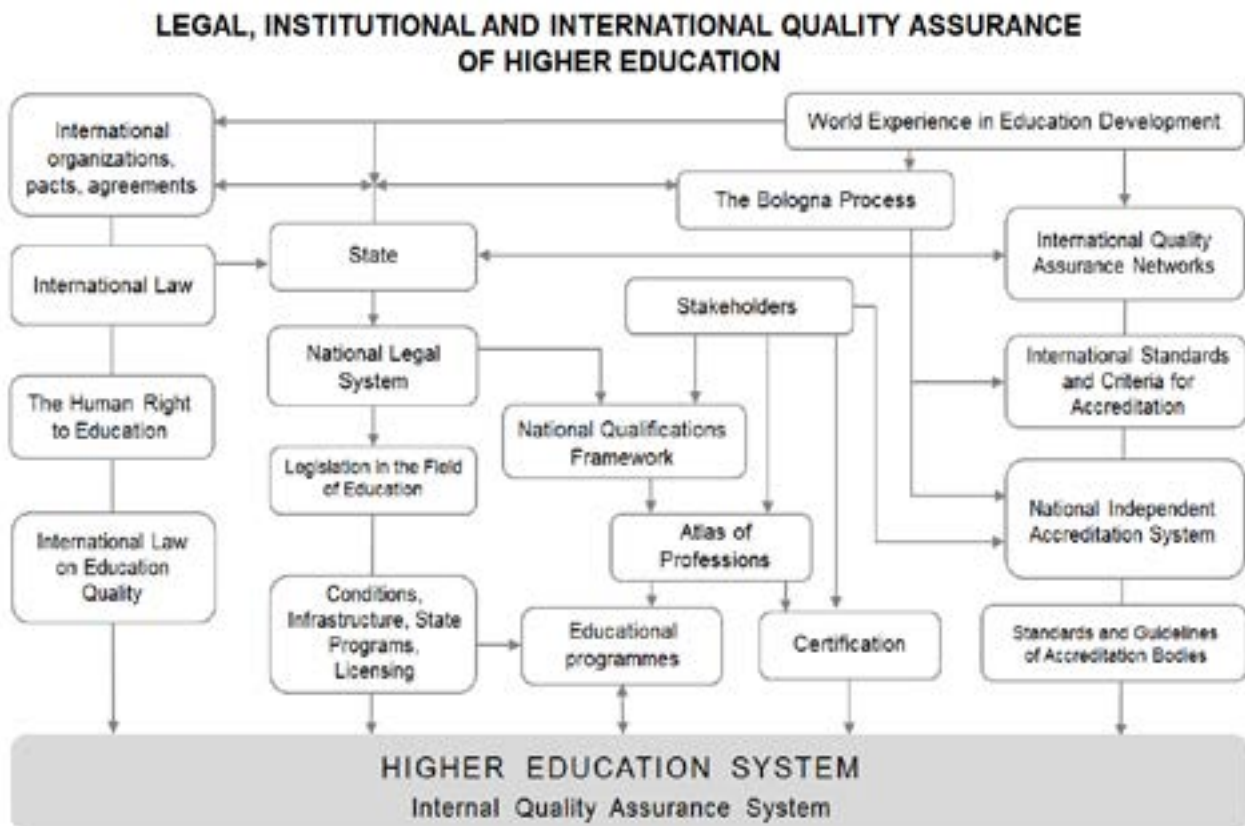

Figure 1 – Model for quality assurance of higher education in the Kazakhstan (Zhumagulova 2019).

The conceptual approach includes the main elements: international law, state legal and management vertical, stakeholder participation and independent accreditation system. The model presented consists of four main governance elements:

1. The international law vertical.
2. State legal and governance vertical.
3. The stakeholder participation vertical.
4. The vertical of independent accreditation systems.

All elements generate and direct to the object of regulation – system of higher and postgraduate education having internal quality management systems – “impulses” of legal and institutional governing influence (institutes considered as rules, norms, recommendations, etc.).

The international law vertical includes institutions (international organisations, primarily the UN) and international legal acts in the fields of human rights and quality of education.

The state vertical includes state bodies and the national legal system in this field, in turn educational legislation and the National Qualifications Framework, as well as state mechanisms for regulating and ensuring the quality of higher and post-graduate education.

The vertical of stakeholder participation (primarily employers) includes structures (NCEs, associations) and representatives, as well as mechanisms of their participation in the formation and improvement of the National Qualifications Framework, development of professional standards, activities of the national accreditation system, organisation and implementation of confirmation (certification) of specialists’ qualifications, as well as participation in the HEIs’ activities.

The vertical of independent accreditation systems includes international higher education quality assurance systems, international accreditation standards and regulations, national system of independent accreditation, own standards, procedures and other documents (institutions) of accreditation agencies’ activities.

Thus, all verticals interact closely with each other, with the global higher education system, adopting best practices, with regional international governmental associations (Bologna Process), etc. This shows the need for an integrated consideration of education quality assurance systems under the development of objective processes of globalization, affecting virtually all elements of the system, and in the interaction of all elements with each other.

Conclusion

Due to the particular importance of the key priority – enhancing the quality of higher education for the economic development of the country and the practical absence of educational law as an independent comprehensive branch of law, Kazakhstan needs to intensify legal research in this area, seeking to strengthen their real contribution to the improvement and development of legal provision of education.

The main outcome of the study is a systematic presentation of a multifactorial scientific vision of legal and institutional quality assurance of education at the country level and its interaction with international structures.

In legislative and practical activities while forming the composition and number of accreditation agencies recognized and operating in the market of the country (Register 1 of the Ministry of Science and Higher Education RK), the experience of developed countries on correlation of the number of agencies with the number of population and number of educational organisations should be taken into account.

Critical factors (challenges and threats) to the quality of higher education that require adequate strengthening of its legal and institutional support, generated by the processes of globalization, the declining role of the state and sovereign interests in the regulation of higher education and its quality, the mismatch of knowledge and professional competencies and skills obtained in the process of education objectively necessary were identified and analyzed in detail. To overcome existing challenges and threats to the quality of higher education, it is necessary to focus on creating an effective system for monitoring, analysis and forecasting the labor market in the country.

The systematization of the most important mechanisms of quality assurance in higher education has been conducted, as well as international and state mechanisms of influence on the quality of higher education and, at the systemic and legal level, stakeholder mechanisms of influence on quality assurance have been identified as part of the system of quality assurance in higher education.

Thus, the research provides a comprehensive and consistent analysis of the formation and evolution of international networks and associations of quality assurance in higher education, as well as identifies strategic objectives and legal characteristics of

their development. The development of legal and institutional support for accreditation of higher education in Kazakhstan is presented, based on the study of history and stages of emergence of various

accreditation systems in the field of higher education, as well as criteria for independence of these systems from the states in the regulation and implementation of their accreditation activities.

Литература

- De Corte, E. Evaluation of Universities in Western Europe: From Quality Assessment to Accreditation / E. De Corte // *Educational Studies*. – 2014. – № 4, – С. 36-57. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2014-4-36-57>
- Michael, S.O. International Accreditation: Are We There Yet? / S.O. Michael // *Educational Studies*. – 2015. – №1. – С. 39-57. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2015-1-39-57>
- 98/561/EC. Council Recommendation of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education / 98/561/EC // *Official Journal of the European Communities*. – 1998. – L 270. – P. 56-59.
- ENQA: 10 years (2000–2010): A decade of European co-operation in quality assurance in higher education / под ред. F. Crozier, N. Costes, P. Ranne, M. Stalter. – European Association for Quality Assurance in Higher Education, Helsinki, 2010. <https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/ENQA-10th-Anniversary-publication.pdf>
- Ларионова, М.В. Формирование нормативно-правовой основы сотрудничества в сфере образования в Европе: начало 1990-х – 2000-е гг. / М. В. Ларионова // *Вестник международных организаций*. – 2006. – № 3. – С. 39-45.
- Петров, М. П. Локальные акты организации высшего образования: правовая природа, виды и основания принятия [Электронный ресурс] / М. П. Петров // *Федеральный центр образовательного законодательства*. – 2014. – URL: http://www.lexed.ru/obrazovatelnoe-pravo/analitika/stati/detail.php?ELEMENT_ID=4851 (дата обращения: 12.07.2017).
- Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения / под науч. ред. В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 352 с.
- Хопбах А. Современное состояние и перспективы развития гарантии качества в Европе / А. Хопбах // *Аккредитация в образовании*. – 2012. – № 60. – С. 21-23.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG 2015) / ENQA. – Brussels, Belgium. – 2015. – 27 p.
- Шестакова, М. В. Зарубежные модели оценки качества высшего образования / М. В. Шестакова // *Экология человека*. – 2008. – № 11. – С. 23-28.
- Дугарова, Д. Ц. Инновационная инфраструктура внешней и внутренней оценки гарантии качества высшего образования / Д. Ц. Дугарова // *Вестник Забайкальского государственного университета*. – 2012. – № 4 (83). – С. 27-32.
- INQAAHE Guidelines of Good Practices : 2016 revised edition [Electronic resource] // INQAAHE Global network of quality assurance agencies in higher education. – INQAAHE Secretariat. – Barcelona, Spain. URL: http://www.inqaahe.org/sites/default/files/INQAAHE_GGP2016.pdf
- Мотова, Г. Н. Кому нужна независимость аккредитационных агентств? / Г. Н. Мотова, В. Г. Наводнов // *Аккредитация в образовании*. – 2012. – № 57. – С. 12–16.
- Гарифуллина, Ф. З. APQN: «восточная» специфика в глобальном контексте / Ф. З. Гарифуллина, О. Г. Нефедова // *Аккредитация в образовании*. – 2009. – № 30. – С. 68-69.
- Мотова, Г. Н. Интернационализация в сфере гарантии качества образования: Аккредитаторы всех стран, соединяйтесь! / Г. Н. Мотова // *Аккредитация в образовании*. – 2016. – № 88. – С. 24-28.
- QA Islamic Constitution: as adopted by the AQAIIW meeting 4 may 2011, Astana, Kazakhstan [Electronic resource] // Association of Quality Assurance Agencies of the Islamic World – AQAIIW. – URL: http://www2.mqa.gov.my/aqaaiw/aboutus_constitution.cfm (дата обращения: 16.08.2017).
- Higher Education Accreditation [Electronic resource] // New America: Post Secondary National Policy Institute. – March 1, 2013. – URL: <https://www.newamerica.org/post-secondary-national-policy-institute/our-blog/higher-education-accreditation/> (дата обращения: 28.12.2017).
- Council for Higher Education Accreditation : CHEA At-A-Glance [Electronic resource] // Council for Higher Education Accreditation / CHEA International Quality Group. – 2018. – URL: https://www.chea.org/userfiles/uploads/chea-at-a-glance_2015.pdf (дата обращения: 09.06.2018).
- About CHEA: Council for Higher Education Accreditation [Electronic resource] // CHEA / CHEA International Quality Group. – URL: <https://www.chea.org/> (дата обращения: 30.05.2018).
- Большой юридический словарь / Додонов В. Н., Ермаков В. Д., Крылова М. А. и др. – М.: изд. Инфра-М, 2001. – 790 с.
- Цыганков, П. А. Теория международных отношений: учеб. пособие / П. А. Цыганков. – М: Гардарики, 2003. – 590 с.
- Международная организация [Электронный ресурс] / Википедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Международная_организация (дата обращения: 19.12.2018).
- Международные неправительственные организации [Электронный ресурс] / Википедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Международные_неправительственные_организации (дата обращения: 19.12.2018).
- Жумагулова, А.Б. Правовое и институциональное обеспечение качества высшего образования: монография / А.Б. Жумагулова. – Алматы, 2019. – 296 с.

References

- De Corte, E. (2014). Evaluation of Universities in Western Europe: From Quality Assessment to Accreditation. *Educational Studies*, 4, 36-57. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2014-4-36-57>
- Michael, S.O. (2015). International Accreditation: Are We There Yet? *Educational Studies*, 1, 39-57. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2015-1-39-57>
- 98/561/EC. (1998). Council Recommendation of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education. *Official Journal of the European Communities*, L 270, 56-59.
- Crozier, F., Costes, N., Ranne P. & Stalter M. (Eds.). (2010). ENQA: 10 years (2000–2010): A decade of European co-operation in quality assurance in higher education. European Association for Quality Assurance in Higher Education, Helsinki. <https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/ENQA-10th-Anniversary-publication.pdf>
- Larionova, M.V. (2006). Formirovanie normativno-pravovoj osnovy sotrudnichestva v sfere obrazovanija v Evrope: nachalo 1990-h – 2000-e gg. [Formation of the regulatory framework for cooperation in the field of education in Europe: early 1990s – 2000s.]. *International Organisations Research Journal*, no.3, pp. 39-45.
- Petrov, M. P. (2014). Lokal'nye akty organizacii vysshego obrazovanija: pravovaja priroda, vidy i osnovanija prinjatija [Local acts of the organization of higher education: legal nature, types and grounds for adoption]. Federal Center for Educational Legislation. http://www.lexed.ru/obrazovatelnoe-pravo/analitika/stati/detail.php?ELEMENT_ID=4851
- Bajdenko, V.I. (Eds.). (2010). Osnovnye tendencii razvitiya vysshego obrazovanija: global'nye i bolonskie izmerenija [Main trends in the development of higher education: global and Bologna dimensions]. M.: Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov.
- Hopbach, A. (2012) Sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitiya garantii kachestva v Evrope [Current state and development prospects of quality assurance in Europe]. *Akkreditacija v obrazovanii*, 60, 21-23.
- ENQA. (2015). Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG 2015). Brussels, Belgium.
- Shestakova, M. V. (2008). Zarubezhnye modeli ocenki kachestva vysshego obrazovanija. [Foreign models for assessing the quality of higher education]. *Human Ecology*, 11, 23-28.
- Dugarova, D. C. (2012). Innovacionnaja infrastruktura vneshnej i vnutrennej ocenki garantii kachestva vysshego obrazovanija. [Innovative infrastructure for external and internal evaluation of quality assurance in higher education]. *Vestnik Zabajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta*, 4 (83), 27-32.
- INQAAHE Secretariat. (2016). INQAAHE Guidelines of Good Practices : 2016 revised edition. INQAAHE Global network of quality assurance agencies in higher education, Barcelona, Spain. http://www.inqaahe.org/sites/default/files/INQAAHE_GGP2016.pdf
- Motova, G.N. & Navodnov, V.G. (2012). Komu nuzhna nezavisimost' akkreditacionnyh agentstv? [Who needs the independence of accreditation agencies?]. *Akkreditacija v obrazovanii*, 57, 12–16.
- Garifullina, F.Z. & Nefedova, O.G. (2009). APQN: «vostochnaja» specifika v global'nom kontekste. *Akkreditacija v obrazovanii*, 30, 68-69.
- Motova, G.N. (2016). Internacionalizacija v sfere garantii kachestva obrazovanija: Akkreditatory vseh stran, soedinajtes'! [Internationalization in the field of quality assurance in education: Accreditors of all countries, unite!]. *Akkreditacija v obrazovanii*, 88, 24-28.
- Association of Quality Assurance Agencies of the Islamic World. (2011, May 4). QA Islamic Constitution: as adopted by the AQAIIW meeting, Astana, Kazakhstan. AQAIIW. http://www2.mqa.gov.my/aqaaiw/aboutus_constitution.cfm
- Post Secondary National Policy Institute. (2013, March 1). Higher Education Accreditation. New America. <https://www.newamerica.org/post-secondary-national-policy-institute/our-blog/higher-education-accreditation/>
- CHEA. (2018). Council for Higher Education Accreditation : CHEA At-A-Glance. CHEA International Quality Group. https://www.chea.org/userfiles/uploads/chea-at-a-glance_2015.pdf
- CHEA. (2018). About CHEA: Council for Higher Education Accreditation. [CHEA International Quality Group. <https://www.chea.org/>
- Dodonov, V.N., Ermakov, V.D. & Krylova M.A. (Eds.). (2001). Bol'shoj juridicheskij slovar'. [Big Law Dictionary]. M.: izd Infra-M.
- Cygankov, P.A. (2003). Teorija mezhdunarodnyh otnoshenij : ucheb. Posobie. [Theory of international relations: study guide]. M: Gardariki
- International organization. (2018, December). In Wikipedia. https://ru.wikipedia.org/wiki/Международная_организация
- International non-governmental organizations. (2018, December). In Wikipedia. https://ru.wikipedia.org/wiki/Международные_неправительственные_организации
- Zhumagulova, A.B. (2019). Pravovoe i institucional'noe obespechenie kachestva vysshego obrazovanija: monografija. [Legal and institutional support for the quality of higher education: monograph]. Almaty.

B.E. Tleulov* , **E.K. Nurtazin** , **G.A. Zhamalova**

South Kazakhstan University named after M. Auezov, Kazakhstan, Shymkent

*e-mail: 3136363@mail.ru

ANALYSIS OF THE WORLD EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF THE CIRCULATION OF ELECTRONIC MONEY

The intensive development of information and digital technologies in the implementation of the needs of civil turnover has necessitated the introduction of appropriate payments and money transfers using information and communication technologies. The appearance in recent decades of one of the instruments of conducting – “electronic money” – has led to the emergence of significant practical and scientific interest. Moreover, the variety of electronic money in various states and in the global financial system has increased dramatically.

The purpose of the work is to study questions about the development of the history and prospects of the development of electronic money and electronic payments in the world and to analyze the development of this institution in Kazakhstan.

A systematic analysis of the currently used methods of electronic payments of non-cash monetary transactions allowed the author to substantiate the position of different approaches and in some issues common approaches in different countries. By means of a formal legal and comparative legal analysis of doctrinal positions, legal definitions of electronic payments and electronic money in the legislation of Kazakhstan, the United States, Great Britain, Singapore, China, signs of electronic money that distinguish them from other means of electronic payments have been identified.

As a result of the analysis of the ratio of such objects of civil rights as money and cash, it is summarized that electronic money should be attributed to non-cash funds in electronic form.

Key words: electronic money, cashless payment, electronic payment systems, security of payment systems, money.

Б.Е. Тілеулов*, Е.Қ. Нұртазин, Г.Ә. Жамалова

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

*e-mail: 3136363@mail.ru

Электрондық ақша айналымын құқықтық реттеудің әлемдік тәжірибесін талдау

Азаматтық айналым қажеттіліктерін іске асыруда ақпараттық және цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, тиісті төлемдер мен ақша аударымдарын енгізу қажеттілігіне әкелді. Соңғы онжылдықтарда өткізу құралдарының бірі – “электрондық ақшаның” пайда болуы айтарлықтай практикалық және ғылыми қызығушылықтың пайда болуына әкелді. Сонымен қатар, әртүрлі мемлекеттерде және әлемдік қаржы жүйесінде электронды ақшаның әртүрлілігі күрт өсті.

Жұмыстың мақсаты – әлемдегі электрондық ақша мен электрондық төлемдердің даму тарихы мен болашағы туралы мәселелерді зерттеу және Қазақстандағы осы институттың дамуын талдау.

Қолма-қол ақшасыз операциялардың қазіргі уақытта қолданылатын электрондық төлем әдістерін жүйелі талдау авторға әртүрлі тәсілдердің және әртүрлі елдердегі бірыңғай тәсілдердің кейбір мәселелеріндегі ұстанымын негіздеуге мүмкіндік берді. Доктриналық ұстанымдарды, электрондық төлем құралдары мен электрондық ақшаның заңды дефиницияларын ресми-заңдық және салыстырмалы-құқықтық талдау жолымен Қазақстан, АҚШ, Ұлыбритания, Сингапур, Қытай заңнамаларында электрондық ақшаның оларды өзге электрондық төлем құралдарынан ерекшелендіретін белгілері анықталды.

Ақша және қолма-қол ақша сияқты азаматтық құқықтар объектілерінің арақатынасын талдау нәтижесінде электронды ақшаны қолма-қол ақшасыз қолма-қол ақшаға электронды түрде жатқызу керек деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: электрондық ақша, қолма-қол ақшасыз төлем, электрондық төлем жүйелері, төлем жүйелерінің қауіпсіздігі, ақша.

Б.Э. Тлеулов*, Е.К. Нуртазин, Г.А. Жамалова
Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент
*e-mail: 3136363@mail.ru

Анализ мирового опыта правового регулирования оборота электронных денег

Интенсивное развитие информационных и цифровых технологий в реализации потребностей гражданского оборота повлекло необходимость внедрения соответствующих платежей и переводов денег с использованием информационно-коммуникационных технологий. Появление в последние десятилетия одного из инструментов проведения – «электронных денег» – повлекло появление существенного практического и научного интереса. Тем, более, что разновидность электронных денег в различных государствах и в мировой финансовой системе резко возросло.

Цель работы – исследование вопросов о развитии истории и перспектив развития электронных денег и электронных платежей в мире и анализ развития данного института в Казахстане.

Системный анализ применяемых в настоящее время способов электронных платежей безналичных денежных операций позволил автору обосновать позицию различных подходов и в некоторых вопросах единых подходов в различных странах. Путем формально-юридического и сравнительно-правового анализа доктринальных позиций, легальных дефиниций средств электронных платежей и электронных денег в законодательстве Казахстана, США, Великобритании, Сингапура, Китая выявлены признаки электронных денег, отличающие их от иных средств электронных платежей.

В результате анализа соотношения таких объектов гражданских прав, как деньги и денежные средства, резюмировано, что электронные деньги следует относить к безналичным денежным средствам в электронной форме.

Ключевые слова: электронные деньги, безналичный расчет, электронные платежные системы, безопасность платежных систем, деньги.

Introduction

The modern system of informatization has actively entered the financial world system. The creation of electronic accounts, electronic bank transfers, remote access systems, mobile payments and other things created everything possible for the circulation of electronic money and the formation of electronic payment systems.

This issue is a new legal element that requires a certain analysis and analysis of its development prospects.

In domestic law, this institution was introduced back in 2011 through the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on electronic money” (<https://adilet.zan.kz>).

The introduction of this financial instrument was justified by the need for further development of e-commerce and was included in a number of policy documents and in the government’s sectoral programs for the development of trade, information and communication technologies for 2010-2014. This, among other things, contributed to the development of “new types of remote services, the development of the e-commerce market and new types of remote

services, as well as the expansion of the possibility of using the Internet and other communication networks in business. E-commerce is a whole sphere of trade relations implemented electronically through the use of communication networks (Internet, mobile communications, etc.), where electronic money is only one of the payment tools (methods) used to service these trading operations” (<https://online.zakon.kz/>).

Thus, according to the Ministry of Trade and Integration, “If in 2019 the share of e-commerce was 3.7%, then by the end of 2021 it reached 9.6%... we are witnessing an increase in the share of online commerce from the total retail volume of the pre-pandemic period” (<https://inbusiness.kz/>). Already in the first half of 2022, 19 million e-commerce transactions were registered, which amounted to a total of 501 billion tenge, and 93% of all purchases in the first half of 2022 were made from mobile phones (<https://forbes.kz/>).

The timely introduction of such a financial instrument made it possible to create conditions for maintaining trade turnover during the pandemic period and to ensure definitely habituation and subsequent deep implementation of e-commerce in Kazakhstan. This was also facilitated by the concept of the Caspian Bank, which already in 2019 entered

the top 7 companies in the field of “E-commerce and finance” and in 2021 the number of users amounted to 2.6 million.

At the same time, issues of legal regulation of electronic money turnover constantly attract the attention of the banking and financial sector, as well as the regulator – the National Bank of the Republic of Kazakhstan. This is due to the introduction of new tools, including control and regulatory tools, as well as issues of a special risk group to which all transactions carried out via the Internet belong.

Accordingly, the analysis of modern methods of legal regulation of electronic money turnover should be carried out through the analysis of world practice, which, in fact, is 11 years older than Kazakhstan.

The purpose of this article is to analyze the world experience of legal regulation of electronic money turnover and the possibility of using it to improve Kazakhstan’s financial legislation and financial monitoring.

The essential difference between electronic money and other electronic payments is the absence of the need to open a bank account, the need for an electronic money system, as well as the possibility of settlements for any goods, work, service with any counterparty, and not only with the person who issued electronic money. The prospects of further development of state electronic money systems are considered on the examples of various countries.

The main part

First of all, it is necessary to identify those advantages and those dangers that appear as a result of the use of electronic money.

It is generally accepted to distinguish the following advantages:

- user convenience;
- convenience of calculations;
- low cost of emission;
- competitiveness;
- adaptability to remote use and, accordingly,

the possibility of a wider range of customers, including those who are unable to physically contact banks, etc.

Disadvantages – a high level of risk, which consists in various kinds of physical risk, fraud, etc.

Domestic scientist Idrysheva S.K. after analyzing the specifics of electronic money as a means of payment identified the following distinctive features of electronic money:

- availability of special legal regulation of electronic money and a system with the participation of the operator/issuer;

- a quick release period of this ESP and a short time period for its owner to perform actions for payment and transfer of funds;

- the absence of a link to a bank account and the possibility of anonymity of payments, provided that the established threshold for the amount of funds transferred is met;

- reliability of information about the availability of a specific amount and its expenditure, since it is tied to the amount of money deposited in advance to the issuer, minus commissions; the ability to pay and transfer funds from an electronic wallet to almost any counterparties (Идрышева 2021: 60-65).

The beginning of the legal regulation of electronic money was laid by the adoption of Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of September 18, 2000 on the employment, implementation and supervision of the entrepreneurial activities of institutions in the field of electronic money. This act established that “electronic money” is a monetary value representing a claim to the issuer, which is: (i) stored on an electronic device; (ii) issued upon receipt of funds in a value not less than the issued monetary value; (iii) is accepted as a means of payment by enterprises other than the issuer” (<https://paysyscenter.livejournal.com/29151.html>).

With the development of the institute and the deeper introduction of electronic money, world practice has revealed and predetermined new development trends. Accordingly, the new Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 On the adoption, continuation and prudential supervision of the activities of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC, a new concept was introduced – “electronic money” means the monetary value stored electronically, including on magnetic media, represented by a requirement to the issuer, which is issued when receiving funds for the purpose of performing payment transactions, as defined in paragraph 5 of Article 4 of Directive 2007/64/EC. and which is accepted by an individual or legal entity other than the issuer of electronic money (<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj>) and new regulatory instruments have been introduced.

All the main world practice is based on these documents. Which we are trying to analyze.

So, in general, there are two main models of electronic money turnover: American and European.

The American model is considered more liberal, that is, it does not require strong government regulation, which, however, is explained by the very approach of Americans to the concept of electronic money. Namely, the Act “On the Unification of Monetary Services” is to ensure a uniform structure of regulation of business in the field of monetary services throughout the country. According to which “the issue of electronic money is considered as a ‘money Transfer’ (Money Transmission), similar to traditional money transfer services (telegraphic transfers) or the sale of payment instruments (traveler’s checks). Issuers of electronic money are considered as ‘Money senders’ (Money Transmitters) and should be regulated like other financial institutions traditionally involved in the payment business” (Razdorozhnyi 2018). Accordingly, such a broad interpretation of this concept, which at the same time is accompanied by the fact that the calculation systems are very limited in terms of goals and territory of application, has led to the absence of the need for strict legal regulation. But at the same time, digital money is subject to taxation, since it is recognized as property.

But the US approach to cryptocurrency is slightly different, which is explained by the state’s approach to the concept of electronic money. So, back in 2013, a judge of the District Court of the Eastern District of Texas made a decision (Memorial Opinion), in which, in fact, he recognized Bitcoin as a currency and defined financial legislation as applicable to transactions with cryptocurrencies (<http://ia800904.us.archive.org/35/items/gov.uscourts.txed.pdf>), which was confirmed by decisions of other judges of other states.

The European legislator has a completely different approach, the essence of which is to establish strict prudential requirements.

The first requirement is that the issuer of electronic money has a license, while it is not always recognized by the bank, but is automatically subject to banking regulation. Thus, according to UK law, electronic money is a monetary value represented by the issuer’s obligations, which is stored in electronic form and accepted for payments by third parties. Electronic money is considered to be the electronic equivalent of coins and banknotes intended for making payments only for small amounts.

It should be noted that this country ranks 2nd in the Global Fintech ranking according to the “The Global Fintech Index 2020”. In 2020, there were

more than 400 electronic money payment companies and institutions operating in the UK (<https://advapay.eu/emoney-and-payment-institution-licensing/e-money-and-payment-institution-license-in-uk/>).

The specifics of the Netherlands, for example, is that in addition to fairly strict requirements (licensing, customer identification requirements, prudential control, etc.), great attention is paid to self-control issues, the purpose of which is to protect the good name of the company, solving issues related to legal liability and credit risks.

China adheres to the same approach. This country is making serious efforts to develop electronic commerce and, accordingly, to regulate the conditions for the development of electronic payment systems.

The documents of the PRC are essentially advisory in nature on the following issues: “standardization of management, supervision of the work of the enterprise, ensuring the security of electronic payments, storing transaction data, prevention of illegal financial transactions, etc.” (<https://www.marketing.spb.ru/mr/it/AML-CFT.htm>). At the same time, the legislation is quite tough on the issues of risk assessment and prevention of the possibility of money laundering or terrorist financing. In particular, the duties of due diligence of clients (identification, identity verification and constant monitoring of transactions), reporting (suspicious moments, transactions exceeding the established threshold, orders for transferring funds abroad), record keeping, development and implementation of the AML/CFT program are established. A number of countries are moving along this path.

But at the same time, everyone is aware that the electronic payment turnover system, first of all, banking systems are often subjected to hacker attacks. The most striking example was the Flecoin bank, which was directly involved in transactions with the Bitcoin cryptocurrency, which led to the closure of the bank. If this is an example of 2014, then in 2023. So, in mid-January 2023, information appeared that cybercriminals tried to launder cryptocurrency assets worth approximately \$64 million (<https://www.tadviser.ru/index.php/%>). And on January 11, 2023, Slowmist Hacked and Atlas VPN specialists published the results of a study according to which the volume of cryptocurrency assets stolen by hackers from various blockchain platforms amounted to approximately \$3.5 billion in 2022. It is reported that the main targets of cybercriminals were blockchain bridges and the

Binance Smart Chain (BSC) ecosystem. In total, they lost more than \$2 billion as a result of 92 hacks and fraudulent schemes. These figures are calculated based on the conversion rates of cryptocurrencies at the time of a specific attack. In particular, 16 attacks were carried out on blockchain bridges, as a result of which about \$1.2 billion was stolen. The BSC ecosystem lost more than \$870 million during 76 attacks or fraudulent schemes (<https://www.tadviser.ru/index.php/%>).

This, according to some researchers, indicates that “cryptographic algorithms of modern information security systems cannot ensure security if hackers also use modern information technologies to crack protection” (Loginov2016: 30).

However, in addition, it is necessary to pay attention to another problem that has emerged in the modern financial system and in many ways its development is formed due to the functioning of the electronic money and electronic payments system. Namely, the main global trends in AML/CFT include:

- globalization of financial markets (the influx of illegal funds creates a serious danger for the economy of any state);
- development of telecommunication technologies (the ability to move money easily and quickly, exploiting miscalculations in international regulation);
- financial crisis (with a shortage of liquid funds, business began to attract criminal money more often).

All these listed trends lead, in addition to aggravating the security issue, also to the problem of injecting criminal money into the world economy. And part of the systems of electronic money payment systems is involved in the process of cashing out, laundering and, accordingly, legalizing financial funds. Accordingly, there are significant risks not only for clients, but also for the state, since their use can be used to carry out operations for the legalization (laundering) of proceeds from crime, and even the financing of terrorism.

The problem of legalizing criminal financial means leads to “a decrease in profitability, and hence the attractiveness of legal business, that is, not only the process of criminalizing the economy due to the infusion of criminal money, but also the process of “criminalizing” the consciousness of economic entities, pushing the latter to obtain criminal superprofits” (Aleshkin 2002: 9). All this cannot have a positive effect on the economy of a particular country and for the world economy.

Despite the fact that there is not enough money and financial instruments are trying to bring into circulation as many different opportunities as possible, the issue of countering such an infusion is becoming increasingly acute and actualized in the financial and banking environment. Since everyone is aware of the danger of such a phenomenon.

This issue is common and very relevant for all countries of the world that have introduced electronic money into circulation.

The same is true for Kazakhstan.

It should be noted that this concept was introduced into domestic legislation quite late, namely, as indicated earlier in 2011. In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2016 No. 11-VI “On payments and payment systems” electronic money – unconditional and irrevocable monetary obligations of the issuer of electronic money stored in electronic form and accepted as a means of payment in the electronic money system by other participants of the system (<https://online.zakon.kz/>).

The law regulates the processes of turnover of such money, which is detailed by Resolution No. 202 of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 2016. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on October 6, 2016 No. 14298 “On approval of the Rules for the Issuance, use and Repayment of Electronic Money, as well as requirements for Issuers of electronic Money and electronic money systems in the Territory of the Republic of Kazakhstan” (<https://adilet.zan.kz/>).

Electronic money may be issued by the National Bank of the Republic of Kazakhstan, banks and the National Postal Operator. At the same time, the Law establishes that the issuer of electronic money is obliged to identify an individual in the event that he purchases electronic money for an amount exceeding fifty times the amount of the MCI. Identification is carried out in the personal presence of the owner of electronic money and the presentation of an identity document, either by remote identification based on information from available sources received from the operational center of the interbank money transfer system, or by simplified identification.

The operators of the electronic money system may be the issuer of electronic money itself or a bank, an organization performing certain types of banking operations, or a payment organization on the basis of a corresponding agreement concluded with the issuer (issuers) of electronic money.

During the development of the domestic law, the National Bank closely monitored global trends in the regulation of electronic money circulation, and special attention was paid to the formation of an effective and adequate legal environment for electronic money in our country, taking into account the positive world experience. So, in particular, it is established that the issuer of electronic money and the operator of the electronic money system take measures to ensure and implement organizational and procedural measures in the electronic money system in order to detect, as well as prevent fraud and legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing in accordance with the requirements of the Law of the Republic of Kazakhstan “On countering the legalization (laundering) of proceeds from crime and the financing of terrorism.”

The operator of the electronic money system provides the authorized financial monitoring body with information and information on transactions subject to financial monitoring, in accordance with the requirements of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Countering the legalization (Laundering) of proceeds from crime and the financing of terrorism.”

The issuer of electronic money submits to the authorized body for financial monitoring information about the operators of electronic money that are not

banks, after concluding a corresponding agreement with them.

In conclusion, I would like to note the need for further development of legislation on electronic money. Their role and importance will only increase over time. This is due to the expansion of Internet commerce turnover, the state’s plans for the implementation of the “Social Wallet” project, as well as the introduction of the third form of the national currency – the digital tenge.

The existing gaps in the legal regulation of the turnover of electronic money can be filled with the application of rules concerning non-cash transfers. At the same time, electronic money has its own specifics that require a special legal regime.

In this direction, there is still a lot of work to be done on the development of both law-making activities and legal science.

Conclusions

Electronic money is an important component of modern banking and, accordingly, payment systems. Their role increases annually due to the presence of a number of significant advantages over cash settlement. In addition, electronic money acquires a different meaning and becomes a different form of money. However, the recognition or not of such financial resources is determined by the state independently.

Литература

Закон Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 466-IV «О внесении изменения и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам электронных денег» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000466>

Электронные деньги: один к одному с номиналом // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31040790&pos=25;-25#pos=25;-25

Доля электронной коммерции составила 9,6% от общего объема розницы в Казахстане // <https://inbusiness.kz/ru/news/dolya-elektronnoj-kommercii-sostavlyayet-9-6-ot-obshego-obema-roznicny-v-kazahstane>

E-commerce в Казахстане растет, но средний чек начал снижаться // https://forbes.kz/finances/markets/istrebitel_su-e-commerce_v_kazahstane_rastet_no_sredniy_chek_nachal_snijats

Идрышева С.К. Электронные платежи и электронные деньги: правовые основы и отдельные коллизии в правовом понимании терминов // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2021. Т. 17. № 1. С. 60-85

Директива 2000/46/ЕС Европейского парламента и Совета // <https://paysyscenter.livejournal.com/29151.html>

Директива 2009/110/ЕС Европейского парламента и совета от 16 сентября 2009 г. О принятии, продолжении и пруденциальном надзоре за деятельностью учреждений электронных денег, вносящих поправки в Директивы 2005/60/ЕС и 2006/48/ЕС и отменяющие Директиву 2000/46/ЕС // <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj>

Раздорожный К. Б. Финансово-правовое регулирование цифрового финансового актива (криптовалюты), процедуры выпуска и размещения цифровых финансовых активов (ISO) в России и в зарубежных странах. Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА) № 9. 2018 г. С. 163-169.

Memorandum opinion regarding the court’s subject matter jurisdiction // United States District Court. 2013. URL: <http://ia800904.us.archive.org/35/items/gov.uscourts.txed.pdf>

E-money and Payment Institution license in the UK // <https://advapay.eu/emoney-and-payment-institution-licensing/e-money-and-payment-institution-license-in-uk/>

Ровенков П. Международный опыт регулирования в области применения электронных денег (в том числе в рамках ПОД/ФТ) // <https://www.marketing.spb.ru/mr/it/AML-CFT.htm>

Мошенничество с криптовалютой // <https://www.tadviser.ru/index.php/%>

Логинов Е.А., Кузнецов В.А. К вопросу о сущности и нормативном регулировании электронных денег: зарубежный опыт // Деньги и кредит. Научный журнал Банка России. 2016. № 6. с. 28-33

Алешкин А.И. Предмет доказывания и особенности оценки доказательств при расследовании преступлений, связанных с легализацией (отмыванием) денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.И. Алешкин. М., – 2002. – 27 с.

Закон Республики Казахстан от 26 июля 2016 года № 11-VI «О платежах и платежных системах» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38213728&doc_id2=38213728#activate_doc=2&pos=34;-82&pos2=1181;-28

Постановлением Правления Национального Банка Республики Казахстан от 31 августа 2016 года № 202. Зарегистрировано в Министерстве юстиции Республики Казахстан 6 октября 2016 года № 14298 «Об утверждении Правил выпуска, использования и погашения электронных денег, а также требований к эмитентам электронных денег и системам электронных денег на территории Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014298>

References

Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2011 goda № 466-IV «O vnesenii izmenenija i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam jelektronnyh deneg» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 21, 2011 No. 466-IV “On Amendments and Additions to some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on electronic money”] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000466>

Jelektronnye den'gi: odin k odnomu s nominalom [Electronic money: one to one with a nominal value]// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31040790&pos=25;-25#pos=25;-25

Dolja jelektronnoj kommercii sostavila 9,6% ot obshhego ob#ema roznicy v Kazahstane [The share of e-commerce amounted to 9.6% of the total retail volume in Kazakhstan]// <https://inbusiness.kz/ru/news/dolya-elektronnoj-kommercii-sostavlyaet-9-6-ot-obshhego-obema-roznicy-v-kazahstane>

E-commerce v Kazahstane rastet, no srednij chek nachal snizhat'sja [E-commerce in Kazakhstan is growing, but the average check has started to decline]// https://forbes.kz/finances/markets/istrebitel_su-e-commerce_v_kazahstane_rastet_no_srednij_chek_nachal_snijats

Idrysheva S.K. Jelektronnye platezhi i jelektronnye den'gi: pravovye osnovy i otdel'nye kollizii v pravovom ponimanii terminov [Electronic payments and electronic money: legal bases and individual collisions in the legal understanding of terms]// Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija [Journal of Foreign Legislation and Comparative Jurisprudence]. 2021. T. 17. № 1. – S. 60-85

Direktiva 2000/46/ES Evropejskogo parlamenta i Soveta [Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council] // <https://paysyscenter.livejournal.com/29151.html>

Direktiva 2009/110/EC Evropejskogo parlamenta i soвета ot 16 sentjabrja 2009 g. O prinjatii, prodolzhenii i prudencial'nom nadzore za dejatel'nost'ju uchrezhdenij jelektronnyh deneg, vnosjashih popravki v Direktivu 2005/60/ES i 2006/48/ES i otmenjajushhie Direktivu 2000/46/ES [Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 On the adoption, continuation and prudential supervision of the activities of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC] // <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj>

Razdorozhnyj K. B. Finansovo-pravovoe regulirovanie cifrovogo finansovogo aktiva (kriptoaljutj), procedury vypuska i razmeshhenija cifrovyyh finansovyh aktivov (ISO) v Rossii i v zarubezhnyh stranah. Vestnik Universiteta imeni O.E. Kutafina (MGJuA) [Financial and legal regulation of a digital financial asset (cryptocurrency), procedures for issuing and placing digital financial assets (ISO) in Russia and in foreign countries. Bulletin of the O.E. Kutafin University (MSLA)] -№ 9. 2018 g. – S. 163-169.

Memorandum opinion regarding the court's subject matter jurisdiction // United States District Court. 2013. [Memorandum opinion regarding the court's subject matter jurisdiction // United States District Court. 2013.] URL: <http://ia800904.us.archive.org/35/items/gov.uscourts.txed.pdf>.

E-money and Payment Institution license in the UK [E-money and Payment Institution license in the UK]// <https://advapay.eu/emoney-and-payment-institution-licensing/e-money-and-payment-institution-license-in-uk/>

Ровенков П. Mezhdunarodnyj opyt regulirovanija v oblasti primenenija jelektronnyh deneg (v tom chisle v ramkah POD/FT) [Rovenkov P. International regulatory experience in the use of electronic money (including in the framework of AML/CFT)] // <https://www.marketing.spb.ru/mr/it/AML-CFT.htm>

Moshennichestvo s kriptoaljutj [Cryptocurrency Fraud] // <https://www.tadviser.ru/index.php/%>

Loginov E.A., Kuznecov V.A. K voprosu o sushhnosti i normativnom regulirovanii jelektronnyh deneg: zarubezhnyj opyt [On the issue of the essence and regulatory regulation of electronic money: foreign experience] // Den'gi i kredit. Nauchnyj zhurnal Banka Rossii. 2016. № 6. s. 28-33

Aleshkin A.I. Predmet dokazyvaniya i osobennosti ocenki dokazatel'stv pri rassledovanii prestuplenij, svyazannyh s legalizaciej (otmyvaniem) denezhnyh sredstv ili inogo imushhestva, priobretennogo nezakonnym putem: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk [The subject of proof and features of the evaluation of evidence in the investigation of crimes related to the legalization (laundering) of funds or other property acquired illegally: abstract. dis. ... cand. jurid. Sciences]/ A.I. Aleshkin. M., – 2002. -27 s.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 26 ijulja 2016 goda № 11-VI «O platezhah i platezhnyh sistemah» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2016 No. 11-VI “On payments and payment systems”] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38213728&doc_id2=38213728#activate_doc=2&pos=34;-82&pos2=1181;-28

Postanovleniem Pravljenija Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan ot 31 avgusta 2016 goda № 202. Zaregistrovano v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 6 oktjabrja 2016 goda № 14298 «Ob utverzhdenii Pravil vypuska, ispol'zovanija i pogashenija jelektronnyh deneg, a takzhe trebovanij k jemitentam jelektronnyh deneg i sistemam jelektronnyh deneg na territorii Respubliki Kazahstan» [Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 2016 No. 202. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on October 6, 2016 No. 14298 “On approval of the Rules for the Issuance, use and Repayment of Electronic Money, as well as requirements for Issuers of electronic money and electronic money systems in the Territory of the Republic of Kazakhstan”] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014298>

Wang Heyong Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan
e-mail: 307204815@qq.com

RESEARCH ON EXTRATERRITORIAL APPLICATION OF AMERICAN LAW

The extraterritorial application of U.S. laws is also known as a «long arm jurisdiction» worldwide. «Long arm jurisdiction» is a concept based on the theory of the minimum contact of the United States, is an act of the United States' rule of law against judicial sovereignty of other countries to safeguard its «world empire» status. The understanding of long arm jurisdiction can not be limited to the superficial dogmatic interoperation but should be placed in the perspective of global politics. This paper deconstructs the long arm jurisdiction from its evolution, mode and essence reveals the violent factors inside the legal basis of the long arm jurisdiction and explores the possibility of its salvation.

The article raises the problem of the extraterritorial application of American prohibitions and restrictions to non – residents of the United States. Based on the meager judicial practice of the American federal courts of recent years, the issue of the extraterritorial application of the US sanctions legislation is being considered. In the investigated what are the answers given, why it is difficult for a foreign defendant to use in his defense the argument about the illegality of extraterritorially applied US legislation. Answers are given on how not to lose your investments due to the formal requirements of the American sanction's legislation or due to the bad faith of the American partner.

Key words: long arm jurisdiction, law's empires, deconstruction, salvation, legal, power, state.

Ван Хэюнь

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: 307204815@qq.com

Американдық заңнаманың аумақтан тыс қолданылуын зерттеу

АҚШ заңдарының аумақтан тыс қолданылуы бүкіл әлемде «ұзын қолды юрисдикция» деп те аталады. «Ұзын қолды юрисдикциясы» – Америка Құрама Штаттарының минималды байланыс теориясына негізделген тұжырымдама-бұл «әлемдік империя» мәртебесін сақтау мақсатында Америка Құрама Штаттарының басқа елдердің сот егемендігіне қарсы Заңының Үстемдігі. «Ұзын қолдың» юрисдикциясын түсіну тек үстірт догматикалық өзара әрекеттесумен шектелмейді, бірақ жаһандық саясат тұрғысынан қарастырылуы керек. Бұл мақалада «ұзын қолдың» юрисдикциясы оның эволюциясы, режимі және мәні тұрғысынан қарастырылады, «ұзын қолдың» юрисдикциясының құқықтық негізіндегі зорлық-зомбылық факторлары ашылады және оны құтқару мүмкіндігі зерттеледі.

Мақалада Америка Құрама Штаттарының резидент .стеріне американдық тыйымдар мен шектеулерді аумақтан тыс қолдану мәселесі көтеріледі. Соңғы жылдардағы американдық федералды соттардың аз сот практикасына сүйене отырып, АҚШ-тың санкциялық заңнамасын аумақтан тыс қолдану мәселесі қарастырылуда. Тергеу барысында шетелдік айыпталушыға АҚШ-тың аумақтан тыс қолданыстағы заңнамасының заңсыздығы туралы дәлелді қорғау үшін пайдалану неге қиын екендігі туралы жауаптар берілді. Американдық Санкциялар заңнамасының ресми талаптарына немесе американдық серіктестің адал талаптарына байланысты инвестицияларыңызды жоғалтпау туралы жауаптар берілді.

Түйін сөздер: ұзын қолды юрисдикция, заң империясы, деконструкция, құтқару, заңдылық, билік, мемлекет.

Ван Хэюн

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
e-mail: 307204815@qq.com

Исследование экстерриториального применения американского законодательства

Экстерриториальное применение законов США также известно во всем мире как «юрисдикция с длинной рукой». «Юрисдикция длинной руки» – концепция, основанная на теории минимального контакта Соединенных Штатов, является актом верховенства закона Соединенных Штатов против судебного суверенитета других стран с целью сохранения своего статуса «мировой империи». Понимание юрисдикции «длинной руки» не может ограничиваться поверхностным догматическим взаимодействием, а должно рассматриваться в перспективе глобальной политики. В этой статье рассматривается юрисдикция «длинной руки» с точки зрения ее эволюции, режима и сущности, раскрываются насильственные факторы внутри правовой основы юрисдикции «длинной руки» и исследуется возможность ее спасения.

В статье поднимается проблема экстерриториального применения американских запретов и ограничений к нерезидентам Соединенных Штатов. Исходя из скудной судебной практики американских федеральных судов последних лет, рассматривается вопрос об экстерриториальном применении санкционного законодательства США. В ходе расследования даны ответы, почему иностранному обвиняемому трудно использовать в свою защиту аргумент о незаконности экстерриториально применяемого законодательства США. Даны ответы о том, как не потерять свои инвестиции из-за формальных требований американского санкционного законодательства или из-за недобросовестности американского партнера.

Ключевые слова: юрисдикция с длинной рукой, империя права, деконструкция, спасение, законность, власть, государство.

Introduction

The origin and development of long-arm jurisdiction

The emergence of long arm jurisdiction in the United States has profound historical roots. At the beginning of the founding of the United States, it was a political entity built on the foundation of 13 independent states. Although the United States was regarded as a sovereign state in international law, there was a tension between state power and federal power in the United States. Based on historical and economic reasons, there are huge disputes on jurisdiction between States and between the Federation and states, which is the direct reason for the emergence of long-arm jurisdiction.

Methods and material

1. The origin of long-arm jurisdiction

At the time of the founding of the United States, the thirteen states were independent political entities, and their jurisdiction was limited to the citizens of the state and the cases within the territory of the state, in order to protect the Judicial Sovereignty between states from infringement, the Federal Supreme Court established the principle of judicial assistance procedure between states through the «*Pennoyer v. Neff*» case in

1877, that is, if a non-state citizen wants to appear in this state as a defendant, the court of the state where the defendant is located must perform the relevant judicial assistance procedure. Because of the high litigation cost of confrontation and the lengthy judicial assistance procedure, the US Supreme Court derived the principle of “minimum contacts” through the «*International Shoe Co. v. Washington*» case in 1955. The independent jurisdiction between states was limited, and the long arm-jurisdiction appeared.

As the principle of minimum connection is absorbed and developed by the States, the scope of long arm jurisdiction is also extended from natural person to enterprise, the scope of application is expanding, and the conditions of application are getting lower and lower. In 1963, the «Uniform Interstate and International Procedure Act» enacted by the judicial unification Commission stipulated that: «If the act or omission outside this state make inroads on this state, it also belongs to the jurisdiction of long arm» (<https://www.jstor.org/stable/838595>). Long-arm jurisdiction has gained legitimacy and justifiability in American domestic law.

2. Internationalization of long-arm jurisdiction

The internationalization of long-arm jurisdiction has experienced the long-term efforts of the United States, one of the most important is the promulgation of the «*Foreign Corrupt Practices Act*». In the

1970s, American media frequently exposed scandals about American companies' bribery and trading power for money abroad, such as the «banana gate» incident and the «Lockheed company's bribery of the Japanese government» incident, etc. In order to recover its moral image in the international market, the U.S. government urgently needs to curb the overseas corruption of American companies by legal means, so as to save its moral image. In order to punish overseas corruption, the United States must upgrade the «Foreign Corrupt Practices Act» to the level of international law. The United States first adopted the «Foreign Corrupt Practices Act» on General Assembly of the United Nations and the International Chamber of Commerce, trying to obtain the power of extraterritorial application of American law through its huge judiciary and judicial action capacity, but it has not been recognized. In 1997, the United States internationalized the overseas «Foreign Corrupt Practices Act» (<https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act>) through the Organization for Economic Cooperation and Development, America's long-arm jurisdiction leaps out of its own territory, and extends to any country, corporation or individual associated with the United States.

3. Strong evidence acquisition capability to implement long-arm jurisdiction

“The purpose of modern criminal law is to prosecute those who are believed to have committed crimes, not to punish them, unless they are proved guilty” (<https://bja.ojp.gov/>). Therefore, the practice of long arm jurisdiction requires the prosecution organ to obtain relevant evidence as the premise.

In the Internet age, the acquisition of evidence means that law enforcement agencies must have strong information and data collection capabilities. Because in the era of data, everything, even the abstract value and character of person can be expressed in the form of data. As the number one power of the Internet, the United States is facing “two constraints” in the collection of evidence.

However, the “9.11” terrorist incident provides an opportunity for the US government to break the two restrictions. In 2001, the United States passed the «Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001». The administrative law enforcement agency of the United States not only established the information-sharing mechanism among law enforcement agencies, but also suspended «The Privacy Act» in reality: First of

all, American law enforcement agencies can use “suspected terrorism” as an excuse to legally collect information from anyone's correspondence, telephone, e-mail and other records by using the exception provisions in «The Privacy Act»; Secondly, it breaks the pattern of independence between law enforcement agencies in the past and establishes an information sharing mechanism among all law enforcement agencies, which greatly enhances the information collection ability of law enforcement agencies in the United States.

In addition, «The Clarifying Lawful Overseas Using of Data Act», which was passed in 2018, has enhanced the United States' ability to collect evidence worldwide. The «Clarifying Lawful Overseas Using of Data Act» confirms that: According to the order issued by the «Electronic Communications Privacy Act» of the United States to the technology companies under its jurisdiction, government agencies can obtain the data owned, kept or controlled by the company, no matter where the data is stored». () This means that as long as there is enough contact with the United States, whether the company is listed in the United States, or traded in US dollars, or the server is in the United States, it all falls into the jurisdiction of the United States. The information protection provided by the laws of other countries cannot be the judicial defense for refusing to provide information to the United States government. So far, the United States has built a global data Empire, which can freely access all information and data that are not conducive to the interests of the United States.

Discussion

Implementation of long-arm jurisdiction

Through a series of bills, the United States has established its jurisdiction in the world, formed a «law's Empire» in which the United States plays the role of kingdom, and established its jurisdiction over the international community on juridical logical level. The importance of proposition lies not in whether it is logically self-consistent, but in its practical effect. To understand the long-arm jurisdiction, we must go deep into the practical way of long-arm jurisdiction.

1. Internal deposition and internal investigation

The implementation of «Foreign Corrupt Practices Act» has established the jurisdiction of the United States in the international scope. Any enterprise legal person within the jurisdiction of

the long arm may enter the examination scope of the U.S. law enforcement agencies because of «corruption» and «fraud». The US Department of justice and the securities and Exchange Commission issued the «Guidelines For The Implementation of the Foreign Corrupt Practices Act», which has become a treasury of knowledge for transnational enterprises to conduct internal investigations. As the bill is a part of the legal system of the United States, it can only be understood in the context of the United States law, which means that business corporate which have contact with the United States need to hire a U.S. lawyer team to conduct compliance review and risk control. The direct consequence of the employment of the American lawyer team by the enterprise is that the American lawyer team can obtain the qualification of «internal review» of the enterprise. When the American lawyer team enters the enterprise for investigation, they can check all the information records and communications of the enterprise, as a result, the enterprise has no business secrets. The supreme status and power of the American lawyer team depends on the US control over the core technology. When corporate do not cooperate with the American lawyer team during the investigation, the US will take advantage of its own technological and economic advantages to impose sanctions on enterprises, such as «the US imposed sanctions on the «ZTE» case». If the U.S. lawyer team believes that there are violations within the transnational enterprise, then the enterprise needs to provide a clarification report to the U.S. judiciary. The U.S. lawyer team judges that, which are compliant, and which are illegal. The daily review and internal deposition are all undertaken by the U.S. lawyer team.

The position of the American lawyer team is vague. It is neither the defender of the enterprise nor the prosecutor of the American government, and his impartiality cannot be guaranteed. Because the «Revolving Door» system in American politics paves the way for lawyers to work in government. When American lawyers enter the law enforcement agencies through the «Revolving Door», they can investigate or punish the enterprise under investigation. Once American lawyers who participate in internal deposition and internal investigations enter the American political arena through the «revolving door», the business secrets they collect will be completely mastered by the administrative law enforcement agencies of the United States. In this way, the fate of transnational

enterprises will be in the hands of the United States and become puppets at the mercy of the United States.

2. «Rubber stamp» judge: *administrative law enforcement agencies lead the settlement agreement*

Another way to implement the long-arm jurisdiction is the application of «pre-trial reconciliation procedure» and «plea bargaining». Both of the two ways greatly reduce the pressure of the court and shorten the litigation process. However, both of them are based on the premise that both parties reach an agreement, otherwise they will enter into the formal proceedings. According to statistics, about 95% of the federal cases in the United States are settled through pre-trial conciliation proceedings, such as «Siemens case», «Alstom case» and «BNPP case».

American jurist Dworkin pointed out that: «the court is the capital of the law's Empire, and the judge is the prince of the Empire» (Dworkin 1996) in the American judicial system. He just emphasized the supremacy of the Supreme Court in the establishment of legal rules in a metaphorical sense, however, in the global «law's Empire» constructed by the United States, the real princes are not judges, but administrative law enforcement agencies and prosecutors. According to the practical experience, a large number of enterprises have been directly punished before they enter the trial procedure, and a few of them are often solved by the pre-trial conciliation proceeding dominated by prosecutors. After the enterprise submits the clarification report, the U.S. administrative law enforcement agency will use the «Philip factor» standard to review the quality of the report. According to the quality of the report, the U.S. administrative law enforcement agencies will reach «no prosecution agreement», «deferred prosecution agreement» and «guilty plea agreement» with enterprises respectively. These agreements are completely dominated by the administrative law enforcement agencies of the United States, and are often made directly on the basis of investigation without being reviewed by judges. When the enterprise does not agree to the composition deed, institutes legal proceeding, and enters the judicial process, the high litigation costs and lengthy trial procedures, coupled with the unequal status of the enterprise legal person in the face of the U.S. administrative law enforcement agencies, undoubtedly make the uncertainty of the judgment result greatly enhanced. The long-term litigation drag not only affects the business

efficiency of enterprises, but also reduces the image and reputation capital of enterprises. In this case, enterprises are often forced to take the plea bargaining procedure and take the initiative to plead guilty. The system of pre-trial conciliation and plea bargaining emphasizes the leading role of the parties. The judge often intervenes after the agreement is reached. The judge does not need to know the facts of the case, or don't review the fairness of the agreement in substance. He can only make a conciliation judgment and stamp on the conciliation agreement. The pre-trial conciliation procedure is completely reduced to a drama dominated by prosecutors and administrative law enforcement departments. The role of judges who review the conciliation agreement is weakened. The enterprises restricted by the U.S. government are completely in a weak position and can only be forced to accept the extremely unfair conciliation agreement. The fairness and legitimacy of the judgment are seriously lacking.

Jurisprudential reflection on long arm jurisdiction the key reason why the sovereign states in the international community can not do anything about the long-arm jurisdiction of the United States is that the United States controls the global economic system. In other words, long arm jurisdiction is the rule of law skill of the United States to maintain its «world empire» status. However, this formal «rule of law» contains the core of «illegality» and «violence». «German jurist Menke pointed out that law contains two kinds of distinctions in form: one is the distinction between law and illegality, which is used to define the legal nature of specific acts; the other is the distinction between law and no law, which is used to explain the identification of law to itself» (Menke 2015). Aristotle pointed out in «Politics»: «we have to distinguish two senses of the rule of law—one which means obedience to such laws as have enacted, and another which means that the laws obeyed have also been well enacted» (Zhou Aimin 20199). Aristotle's «good law» is not a pure technical and instrumental law which separates «fact» from «value» in our modern sense, but a kind of ability of «moral education», as Menke said: “law is the organ of ethical education» (Aristotle 1965). With the modern «empirical law» recognizing human's «natural desire» as the «subject right» and the basis of law, thus abandoning the moral basis of law, the rule of law has become essentially the «rule of no law». The «Foreign Corrupt Practices Act» and «The Clarifying Lawful Overseas Using

of Data Act» clearly stipulate that: “timely access to electronic data held by communication service providers is the core measure of the government to protect public security and combat serious crimes.” By legalizing the substantive interests (natural desire) of the United States, the process of “self-reflection” of law is rejected. The United States ensures the realization of long-arm jurisdiction with its own economic, technological and financial hegemony, which not only makes the long-arm jurisdiction «illegal», but also induces violence within the law, and even triggers what Benjamin calls «sacred violence» (Benjamin 1977). The consequences of conflicts, chaos, massacres, riots, separatist regimes, wars and revolutions brought about by the United States' implementation of its concept of rule of law and democratic system in the third world countries” (Benjamin 1977) fully prove the inherent violence and injustice of the laws on which the long-arm jurisdiction of the United States is based.

Secondly, in order to reduce the resistance to the implementation of long-arm jurisdiction in the world, the United States actively promotes the concept of the rule of law that appears to be “freedom and equality”. However, the concept of “freedom” promoted by the United States itself contains a sense of war, which forms the philosophical basis of long-arm jurisdiction—“subjective philosophy”. Because in western philosophy, freedom is understood as the free action that people take under the consciousness of freedom, and they are encouraged by desire to achieve their goals by all means. Under the control of passion, this kind of action will inevitably lead to a state of war, based on this, the “master personality” with strong desire for power is different from the timid “slave personality”. From Hobbes to Montesquieu, western thinkers have always advocated freedom and equality. Whether it is Hobbes' absolute monarchy, Montesquieu's constitutional monarchy, or Rousseau's Republic, they all take independent and equal free man as the prerequisite. To obtain freedom, people need to win or be equal in the war. Those who are greedy for life and afraid of death or defeated in the war can only be “slaves” engaged in labor. The “master personality” needs to establish a country equally according to the contract to end the state of war, while the “slave personality” can be achieved just by conquest. The philosophical logic of long-arm jurisdiction is “subjective philosophy”, that is, the relationship between the “master personality” is equal and has equal international law

qualification, “slave personality” can only be the object of domination. This philosophy formed the “internal” and “external” sides of the “New Roman Empire” of the United States: internally, equal subjects or countries subject to the interests of the United States were free and equal; externally, they were sanctioned with extraterritorial legal power.

Long-arm jurisdiction is the legal expression of the “subjective philosophy” of the United States. The countries that share the common values of the United States, obey the interests of the United States, and recognize each other in the struggle are civilized countries with equal status in international law, countries that threaten the status of the United States and have different interests from the United States are the targets of sanctions under long-arm jurisdiction. The United States has built a “New Roman Empire” all over the world, in other words, the United States is the only country with a master personality, in the logic of “subjective philosophy”, the United States, relying on its huge law enforcement agencies and powerful scientific, technological and military forces, has the philosophical legitimacy to rule the whole country on the edge of the empire by means of civilized “legal technology” – long-arm jurisdiction.

Conclusion

The construction of “world empire” by the United States is internally driven by “subjective philosophy”, which does not mean that we need to compete with the United States for the status of world empire, but to rethink the overall fate of mankind

and the diversity of human political civilization. There is a long history of thinking about the overall fate of mankind. As early as Plato and Aristotle’s conception of “city state” (Huntington 2005), as well as Kant’s (Kant 2005) conception of “permanent peace” (Leviathan 1985), and Jaspers’s prospect of “socialism, world order and common belief” (Jaspers 1989), all provide rich imagination space for the development of mankind’s overall destiny. In the era of globalization, we need to learn from the skills and achievements of Western civilization in constructing world order, and to construct community with shared future for mankind with the goal of maintaining world peace and common development. The community of shared future for mankind requires every country to unswervingly follow the path of peaceful development and build a world of lasting peace, universal security, common prosperity, openness, inclusiveness, cleanness and beauty. Countries coexist peacefully and actively participate in world governance as equals, contributing wisdom to human development. The philosophical basis of the community with shared future for mankind is “human’s subjective status”, which is not “people full of power desire” in “subjective philosophy”, but a high-level life with soul, spirit and value pursuit, which can be called “the measure of all things”. Only when such citizens get together can the world be diversity and stability, and peace can last forever. Only in this way can law have the function of ethical education and not lose the foundation of morality and justice. Only in this way can the law suspend the violence and become the real rule of law.

References

- Uniform Interstate and International Procedure Act. // <https://www.jstor.org/stable/838595>
- Foreign corrupt practices act of 1977 // <https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act>
- Bassiouni. International Extradition, United States’ law and practice, Beijing Law Review(Beijing), 2012, Vol.3, S.35. DOI: 10.1093/law/9780199917891.001.0001
- <https://ccrjustice.org/sites/default/files/attach/2016/05/Bassiouni%20Expert%20Opinion%20-%20Sexual%20Minorities%20Uganda%20v%20Lively..pdf>
- Electronic Communications Privacy Act // <https://bja.ojp.gov/program/it/privacy-civil-liberties/authorities/statutes/1285#:~:text=The%20ECPA%2C%20as%20amended%2C%20protects,conversations%2C%20and%20data%20stored%20electronically.>
- Ronald Dworkin. The Legal Empire[M]. trans. by Li Changqing. (1996) China Encyclopedia Publishing House. S.351 <https://www.filosoficas.unam.mx/~cruzparc/empire.pdf>
- Zhou Aimin. Dialectics of Legal Violence and Anti Violence: A Critique of Legal Philosophy from Benjamin to Menke[J]. Journal of Tongji University. 2019. Vol. 2. S.82
- Aristotle. Political Science[M]. Trans. by Wu Shoupeng. Commercial Press. 1965. S.199 <http://clsjp.chinalaw.org.cn/portal/article/index/id/10667.html>

Christoph Menke, *Kritik der Rechte*, Suhrkamp, Suhrkamp, 2015, S.69. <https://katalog.ub.uni-heidelberg.de/cgi-bin/titel.cgi?katkey=67907219>

Walter Benjamin, "Zur Kritik der Gewalt", in: *Gusammelte Schriften*, Bd. II/1, Suhrkamp, 1977, p.200. <https://criticaltheory-consortium.org/wp-content/uploads/2018/05/Walter-Benjamin-Zur-Kritik-der-Gewalt-1.pdf>

Samuel Huntington. *Political Order in a Changing Society*[M]. Trans. by Wang Guanhua et al.. Shanghai People's Publishing House. 2008. S.279

Immanuel Kant. *The Theory of Permanent Peace*[M]. Trans. by He Zhaowu. Shanghai People's Publishing House. 2005. SS.1-2.

Hobbes. *Leviathan*[M]. Trans. by Li Sifu and Li Tingbi. Commercial Press. 1985. S.15.

Karl Jaspers. *The Origin and Goal of History*[M]. Trans. by Wei Chuxiong and Yu Xintian. Huaxia Publishing House. 1989. S.144.

https://escholarship.org/content/qt4xk023h8/qt4xk023h8_noSplash_da4418d9f6f4f9e0920064dcc1f068e7.pdf

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы	Section 1 Theory and history of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
<i>D.B. Makhambetsaliyev</i> Religion, morality, law and abortion policy.....		4
<i>A.P. Заптаров, А.М. Сәйтбеков, Э.А. Алимова</i> Еуропалық Одақтың негізгі құқықтары туралы хартиясының саяси-құқықтық маңызы.....		17
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and admistrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>A.B. Сатаева</i> О некоторых аспектах правового регулирования представления документов в суде международного финансового центра «Астана»		28
<i>M. Ризькин</i> Правовые категории, используемые при разрешении межкультурных вопросов в образовательном процессе (анализ ответов Министерства просвещения Республики Казахстан на обращения граждан)		38
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labor law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
<i>G.B. Mukaldyeva, Zh.A. Alkebaeva, S.R. Ermukhametova, A.A. Urisbaeva</i> Mediation agreements in civil law in the Republic of Kazakhstan		50
<i>Г.Ж. Бегазова</i> Корпоративтік құқықтық қатынастардан туындайтын талаптарды қамтамасыз етудің кейбір мәселелері		58
4-бөлім Табиғи ресурс және экологиялық құқық	Section 4 Natural resource and environmental law	Раздел 4 Природоресурсовое и экологическое право
<i>И.С. Несипбаева, О.Ж. Несипбаев, А.И. Рзабай</i> Табиғи жайылымдарды орнықты басқарудың құқықтық мәселелері		68
<i>К.Д. Қусмамбетов</i> Понятие и правовое положение трансграничных водных ресурсов Республики Казахстан		76
<i>M. Bayan</i> On the issue of determining the place of insurance law in the system of kazakh law at the present stage of development of insurance relations		84
5-бөлім Қылмыстық құқық және процесс, криминалистика	Section 5 Criminal law and process, forensics	Раздел 5 Уголовное право и процесс, криминалистика
<i>A.A. Базилова, Р.Е. Жансараяева, Б. Қонысбай</i> Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қолдануды криминологиялық саралау мәселелері		94

<i>Г.М. Атаханова , Ш.Б. Маликова, Н.Р. Бижан, Н.С. Жұмадилова, Ш.Д. Советхан</i> Жылжымайтын мүлік құқығын иеленуге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі себептері мен шарттары	103
--	-----

6-бөлім
Халықаралық қатынастар
және халықаралық құқық

Section 6
International relationships
and international law

Раздел 6
Международные отношения
и международное право

<i>A.C. Сабыр, Ә.А. Төлегенова</i> Су ресурстарын пайдалану аясындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың сипаттамасы	114
<i>A.B. Zhumagulova</i> International education quality system: mission and legal support	125
<i>B.E. Tleulov, E.K. Nurtazin, G.A. Zhamalova</i> Analysis of the world experience of legal regulation of the circulation of electronic money	136
<i>Wang Heyong</i> Research on extraterritorial application on american law	144